

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Atatürk Principles
and Revolution History

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

ATATÜRK DERGİSİ JOURNAL OF ATATÜRK

E-ISSN 1302-7549

Aralık/December 2020

Cilt/Volume 9

Sayı/Number 2

*“Ben düşündüklerimi önce milletimin arzusunda,
ihtiyaç ve iradesinde görmeyi şart sayan ve bunu gördükten
sonra ancak, uygulaması ile kendimi vazifeli bilen bir adamım”. (1923)*

M. Atatürk

ATATÜRK DERGİSİ

(Journal of Atatürk)

ISSN: 1302-7549

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

2020 (Aralık)

CİLT: IX

SAYI:2

ATATÜRK DERGİSİ

(Journal of Atatürk)

2020 (Aralık)

CİLT: IX

SAYI:2

Yılda iki kez yayınlanan Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Uluslararası Hakemli Dergisi

(Ataturk University, Directorate of the Principles of Ataturk and History of Reforms And Internationally Recognised Refereed Journal Published Biannually)

Atatürk Dergisi, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) ve Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS INDEX) tarafından taranmaktadır.

Journal of Atatürk Scanned by SOBİAD and ASOS INDEX.

Atatürk Dergisi'nin Yayın Dili Türkçedir.

Araştırma ve Yayın Etiği: Makaleler için Benzerlik Oranı

%30 dur. Dergimize ulaşan her bir makale etik kurallar

çerçevesinde iThenticate Programında denetlenmektedir.

Yazarların bu kuralı dikkate almaları rica olunur.

SAHİBİ / OWNER

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Adına Atatürk Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI

(In the name of Ataturk University, Ataturk's Principles and Revolution History Institution, Rector of Atatürk University)

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üniversitesi)

Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üni.)

Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof.Dr. İhsan Sabri BALKAYA (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. İsmail EYYUPOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Erkan CEVİZLİLER (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Yavuz ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. S. Esin DAYI (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)
Prof.Dr. Zafer KOYLU (Eskişehir-Osmangazi Üniversitesi)
Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof.Dr. Serpil SÜRMEİ (Samsun-Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç.Dr. İsmail EYYUPOĞLU (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)
Doç.Dr. Tolga BAŞAK (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)
Doç.Dr. Erkan CEVİZLİLER (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)
Doç.Dr. Makbule SARIKAYA (Ardahan Üniversitesi)
Doç.Dr. Asaf ÖZKAN (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)

Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Öğr. Gör. Tevfik DARIYEMEZ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Dizgi ve Tasarım/Design

Öğr. Gör. Muhammed GÜLER (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi- Ağrı)

Hakem Kurulu/Referees Board

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)
Prof. Dr. Gen Stoyan ANDREEV (Bulgaristan)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi-Ankara)
Prof. Dr. Habıbbeyli İsa EKBEROĞLU (Azerbaycan)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi-İstanbul)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Yeditepe Üniversitesi-İstanbul) (E)
Prof. Dr. Cengiz HAKOV (Bulgaristan)
Prof. Dr. Cemil HASANLI (Azerbaycan)
Prof. Dr. Hajı Muhammed HUZHENHUA (Çin)

Prof. Dr. Şakir İLBAY (Kazakistan)
Prof. Dr. Musa QASIMLI (Azerbaycan)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya)
Prof. Dr. Mihail MAXİM (Romanya)
Prof. Dr. Justin McCARHTY (Amerika Birleşik Devletleri)
Prof. Dr. Muhammed NUREDDİN (Lübnan)
Prof. Dr. Asan ORMUŞEV (Kırgızistan)
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU (Dumlupınar Üniversitesi-Kütahya)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Gazi Üniversitesi-Ankara)
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL (Gazi Üniversitesi-Ankara)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi-Ankara)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üni.-Ankara)
Prof. Dr. Serpil SÜRMEİLİ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi-Sakarya)
Prof. Dr. Betül ASLAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi-Sakarya)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon)
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)
Prof. Dr. Mustafa ORAL (Giresun Üniversitesi-Giresun)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi-Erzincan)
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN (Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir)
Prof. Dr. Necmi UYANIK (Selçuk Üniversitesi-Konya)

Prof. Dr. İhsan BALKAYA (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli)
Prof. Dr. Zafer KOYLU (Osmangazi Üni.- Eskişehir)
Prof. Dr. Mehmet KÖÇER (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi-Elazığ)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Üniversitesi-Denizli)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üni-Çankırı)
Doç. Dr. Firdovsiye AHMADOVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. Dilaver AZİMLİ (Milli Bilimler Akademisi – Azerbaycan)
Doç.Dr. Faik ELEKBERLİ (Milli Bilimler Akademisi – Azerbaycan)
Doç. Dr. Hayat ŞAMIYEVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. İsmail EYYUPOĞLU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Doç. Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ (Atatürk Üni.-Erzurum)
Doç. Dr. Makbule SARIKAYA (Ardahan Üni.- Ardahan)
Doç. Dr. Ömer ERDEN (Ordu Üniversitesi-Ordu)
Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Batman Üniversitesi-Batman)
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi-Çankırı)
Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir)
Doç. Dr. Üyesi Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Asuman DEMİRCİOĞLU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Elif AKTAŞ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Orhan TURAN (Batman Üniversitesi- Batman)

NOT: Dergide yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.

(The articles expressed in the journal are the responsibility of the individual authors)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress:

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

25240 / Yakutiye-Erzurum

e-posta: atailens@atauni.edu.tr

Belgegeçer: (0442) 231 58 82

Tlf. : (0442) 2314463-64-65

ATATÜRK DERGİSİ

(JOURNAL OF ATATÜRK)

İÇİNDEKİLER

Kaan Cem GENİŞ

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Yassıda Yargılamaları Esnasında Celal Bayar'ın Mal Varlığına Dair Açılan Dava
Kapsamında Tutulan Raporlar

Reports Filed During The Yassıda Proceedings Regarding The Assets Of Celal Bayar

125-145

Erkan CEVİZLİLER- Seyhan AKBULUT

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Mütâreke Döneminde İsmet Bey (İnönü)'in İstanbul'daki Faaliyetleri

Activities Of Ismet Bey (Inönü) In Istanbul During The Armistice Period

147-181

Kasım BİLİCİ

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Erken Cumhuriyet Dönemi Roman Yazınına İlişkin Teorik Bir İnceleme

A Theoretical Examination Of The Early Republic Of Roman Writing

183-198

Makbule SARIKAYA

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Karagöz Karikatürlerinde 1917 Rus Bolşevik Devrimi
1917 Russian Bolshevik Revolution In Karagoz Cartoons

199-219

Semra KILIÇ

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Balkanlar'da Barışın Tesisine Giden Yol: Balkan Basın Birliği (1937-1938)
The Road To The Facility Of Peace In The Balkans: Balkan Press Union (1937-1938)

221-250

Ayhan AKBULUT

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

IV.Umumî Müfettişlik Bölgesinde Sosyo-Kültürel, Ekonomik Ve Bayındırlık
Faaliyetleri (1936-1941)
IV. In General Inspectorate Region Socio- Cultural, Economic And Public Works
Activities (1936-1941)

251-270

Makalenin Geliş Tarihi: 10.08.2020
Kabul Tarihi: 25.10.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

YASSIADA YARGILAMALARI ESNASINDA CELAL BAYAR'IN MAL VARLIĞINA DAİR AÇILAN DAVA KAPSAMINDA TUTULAN RAPORLAR

REPORTS FILED DURING THE YASSIADA PROCEEDINGS REGARDING THE ASSETS OF CELAL BAYAR

Kaan Cem GENİŞ*

ÖZ

1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti, 27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından iktidardan düşürülmüştür. Sabık iktidar, Milli Birlik Komitesi tarafından oluşturulmuş olan Yüksek Adalet Divanı tarafından Yassıada'da yargılanmıştır. Bu yargılamalar sırasında sanıklara pek çok suçlar ithaf edilmiştir. Sabık Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yargılandığı davalardan biri de “*Gayrimeşru Servet İktisabi*” adlı davadır. Bu davanın esas konusunu Demokrat Partili idarecilerin iktidarları boyunca nüfuzlarını kullanarak zenginleştikleri iddiası oluşturur. Bu çalışmanın konusu da bu davanın tutanaklarından oluşturulmuştur. Dava tutanakları incelenerek Celal Bayar'ın sahip olduğu malların adedi ve takribi değeri tablolar cinsinden verilmeye çalışılacaktır. Daha sonra bu tablolar üzerinde çeşitli yorumlar ve çıkarımlar yapılacaktır. Mahkeme heyeti tarafından bu mallar üzerine oluşturulmuş olan raporlar da aktarılacaktır. Bu raporlarda Celal Bayar'ın ve yakın çevresinin 10 yıllık süre boyunca elde ettiği gelirlerin bir dökümü bulunmaktadır. Bu belgeler ışığında kişiler ve dönemin siyasi coğrafyası hakkında fikir sahibi olunması amaçlanmaktadır. Çalışma, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen arşiv vesikaları ve çeşitli tetkik esere dayanmaktadır. Bu çalışma ile Cumhurbaşkanlığı mevkiinde bulunmuş olan Celal Bayar'ın, devletin gücünü kullanarak mal varlığını artırdığı iddiası incelenmiş, arşiv vesikalarının öncülüğünde

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Doktora Öğrencisi: kcgemis@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7608-1220: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:**Kaan Cem Geniş, “*Yassıada Yargılamaları Esnasında Celal Bayar'ın Mal Varlığına Dair Açılan Dava Kapsamında Tutulan Raporlar*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.2, (Aralık-2020), s.125-145. (<https://dergipark.org.tr/pub/atauniad>)

olayın detaylı bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmelerin aşamaları da çalışmanın içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Celal Bayar, Demokrat Parti, Yassıada Mahkemeleri, 27 Mayıs Darbesi

ABSTRACT

The Democratic Party, which was in power between 1950 and 1960, was ousted from power after the military intervention of 27 May. Sakit power was tried in Yassıada by the Supreme Court of Justice, which was established by the National Unity Committee. During these trials, many crimes were dedicated to the defendants. One of the cases in which convicted President Jalal Bayar was tried is the case called “illegitimate acquisition of wealth”. The main issue of this case is the claim that Democratic party administrators have enriched themselves by using their influence throughout their power. The subject of this study was also formed from the minutes of this case. By examining the proceedings, the number and approximate value of the goods owned by Celal Bayar will be given in tables. Later, various interpretations and inferences will be made on these tables. Reports created by the court on these goods will also be transmitted. In these reports, there is a breakdown of the revenues generated by Jalal Bayar and his inner circle over a 10-year period. In the light of these documents, it is aimed to have an idea about people and the political geography of the period. Study, T.C. The Presidential State Archives are based on archival documents and various investigative works obtained from the Republican archive of the presidency. In this study, the claim that Jalal Bayar, who was in the position of President, increased his assets by using the power of the state was examined and a detailed assessment of the incident was made under the leadership of archive documents. The stages of these assessments also found a place in the study.

Keywords: Celal Bayar, Democratic Party, Courts of Yassıada, Revolution of 27 May

GİRİŞ

Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin içerisinde çıkmış, 4 yıllık muhalefet döneminde vatandaşların desteğini görmüş, 14

Mayıs 1950 seçimlerinden zaferle çıkmış ve 27 yıllık tek parti iktidarına son vermiştir.¹ Kitleleri peşinde sürükleyen ve 1954 yılına kadar çitasını yükselten DP², daha sonra uygulamaya başladığı politikalar neticesinde hem halk hem de aydın kesim gözündeki şöhretini kaybetmeye başlamıştır. İktidarının son yıllarında özellikle muhalefete karşı izlenen sert politika ve memleket içerisinde başlayan kamplaşmalar askeri kanatta da huzursuzlukları artırmıştır.³ Artan gerilimi bir türlü düşüremeyen ve sağlıklı politikalar üretemeyen DP, 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri müdahalenin ardından iktidardan düşürülmüştür.⁴ Milli Birlik Komitesi'nin⁵ idareyi eline almasının ardından DP'lilerin ne olacağı hususu gündemin önemli bir kısmını teşkil etmiştir. Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in, DP'lilerin yurt dışına çıkarılması taraftarı olduğu bilinmektedir.⁶ Oluşturulan Anayasa Komisyonu'nun başkanı Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar ise DP'lilerin anayasayı çiğnemiş olduğunu ve mutlaka yargılanmaları gerektiğini söylemiştir.⁷ Bu düşüncelerin neticesinde DP'lilerin

¹ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, (Der: İsmet Bozdağ), İstanbul 1986, s. 104; Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 99; Rıfık Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, İstanbul 1979, s. 220; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 402; Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, (Haz: Cemil Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

² Demokrat Parti'nin kuruluşundan beri yer alan ve Adnan Menderes'in en yakınlarından biri olan, aynı zamanda Devlet Bakanlığı da yapmış olan Mükerrrem Sarol, kaleme almış olduğu hatıraların I. cildinde Demokrat Parti'nin ilk yıllarında izlemiş olduğu politikalarıyla ilgili geniş malumat bulunmaktadır. (Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, I, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014.)

³ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul 2013; Rıfık Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 452-788.

⁴ Celal Bayar, askeri müdahalenin üzerinden 10 yıl geçtikten sonra bu darbeyi gazeteci Cüneyt Arcayürek'e teferruatıyla anlatmış ve bu mülakat "*Bayar 27 Mayıs Öncesini Anlatıyor*" adıyla yazı dizisi olarak yayınlanmıştır. (**Milliyet**, 12 Ocak 1970); Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-3 Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s. 252; Bahtiyar Yalta, **Bir Darbeci Subayın Hatıraları 27 Mayıs 1960- 22 Şubat 1962- 21 Mayıs 1963**, (Haz.) Erhan Çifci, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 77-96; Celal Bayar, askerler Çankaya Köşkü'ne geldiğinde teslim olmayı reddetmiş ve güçlükle kontrol altına alınabilmiştir. (Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2017, s. 159-160.)

⁵ **T.C. M.B.K. Albümü**, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1961, s. 1-38; Orhan Erkanlı, **Anılar Sorunlar Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s. 31-32.

⁶ Milli Birlik Komitesi üyesi Kurmay Albay Alparslan Türkeş, komitenin DP'lileri İsviçre'ye göndermeyi düşündüğünü fakat anayasayı hazırlamak için görevlendirilen profesörler heyetinin, tüm DP'lileri yargılamak gerektiğini, yoksa ihtilalin gayrimeşru duruma düşeceğini söylemeleri üzerine bu karardan vazgeçtiğini ifade etmiştir. (Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 167.)

⁷ Cemal Madanoğlu, profesörler heyetinin kendisini ziyaret ettiğini ve DP'lilerin mutlaka yargılanması gerektiğini söylediklerini açıklamıştır. (Birand, Dündar ve Çaplı, **Demirkırat...**, s. 166-167); Sıddık Sami Onar ayrıca askeri idarenin bir süre daha devam etmesi gerektiğini, erkenden seçime gidilmesinin hata olacağını ifade etmiştir. (Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 97.)

yargılanması karar altına alınmış⁸ ve bu yer için Marmara açıklarında bulunan ve daha önce Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın tatbikat sahası olarak kullanılan Yassıada da karar kılınmıştır.⁹ Yassıada Yargılamaları için Yüksek Adalet Divanı¹⁰ adında bir yargı organı teşkil edilmiş ve mahkemeleri bu heyet idare etmiştir. Yüksek Adalet Divanı tarafından yapılan yargılamalarda pek çok dava ele alınmıştır.¹¹ Temelini Anayasayı İhlal Davası'nın oluşturduğu bu davalardan biri de çalışmanın konusunu da oluşturan “*Gayrimeşru Servet İktisabı Davası*” isimli davadır. Bu davada DP’li vekillerin mal varlıkları ve gelirleri masaya yatırılmıştır. Vekiller, bu gelirlerin iktidar nüfuzu kullanılarak elde edildiği iddiasıyla yargılanmışlardır. Bu davada yargılananlardan biri de Celal Bayar olmuştur. Sabık Cumhurbaşkanı'nın hem kendisinin hem de eşinin ve yakınlarının mal varlıkları incelenmiş ve çeşitli zabıt varakaları düzenlenmiştir. Bu varakalarda Celal Bayar'ın sahibi olduğu mallar detaylıca listelenmiştir. Yüksek Adalet Divanı tarafından oluşturulmuş olan Yüksek Soruşturma Kurulu¹², Celal Bayar'ın malları üzerindeki incelemeyi bu kurulun yapması kararlaştırılmıştır. Soruşturma kurulu bu iş için Öztin Akgüç'ü görevlendirmiştir. Akgüç yapmış olduğu araştırmada Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçildiği 1950 yılından ele alarak, 1960 Mayıs ayına kadar olan süreçte almış olduğu maaşları, banka hesap dökümlerini, kendisine hediye edilmiş olan eşyaları, eşinin, çocuklarının ve yakınlarının gelir ve giderlerine ait dokümanları, sahip olduğu gayrimenkulleri, borç ve alacak durumunu kapsayan detaylı dokümanlar hazırlamıştır. Yüksek Adalet Divanı huzuruna sunulan bu dokümanlar zabıt varakaları şeklinde tanzim edilmiş ve oldukça ayrıntılı olarak derlenmiştir. Bu varakalar incelendiği zaman görülmektedir ki bu malların ne zaman alındığına dair bir not düşülmemiştir. Ayrıca davanın başlamasına müteakip Bayar'ın üzerinde bulunan bazı mallarına el koyulmuştur.¹³

⁸ Profesörler heyeti DP'lilerin “*İhtilal Mahkemeleri*” adı altında teşkil edilecek mahkemelerde yargılanmalarını istemiştir. (**Milliyet**, 12 Haziran 1960.)

⁹ **Milliyet**, 1 Haziran 1960; Metin Toker, **İsmet Paşa ile 10 Yıl 1960-1961 Devri**, Rüzgârlı Matbaa, Ankara, 1965, s. 53.

¹⁰ Rıfkı Salim Burçak, **İdamların İçyüzü**, Demokratlar Kulübü Yayınları No:12, Ankara 1997, s. 45; Altan Öymen, **Umutlar ve İdamlar 1960-1961**, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s. 236-237; Yüksek Adalet Divanı, DP'lileri Resmî Gazete 'de yayınlanan “*Yüksek Adalet Divanının Muhakeme Usulüne Dair Geçici Kanun*” maddesine dayanarak yargılamıştır. (**T.C. Resmî Gazete**, Sayı:10559, 18 Haziran 1960.)

¹¹ Yassıada Mahkemeleri, yaklaşık olarak 1,5 yıl sürmüştür. Yüksek Adalet Divanının vermiş olduğu kararlar kabul edilmiş, sadece idam cezaları için Milli Birlik Komitesi'nin onayı beklenmiştir. Resmî olarak Yassıada Mahkemeleri 15 Eylül 1961 günü yapılan karar duruşması ile sona ermiştir. (**Hürriyet**, 15 Eylül 1961.)

¹² Kurulun 20 Haziran 1960 günü kurulmasına karar verilmiştir. (**Cumhuriyet**, 20 Haziran 1960); 31 Ağustos 1961 günü de üyeleri açıklanmıştır. (**Milliyet**, 1 Temmuz 1961.)

¹³ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 010.09.262.803.1/4.

A- YÜKSEK SORUŞTURMA KURULU'NA SUNULAN RAPOR

Öztiñ Akgüç'ün sunmuş olduğu ve 10 Ekim 1960 tarihini taşıyan bilirkişi raporu ilginç bilgiler barındırmaktadır. Bu rapor incelendiği vakit 1950-1960 yılları arasında haksız elde edilmiş olarak iddia edilen servetlerin toplamı 566.887 lira 52 kuruş olarak görülmektedir. Bayar'ın 27 Mayıs 1960 tarihi itibarıyla 255.112 lira 4 kuruş borcu olduğu belirtilmiştir. Kalan servetin değeri ise 311.775 lira 48 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁴ Raporun diğer bölümünde Celal Bayar'ın bu 10 yıllık zaman zarfındaki gelirleri belgelenmiştir. Öyle ki Bayar'ın 1950-1960 yılları arasında toplam elde ettiği gelir 1.379.259 lira 7 kuruş TL olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra aynı dönemdeki masrafların toplamı 859.760 lira 55 kuruştur. Raporda 450.000 lira tutarında bir bağıştan söz edilmektedir. Bu bağış Celal Bayar'ın şahsına mı yapılmıştır, yoksa DP'ye yapılan bir bağış mıdır bunun hakkında bir bilgi gözükmemektedir. Masrafların, bağışların ve ödenen borçların yekûnu 1.339.859 lira 46 kuruş olarak hesaplanmıştır. Devamında tasarrufu mümkün olan kısım adı altında 39.398 lira 61 kuruşluk bir paradan bahsedilmektedir.

Bu raporun sonunda Celal Bayar'ın servetiyle ilgili olarak 2 maddede özetlenen bir mütalaa bulunmaktadır. 1. madde de Bayar'ın mal, ziynet ve mücevheratının 422.684 liralık kısmının hangi tarihlerde iktisap edildiği tespit edilememiştir. Bu gelirin 1950 yılından öncede iktisap edilmiş olabileceği ihtimal dâhilinde olduğundan servetin yarısı tekabülünde değeri biçilmiş ve iktisap edilen kazanç olarak 211.342 lira gösterilmiştir. Raporun 2. maddesinde ise Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı makamında bulunduğu vakit kendisine sunulmuş olan hediyeler gündeme gelmiştir. Raporda 10 yıllık sürece boyunca Bayar'a toplamda 685.952 lira 50 kuruş ederinde hediyeler sunulduğu ve bu hediyelerin de haksız elde edilmiş servet unsurları arasında sayılması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵ Raporun netice kısmında Celal Bayar'ın safi servet tutarı 311.775 lira olarak belirlenmiştir. 1950'den önce haksız elde ettiği iddia edilen mal değeri olan 211.342 liralık menkul eşya bedeli düşülmüş ve servet tutarı olarak 100.433 lira olarak kayıtlara düşülmüştür. Tasarruf edilebilen tutar olan 39.398 lira da düşüldüğu vakit Bayar'ın kaynağı tespit edilemeyen servetinin 61.035 lira olduğu açıklanmıştır.¹⁶ Öztiñ Akgüç raporun sonunda yapmış olduğu değerlendirmede bu tutardaki bir

¹⁴ BCA, 010.09.262.803.1/9.

¹⁵ BCA, 010.09.262.803.1/10.

¹⁶ BCA, 010.09.262.803.1/10.

meblağın haksız kazanç olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹⁷

B- CELAL BAYAR'IN SERVETİNE DAİR DOKÜMANLAR

1-Gayrimenkuller ve Menkul Kıymetler (1950'ye kadar)

Yüksek Soruşturma Kurulu'na sunulan raporda Celal Bayar'a ait Ankara'da 10 parçadan müteşekkil muhtelif gayrimenkuller ve Bursa'nın Umurbey Köyü'nde çeşitli zeytinlikler olduğu kaydedilmiştir.¹⁸ Celal Bayar'ın kendi beyanına göre 14 Mayıs 1950 tarihinde 10 adet müessis, 2185 adet isme muharrer Türkiye İş Bankası hisse senedi ile 4 adet T.C. Merkez Bankası'na ait hisse senedi bulunduğu belirtilmiştir. 1950 tarihine kadar olan menkul eşyalar ile ilgili Bayar'la konuşulmuşsa da kayda geçecek nitelikte bir bilgiye rastlanmamıştır.

2-1950-1960 Yılları Arası Mal Varlığı Kayıtları

Bilirkişi raporunda Celal Bayar'ın 1954 yılında Üsküdar Ümraniye'de bir gayrimenkul aldığı yazılmıştır. Bu mülkün bedeli tapuya 1.000 lira olarak kaydedilmiştir. Yüksek Soruşturma Kurulu bu rakamı düşük bulduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde Bayar'ın çeşitli iştiraklere de katıldığı görülür. Eski Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlayangil'in¹⁹ talebiyle Gemlik Sahil Sitesi Yapı Kooperatifi'nde Celal Bayar adına bir hisse ayrılmış fakat imzalanması gereken taahhütname imzalanmadığı için hükümsüz kalmış ve Bayar'ın kaydı kooperatiften silinmiştir.²⁰ Bayar'ın Çeşme Plaj Evleri Kooperatifi'nde de 100 liralık bir hissesi olduğu ortaya çıkmıştır. Kooperatif, 31 Haziran 1959 tarihinde bu hisselerin bedelini Bayar'a geri ödemiş ve Bayar'ın kooperatifle ilişkisi kesilmiştir.

Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar ile ortak olarak sahip oldukları menkul kıymetlerin değeri Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından 10.900 lira olarak tespit edilmiştir. 3 adet T.C. Ziraat Bankası'ndan alınmış olan bu tahvillerin sırasıyla değerleri 400, 500 ve 10.000 liradır. Raporun devamında Celal Bayar'ın 50'li yılların ortasında birkaç kez daha Ziraat Bankası'ndan tahvil almış olduğu belirtilmiştir.²¹ Celal Bayar'ın

¹⁷ BCA, 010.09.262.803.1/11.

¹⁸ BCA, 010.09.262.803.1/12.

¹⁹ İhsan Sabri Çağlayangil ayrıca 1965, 1975, 1977'de Dışişleri Bakanı ve 1979'da Cumhuriyet Senatosu Başkanı olarak da görev yapmıştır.(http://www.mfa.gov.tr/sayin-ih-san-sabri-caglayangil_in-ozgecmisi.tr.mfa/E.T.23.07.2020)

²⁰ BCA, 010.09.262.803.1/13.

²¹ BCA, 010.09.262.803.1/14.

Kadıköy Çiftahavuzlar mevkiinde bulunan köşkün içerisindeki menkul kıymetlerinin değeri eksperler tarafından 6 Eylül 1960 tarihinde tespit edilmiş ve ederleri 296.407 lira olarak hesaplanmıştır. 19 Eylül 1960 tarihinde ise Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar ile ortak sahip oldukları Atatürk Bulvarında bulunan evlerindeki değerli eşyaların bedeli 78.800 lira olarak tespit edilmiştir. Bayar'ın Çeşme Ilıca Yıldızburnu mevkiinde bulunan köşküdeki ev eşyalarının değerleri eksperler tarafından belirlenmiş, evdeki tüm eşyalar 26 Mart 1960 tarihinde sigorta ettirilmiş ve sigorta bedeli olarak 30.000 lira belirlenmiştir. Eksperler de bu değeri kabul etmişlerdir.

Raporda da görüldüğü üzere Bayar'ın Ankara, İstanbul ve Çeşme de bulunan ev ve köşklerindeki toplam değerli eşya bedeli 405.207 liradır. Fakat bu bedeller belirlenirken birtakım sıkıntılar da çıkmıştır. Çünkü bazı eşyalar 1950 yılından önce alındığı için bu eşyalara dair kesin bir değer belirlenememiştir. Eksperler de raporlarında bu değerleri belirlemenin mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Değerleri belirlenen eşyalarda 1960 yılına ait rayiç bedelleri göz önünde bulundurulmuştur.²² Celal Bayar'ın mücevher ve ziynet eşyaları hakkında yapılan tahkikatta Bayar'ın, eşi Reşide Bayar ile ortak olmak üzere toplamda 2.277 liralık bir mücevherata sahip oldukları tespit edilmiştir. Bayar'ın değerli eşyalarının bedeli hesaplanırken yaşanan sıkıntı burada da baş göstermiştir. Hangi mücevheratın 1950 senesinden önce alındığı bilinemediği için kati bir değer biçilmesi söz konusu olmamıştır.²³

Yüksek Soruşturma Kurulu bilirkişi raporunda dikkat çeken önemli kayıtlardan biri de Celal Bayar'ın banka hesaplarında bulunan tutarlardır. Bayar'ın 4 farklı bankada çeşitli miktarlarda parası bulunmaktadır.

Tablo 1: Celal Bayar'ın Banka Hesaplarına Dair Kayıtlar

Banka ve Şubesi	Hesap Numarası	1960'a Kadar Olan Tutar
Denizcilik Bankası/Gemlik.	Küçük C/H	51,02 TL
Yapı Kredi Bankası/Umurbey	5	2.371,30 TL
Yapı Kredi Bankası/Umurbey	1	114,02 TL
Yapı Kredi Bankası/Diyarbakır	1	112,61 TL

²² BCA, 010.09.262.803.1/15.

²³ BCA, 010.09.262.803.1/16.

Emlak Kredi Bankası/Merkez	15226 D/27	531 TL
Ziraat Bankası/Merkez	23	7.896 TL
TOPLAM		11.075,95 TL

Raporlar incelendiği vakit Celal Bayar'a ait herhangi bir alacak kaydının bulunmadığı görülmektedir. Bayar'a ait sadece tek bir borç maddesi raporda gözükmemektedir. O da vergi borcudur. Bayar'ın Ankara Kızılbey Vergi Dairesi'ne gelir vergisi 3.taksiti olarak 17.342 lira 31 kuruş borcu bulunmaktadır.²⁴ Celal Bayar'ın gelirlerine bakıldığında büyük çoğunluğunun emekli maaşları olduğu görülür. Ayrıca yapılan tetkikatta Bayar'a Cumhurbaşkanlığı süresince toplamda 941.071 lira 20 kuruş ödeme yapıldığı kayıtlara geçirilmiştir.

Tablo 2: Celal Bayar'a Ödenen Emekli Maaşına Dair Kayıtlar

Yıl	Brüt Tutar	Vergi	Net Tutar
1950 (7 ay)	3.150 TL	556,85 TL	2.593,15 TL
1951	5.400 TL	954,60 TL	4.445,40 TL
1952	5.400 TL	954,60 TL	4.445,40 TL
1953	5.400 TL	954,60 TL	4.445,40 TL
1954	6.300 TL	1.160,60 TL	5.199,40 TL
1955	5.940 TL	5.940 TL	4.899,40 TL
1956	5.940 TL	5.940 TL	4.899,40

²⁴ **BCA**, 010.09.262.803.1/17; 27 Mayıs Darbesi'nin hemen ardından Celal Bayar'ın banka hesaplarında 103 milyon lira parasının çıktığı söylentileri de yayılmıştır. (Birand, Dünder ve Çaplı, **Demirkırat....**, s. 167); Celal Bayar, Kayseri Hapishanesi'nde Rıfıkı Salim Burçak'a olayın iç yüzünü anlatmıştır. Bayar şu ifadeleri kullanmıştır: "Benim odamda her zaman, bir Harp Okulu öğrencisi nöbet tutardı. Bir gün bu nöbetçi subaylardan biri bana: "Ben falan ailedenim, sizin hayatınızı takip etmişimdir. Biz aile olarak sizlere yakın insanlarız. Ama şimdi ortada bir vaziyet var bunu sizden öğrenmek istiyorum. Gazetelerin yazdığına göre, sizin 103 milyon liranız varmış..." Genç subaya cevap verdim. Benim, değil 103 milyon lira, 103 milyon çakıl taşımın bile bulunmadığını, bu sözün açık bir yalan olduğunu anlattım." (Rıfıkı Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Çam Matbaası, Ankara, 1976, s. 112.)

			TL
1957	5.940 TL	5.940 TL	4.899,40 TL
1958	5.940 TL	5.940 TL	4.899,40 TL
1959	9.900 TL	2.044,10 TL	7.945,90 TL
1960 (5 ay)	4.162,50 TL	851,50 TL	3.311 TL
TOPLAM	63.562,50 TL	11.619,25 TL	51.943,25 TL

Celal Bayar, Yüksek Soruşturma Kurulu'na vermiş olduğu beyanatta Devlet başkanı sıfatıyla memleket içi ve memleket dışı yapmış olduğu seyahatlerde harcırah almadığını belirtmiştir. Soruşturma Kurulu ayrıca yapmış olduğu tetkikte Bayar'ın elde ettiği net ücretlerin toplamını 993.014 lira 45 kuruş olarak hesaplamıştır.²⁵

Raporlarda dikkat çeken diğer bir önemli husus da Celal Bayar üzerine kayıtlı Ankara Kavaklıdere mevkiinde bulunan köşktür. 1950-1959 yılları arası Bayar bu köşkünü kiraya vermiştir. Elde etmiş olduğu 177.694 liralık bir geliri mevcuttur. Yüksek Soruşturma Kurulu yapmış olduğu tetkikte bu kira gelirlerini detaylı olarak raporuna almıştır.

Tablo 3: Celal Bayar'ın Kira Gelirine Ait Kayıtlar

Yıl	Gayrisafi İrat	Masraflar	Safi İrat
1950	13.200 TL	2.640 TL	10.560 TL
1951	13.200 TL	2.640 TL	10.560 TL
1952	13.200 TL	2.640 TL	10.560 TL
1953	15.100 TL	3.102 TL	12.408 TL
1954	23.760 TL	4.752 TL	19.008 TL
1955	27.400 TL	5.480 TL	21.920 TL
1956	30.000 TL	6.000 TL	24.000 TL

²⁵ BCA, 010.09.262.803.1/18.

1957	30.000 TL	9.322 TL	20.678 TL
1958	30.000 TL	6.000 TL	24.000 TL
1959	30.000 TL	6.000 TL	24.000 TL
TOPLAM	225.860 TL	48.166 TL	177.694 TL

Celal Bayar'ın mal varlığı üzerine yapılan araştırmalarda menkul sermaye belgeleri önemli yer tutmuştur. Türkiye İş Bankası, Akhisar Tütüncüler Bankası Anonim Őirketi ve Merkez Bankası'nda bulunan kar payı, hatırı sayılır bir miktara denk gelmektedir. Bayar'ın Türkiye İş Bankası'nda bulunan paylarının toplam değeri 100.021 lira 30 kuruş olarak hesaplanmıştır. Akhisar Tütüncüler Bankası Anonim Őirketi'nde bulunan paylarının değeri vergiler düşüldükten sonra 2.784 lira 2 kuruştur. Bayar'ın Merkez Bankası'nda bulunan paylarının toplam değeri ise 444,80 lirayı bulmaktadır.²⁶ Bunların toplam tutarı ise 105.430 lira 12 kuruş olarak arşiv kaydında yer almaktadır.²⁷ Celal Bayar'ın ziynet eşyası, değerli eşyalar, gayrimenkuller, kiralar vs. olmak üzere bütün gelirlerinin toplamı ise 1.276.138 lira 57 kuruşu bulmaktadır.²⁸

Yüksek Soruşturma Kurulu bilirkişi raporunda Celal Bayar'a ait son dokümanlar kişiisel masrafları ile ilgilidir. Bayar'ın en önemli masraf kalemi iaşe, giyim, kuşam ve muhtelif masraflarıdır. Daha sonra torunlarına yaptığı yardımları gelir. Bayar torunları Atilla ve Demirtaş Bayar'ın eğitim masraflarını karşılamak için bazı dönemlerde ödemeler yapmıştır. Kalan masrafları ise kızı Nilüfer Gürsoy, eşi Reşide Bayar ve muhtelif kişilere yapmış olduğu para yardımlarıdır.

Tablo 4: Celal Bayar'ın İaşe, Tedavi, Giyim ve Muhtelif Masrafları

Yıl	Yardım ve Bahşiş	Muhtelif Masraflar	İaşe Masrafları	Yekün
1950 (7 ay)	3.417,30 TL	22.886,90 TL	9.043,87 TL	35.348,07 TL
1951	5.067,93 TL	21.675,70 TL	19.047,54 TL	45.791,17 TL
	5.060,92 TL	29.786,49	25.006,28	59.853,69 TL

²⁶ BCA, 010.09.262.803.1/20.

²⁷ BCA, 010.09.262.803.1/21.

²⁸ BCA, 010.09.262.803.1/22.

1952		TL	TL	
1953	2.673,30 TL	30.943,66 TL	27.436,27 TL	61.053,23 TL
1954	1.019,85 TL	26.158,00 TL	41.928,21 TL	69.106,06 TL
1955	730,00 TL	55.266,99 TL	32.339,26 TL	88.336,25 TL
1956	660,00 TL	30.968,84 TL	29.163,69 TL	60.792,53 TL
1957	390,00 TL	40.866,04 TL	36.494,44 TL	77.750,48 TL
1958	610,00 TL	30.871,60 TL	25.696,61 TL	57.178,21 TL
1959	900,00 TL	50.108,97 TL	22.599,44 TL	73.608,41 TL
1960	250,00 TL	18.420,40 TL	9.207,41 TL	27.877,81 TL

Celal Bayar'ın 10 yıllık arazi ve bina vergileri de yukarıdaki tablonun içerisine eklenmiştir. 1955 yılına kadar ödenmiş olan gelir vergileri muhtelif masraflar arasına kaydedilmiştir. Bayar'ın 1955 Mart ve 1960 Mayıs aylarına ait masraf özetleri bulunamamış ve bu veriler Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından hesaplanmıştır. Devlet bütçesinden ödenmiş olan Cumhurbaşkanlığı ile ilgili harcamalar bu tabloya dâhil edilmemiştir. Celal Bayar tarafından yapılmış olan şahsi masraflar dikkate alınmıştır.²⁹ Bayar'ın T.C. Ziraat Bankası 23 numaralı hesabından da çeşitli ödemeler yapılmıştır. Bu hesaptan oğlu Turgut Bayar'a 1950-1958 yılları arasında olmak üzere toplamda 45.480 TL ödeme yapılmıştır. Torunu Atilla Bayar'a eğitim masrafları için 1950-1960 tarihleri arasında toplamda 47.625 lira 3 kuruş ödeme yapılmıştır. Bayar'ın diğer torunu Demirtaş Bayar'a da 1950-1960 yılları arasında toplamda 32.182 lira 38 kuruş ödeme yapılmıştır.³⁰ Celal Bayar'ın 1952 ve 1953 yılları arasında eşi Reşide Bayar ve kızı Nilüfer Gürsoy'a yapmış olduğu ödemelerin tutarı 3.000 lira olarak hesaplanmıştır. Bunların yanı sıra Bayar'ın muhtelif tarihlerde çeşitli kişilere yapmış

²⁹ BCA, 010.09.262.803.1/23.

³⁰ BCA, 010.09.262.803.1/24.

olduğu ödemeler de raporda bulunmaktadır. 1953-1959 tarihleri arasında yapılan bu ödemelerin toplamı 25.107 lira 28 kuruşu bulmaktadır. Bayar'ın Ziraat Bankası hesabından yapmış olduğu bu ödemelerin toplamı 157.894 lira 69 kuruş olarak kayıtlara geçirilmiştir. Bayar'ın çalıştığı bankalara ödemiş olduğu faizlerde hesaplanmıştır. Buna göre Bayar'ın toplamda 62.829 lira 75 kuruş faiz ödediği ortaya çıkmıştır. Yapılan tetkikler neticesinde Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar ile toplam masrafı 859.760 lira 55 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir.³¹

C- Celal Bayar'ın Mallarına Devlet Tarafından El Koyulması

Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü, DP'li bürokratların “Gayrimeşru Servet İktisabı Davası” kapsamında bazı mallarına el koymuştur. Arşivde özellikle Celal Bayar hariç, Adnan Menderes ve Refik Koraltan'ın el koyulan mallarına dair önemli detaylar bulunmaktadır. Celal Bayar'ın el koyulan mallarına dair zabıt varakaları tutulmuştur. 2,3,4 ve 5 numaralı varakalarda Bayar'ın el koyulan mallarına dair çok detaylı dökümler mevcuttur.

1- 2 Numaralı Zabıt Varakasına Göre El Koyulan Mallar

Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliğinin Maliye Vekâleti 'ne vermiş olduğu yazıya istinaden Celal Bayar'a Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde hediye edilmiş olan malların hazineye devredilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karara istinaden Maliye Vekâleti tarafından görevlendirilmiş Maliye Vekâleti Hazine Genel Müdür Muavini Semih Sencer, Hazine İç Tediye Muhasibi Veli Uyar ve Hazine Veznedarı Sami Kaynak'tan oluşan bir heyet ile Ankara'da ikamet eden kuyumculardan Bedri Karaosmanoğlu ve Halil Tekcan bilirkişi sıfatıyla Cumhurbaşkanlığı Umum Kâtipliği binasına gelmişlerdir. 25 Haziran 1960 tarihinde saat 10.00'da yapılan bu incelemelerde pek çok değerli eşya hazineye intikal etmiştir. Bunlardan değeri yüksek olanlardan bazıları şu şekildedir:

Tablo 5: 2 Numaralı Varaka ve El Koyulan Mallar

Adedi	Değeri	Cinsi
1	45.000 TL	2850 gram ağırlığında 22 ayar altın yazı takımı
1	25.500 TL	425 gram ağırlığında yakut ve zümrüt gerdanlık
1	6500 TL	Tek taş pırlanta yüzük (taşı 2.5 karat)

³¹ BCA, 010.09.262.803.1/25.

1	5500 TL	Zümrüt ve firuze taşlı 22 ayar altın gerdanlık
1	5000 TL	Patex Philippe marka, rakamları pırlantalı cep saati
1	4000 TL	Shallmar Gardens Lahore marka gümüş maket
1	3000 TL	26 elmas taşlı, altın zincirli altın kolye
1	2500 TL	375 gram, 18 ayar altın oymalı, işlemeli pudriyer
1	1750 TL	İncili ve yakutlu kelepçe bilezik ve gerdanlık
1	1500 TL	Telkari fişekli 18 ayar altın gerdanlık

Kaynak: BCA, 010.09.287.878.5/16-19,21³²

2 numaralı zabıt varakasına istinaden ortaya koyulan eşyaların incelenme işlemi 25 Haziran 1960 tarihinde saat 18.00’de son bulmuş ve heyette bulunan kişilerin imza etmesiyle resmileşmiştir.³³

2- 3 Numaralı Zabıt Varakasına Göre El Koyulan Mallar

Celal Bayar’ın mallarına el koyma işlemi 25 Haziran 1960 günü öğleden sonra da devam etmiştir. Maliye Vekâleti tarafından görevlendirilmiş olan Hazine Umum Müdür Muavini Semih Sencer, Hazine şube Müdürü İsmail Patoğlu ve yukarıda ismi zikredilen diğer bilirkişiler ile birlikte saat 14.00’te Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtiplik binasında çalışmaya başlamışlar ve pek çok kıymetli eşyayı tutanak altına almışlardır. Eşyaların yüksek değerli olanlarından bazıları şu şekilde kayda geçirilmiştir:

Tablo 6: 3 Numaralı Varaka ve El Koyulan Mallar

Adedi	Değeri	Cinsi
1	22.000 TL	1060 gram ağırlığında altından pırlanta taşlı kabartma
12	17.500 TL	6fincan ve 6 tabaktan oluşan yakut takım
1	16.000 TL	Altın işlemeli, kraliyet tacı armalı sigara kutusu
2	8.000 TL	350 gram ağırlığında Tahran beratı ve muhafazası
5	8.000 TL	5280 gram ağırlığında altın işlemi çay takımı

³² 2 numaralı zabıt varakası incelendiği vakit yaklaşık 7 sayfa ve 116 adet eşyaya el koyulduğu görülür. Detaylı inceleme yapmak için yukarıda gösterilen arşiv belgeleri tetkik edilebilir.

³³ BCA, 010.09.287.878.5/22.

1	7.700 TL	700 gram ağırlığında 18 ayar altın Lübnan plaka
4	7.500 TL	5870 gram gümüş semaver takımı
1	6.600 TL	16 ayar altından mamul İş Bankası kumbarası
52	6.500 TL	4792 gram ağırlığında 12 kişilik gümüş çay takımı
1	4.700 TL	3770 gram gümüş Kuran-ı Kerim kutusu

Kaynak: BCA, 010.09.287.878.5/10-14³⁴

Hazine Umum Müdür Muavini Semih Sencer başkanlığındaki bilirkişi heyeti işlemleri 25 Haziran 1960 günü saat 18.00'de bitirmişler ve imza altına almışlardır.

3- 4 Numaralı Varakasına Göre El Koyulan Mallar

2 ve 3 numaralı zabıt varakaları Celal Bayar'a Cumhurbaşkanlığı döneminde hediye edilmiş olan malların devlet hazinesine devredilmesini ihtiva etmiştir. 4 numaralı varakada ise Celal Bayar'a aynı dönemde hediye edilmiş olan altın ve mücevherat dışında olan malların sayımı yapılmıştır. Sayımın sorumlusu diğer evraklarda kayıtlara geçirildiği gibi yine Semih Sencer'dir. Diğer varakalara göre değişen bilirkişiler mevcuttur. Antikacı ve halıcı Zeynel Kent ve Antikacı Vedat Mete, yeni bilirkişiler olarak heyete dâhil olmuşlardır. Heyet 30 Haziran 1960 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliği binasında hazır bulunmuş ve saat 11.30'da sayım işlemini gerçekleştirmiştir. Yüksek değerli olanlarından bazıları şu şekildedir:

Tablo 7: 4 Numaralı Varaka ve El Koyulan Mallar

Adedi	Değeri	Cinsi
1	20.000 TL	İran taban halısı
1	15.000 TL	İsfahan taban halısı
1	10.000 TL	Tebriz taban halısı
1	7.000 TL	İran-Keşan seccadesi (ipek dokumalı)
1	6.000 TL	İran seccadesi (kırmızı kenarlı çiçekli)
1	5.000 TL	İran seccadesi

³⁴ Yukarıda verilen arşiv kayıtları incelendiği vakit toplam 5 sayfalık kıymetli eşyanın kayda geçirildiği görülür. Değeri görece daha düşük olan eşyaların detaylı dökümünü incelemek için yukarıda verilen arşiv belgelerine müracaat etmek gerekmektedir.

1	5.000 TL	Büyük İnan salon vazosu
1	4.000 TL	İ.B.M. küçük yazı makinası
1	3.000 TL	Polarid fotoğraf makinesi ve takımı
1	1.500 TL	22 metre Hint kumaşı

Kaynak: BCA, 010.09.287.878.5/4,6³⁵

Cumhurbaşkanlığı Umum Kâtipliği binasında yapılan çalışmalar aynı gün saat 17.45’de tamamlanmıştır. Heyetin ve bilirkişilerin imza etmesiyle varaka resmi hüviyet kazanmıştır.³⁶

4- 5 Numaralı Zabıt Varakasına Göre El Koyulan Mallar

5 numaralı zabıt varakası incelendiğinde, bu varakanın 4 numaralı varakadaki bir eşyaya istinaden düzenlendiği görülür. 4 Haziran 1960 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Umum Kâtipliğinden Maliye Vekâleti Hazine Genel Müdürü Ziya Müezzinoğlu’na telefon edilmiş ve 4 numaralı zabıt varakasının 95 sıra numaralı ürünü olan Celal Bayar’a ait Grondik markalı ses kayıt cihazının ve bir sandık içerisinde bulunan kayıt alma bantlarının Umum Kâtiplik demirbaş listesinde bulunduğu ve iade edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Muhafız Alayı Levazım Müdürü Binbaşı Fuat Üstün, Cumhurbaşkanlığı Umum Kâtipliği Daire Müdürü Lebip Çakmak ve Ayniyat Muhasibi Tayyar Ünver ile Hazine Genel Müdür Muavini Semih Sencer ve Hazine Veznedarı Sami Kaymak’ın huzurlarında eşyaların saklandığı depoya gelmiş, kapısındaki mühür bozularak eşyalar çıkarılmış ve kapı tekrar Maliye Vekâleti Devlet Borçları mühürü ile mühürlenmiştir. Bu işlem saat 12.10’da tamamlanmıştır.³⁷

³⁵ 4 numaralı zabıt varakası incelendiği vakit toplam 6 sayfadan oluşan 129 adet eşyanın tespit olunduğu görülür. Detaylı inceleme için BCA, 010.09.287.878.5/3-8 arasındaki arşiv kayıtları incelenmelidir.

³⁶ BCA, 010.09.278.878.5/8.

³⁷ BCA, 010.09.278.878.5/9.

SONUÇ

Türk siyasetinde DP'nin kalıcı bir yeri vardır. 1950 yılında iktidara gelen DP iktidarı askeri bir darbe ile noktalanmıştır. 27 Mayıs 1960 günü yönetime el koyan askeri idare 1,5 yıl boyunca Türkiye'yi idare etmiştir. DP'lilerin yargılanması kararlaştırılınca Yassıada'da bir ihtilal mahkemesi kurulmuş ve devrin liderleri 1,5 yıl boyunca burada yargılanmışlardır. Devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar'da Yassıada'da pek çok davadan yargılanmıştır. Bu araştırmanın da ana muhtevasını oluşturan Gayrimeşru Servet İktisabı Davası da bu davalardan biridir. Bu dava ve Bayar'ın yargılandığı diğer davalar ana dava olan Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmiştir. Gayrimeşru Servet İktisabı Davası'nda DP'li pek çok bürokrat iktidar oldukları 1950-1960 yılları arasında, iktidar nüfuzlarını kullanarak haksız bir zenginleşme yaşadıkları ithamıyla yargılanmışlardır. Bu yargılananlardan biri de Celal Bayar'dır. Arşiv kayıtları incelendiği vakit Celal Bayar'a ait pek çok mal kaydı görülür. Altın, mücevher, pırlanta gibi değerli eşyaların yanı sıra halı, kilim, çay takımı vb. gibi pek çok günlük kullanımda kullanılan eşyalar da kayıt altına alınmıştır. Bu kayıt altına alınan eşyalardan bazılarını devlet el koymuştur. El koyma sebebi olarak bu malların Cumhurbaşkanlığı döneminde Celal Bayar'a hediye olarak verildiği ve bunların haksız iktisap olarak görülmesidir. Tabii hediye edilen bir malın nasıl haksız iktisap olarak değerlendirilmeye alındığı araştırmacıların derin sorgu süzgecinden geçmelidir. Celal Bayar'a ait mallar 2, 3, 4 ve 5 numaralı zabıt varakalarında kayıt altına alınmıştır. Bu varakaların her birinde malların adetleri, takribi değerleri ve cinsleri yer almaktadır. Bu dava dokümanları incelendiği vakit Celal Bayar'ın sahip olduğu maddi varlıklar hakkında hatırı sayılır bilgi elde edilebilir.

Tetkik edilen vesikalarda sadece Bayar'ın kişisel eşyaları değil, diğer gelirleri üzerine de evraklar mevcuttur. Bayar'ın hem 1950'den önce hem de 1950-1960 yılları arasında sahip olduğu mülkler ve bu mülklerin değerleri de bilirkişi raporlarında mevcuttur. Ayrıca Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde aldığı emekli maaşı ve kendi gayrimenkullerinden elde etmiş olduğu kira gelirleri de arşiv vesikalarının içerisinde yer almış, bu vesikalardan ilgili olanları çalışmanın içerisinde yer almıştır.

Bu kadar hatırı sayılır derecede fazla olan dokümanlar incelendiğinde akıllara pek çok soru gelebilir. Yüksek Adalet Divanı, DP'lilerin mal varlığı üzerine neden bu kadar yoğunlaşmıştır? Amaç gerçekten milletin parasıyla alınmış olan malların millete geri verilmesi midir, yoksa millet önünde bu kişileri "hırsız" statüsüne düşürmek midir? Celal Bayar'ın malları üzerinde yapılan tahkikatın sonucunda Bayar'ın haksız kazanç

elde etmediği sonucuna varılmıştır. Yüksek Soruşturma Kurulu adına raporu hazırlayan Öztin Akgüç hazırlamış olduğu raporun sonunda kaynağı tespit edilemeyen servet tutarının cüzi bir miktar olduğu ve bunun haksız kazanç olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Celal Bayar'ın bu rapor doğrultusunda haksız kazanç sağlamadığı kesinlik kazanmıştır fakat tüm mal varlığı da gözler önüne serilmiştir. Yassıada davaları tetkik edilirken dönemin şartları, askeri idarenin istekleri göz önünde bulundurulmalı ve mahkemenin de bu idarenin istekleri doğrultusunda hareket ettiğini unutmamak gerekir. Bu sebeple objektiflik-sübjektiflik dengesini araştırmacılar iyi ayarlamalıdır.

Yassıada mahkemelerinin neticesinde Celal Bayar dâhil 15 kişi idam cezasına çarptırılmıştır. 12 kişinin cezası müebbet hapis cezasına çevrilmiştir. Bayar da müebbet hapis cezası alanlar arasındadır. Kararlar açıklandığı vakit 77 yaşını doldurmuş olduğu için hakkındaki idam kararı bozulmuştur. Milli Birlik Komitesi Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan hakkındaki idam kararını tasdik etmiştir. Bu kararların ardından 10 yıl boyunca devleti yönetmiş olan DP, fiilen siyaset sahnesinden çekilmiştir. Fakat arkasında kendi mirasına sahip çıktığını iddia eden pek çok parti ve bürokrat bırakmıştır.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2- Resmi Yayınlar

T.C. M.B.K. Albümü, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1961.

T.C. Resmî Gazete, Sayı:10559, 18 Haziran 1960.

3- Süreli Yayınlar

Cumhuriyet, 20 Haziran 1960

Hürriyet, 15 Eylül 1961

Milliyet, 1 Haziran 1960

Milliyet, 1 Temmuz 1960

Milliyet, 12 Haziran 1960

Milliyet, 12 Ocak 1970

4- Kitaplar

AĞAOĞLU, Samet, **Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, (Haz: Cemil Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **Cüneyt Arcayürek Açıkıyor-3 Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984.

BAŞGİL, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2017.

BAYAR, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Der: İsmet Bozdağ), Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1986.

BİRAND, Mehmet Ali, DÜNDAR, Can, ÇAPLI, Bülent, **Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

BURÇAK, Rıfkı Salim, **Yassıda ve Öncesi**, Çam Matbaası, Ankara, 1976.

_____, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, İstanbul 1979.

_____, **İdamların İcyüzü**, Demokratlar Kulübü Yayınları No:12, Ankara, 1997.

_____, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, İstanbul, 1998.

DEMİREL, Tanel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

ERKANLI, Orhan, **Anılar Sorunlar Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖYMEN, Altan, **Umutlar ve İdamlar 1960-1961**, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.

SAROL, Mükerrerem, **Bilinmeyen Menderes**, I. Cilt, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.

TOKER, Metin, **İsmet Paşa ile 10 Yıl 1960-1961 Devri**, Rüzgârlı Matbaa, Ankara, 1965.

_____, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

YALTA, Bahtiyar, **Bir Darbeci Subayın Hatıraları 27 Mayıs 1960- 22 Şubat 1962- 21 Mayıs 1963**, (Haz.) Erhan Çifci, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

5- İnternet Kaynakları

http://www.mfa.gov.tr/sayin-ihsan-sabri-caglayangil_in-ozgecmisi.tr.mfa (E.T. 23.07.2020)

EKLER

T. C.
YÜKSEK SORUŞTURMA
KURULU
1 NO.LU KURUL

DELET ANKARA AMM. KURULU
GÜVENLİK KURULU

Rapor No : 174
Dosya No : 1

YÜKSEK SORUŞTURMA KURULU BAŞKANLIĞINA

Sabak Cumhurbaşkanı CELAL BAYAR ile eşine ait servetler hakkında tanzim olunan rapordur.

Kurulmuş 1 Sayılı Kanunun 24 üncü maddesi ile güdülen gayeyi gözetilerek tutarak ve 3 sayılı Kanunla verilen selâhiyetleri kullanarak Sabak Cumhurbaşkanı CELAL BAYAR ile eşinin 14.5.1950 - 27.5.1960 tarihleri arasında gayrimenkul surette servet iktisap etmiş olup olmadıklarını tesbit edebilmek için, adı geçenden biri, 14.5.1950 tarihindeki servet durumunu, diğeri bu tarihle 27.5.1960 tarihi arasında iktisap edilen servetleri gösterir iki adet Varlık Beyannamesi ile, bu devreye ait Gelir ve Masrafları gösterir birer Gelir ve Masraf Beyannamesi istenmiştir.

Alınan Beyannamelerle, beyanname sahibinin Varlık, Gelir, ve Masraflarının hakiki miktarını tesbite medar olmak üzere resmi makamlardan ve hususi şahıs ve müesseselerden toplanan her türlü evrak ve vesikalar Teminli Bilirkişi olarak tayin edilen Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanı ÖZTİN AKGÜÇ'e tevdi edilmiştir.

Kurulmuşla devamlı temas ve istişarede bulunarak incelemelerini tamamlamış olan Bilirkişiden alınan 18.10.1960 tarih ve 1 numaralı Rapor dosyaları ile birlikte mütalea ve tetkik olundu.

Servet, Gelir ve Masraf Beyannamelerini tetkike mesur edilen Hesap Uzmanı ÖZTİN AKGÜÇ tarafından, 10 yıllık devre içinde elde edilen her türlü gayrimenkul ve menkul mallar, alacaklar, haklar, gelirler ve borç iddiaları ile masraflar üzerinde ayrı ayrı durularak bunların hakiki miktarlarının tesbit edildiği kanaatine varılmıştır.

Bilirkişi raporunda varılan netice Kurulmuşca da uygun ve isabetli görüldüğünden, mezkur raporda belirtildiği üzere :

1950-1960 devresinde iktisap olunan servet tutarı (iktisap tarihlerindeki değerlere göre)	566.887,52
27.5.1960 tarihi itibarıyla Borç yekümü	- 255.112,04
İktisap olunan servetin safi tutarı	311.775,48

010 09 262 803 1

Ek-1: Celal Bayar'ın Malları Hakkında Yüksek Soruşturma Kurulu Raporundan Bir Nüsha

2 NUMARALI ZABIT VARAKASI

DEVLET SIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Cumhurreisliği Umumi Kâtipliğinin Maliye Vekâletine
Muhatap 20/6/1960 tarih ve 360 sayılı yazısı üzerine sabık ve
sakıt Reisihumhur Celâl Bayar'a hediye edilmiş olan eşyalardan
ziyâmet olanlarının hasineye intikali için teslim alınmak üzere
vasifelendirilmiş olan Maliye Vekâleti Hazine Genel Müdür Muavini
Semih Sencer, Hazine İç Tediyeler Muhasibi Veli Uyar ve Hazine
Vesnedarı Sami Kaymak'tan müteşekkil heyet ile Ankara Kuyumcu ve
mücevheratçılarından Bedri Karasmanoğlu ile Halil Tekcan bilir-
kişi olarak Cumhurreisliği Umumi Kâtipliği binasına 25/6/1960
tarihinde saat 10.00 da gelerek vazifeye başladılar, ve aşağıda
yazılı kıymetleri tesbit ederek teslim aldılar.

Teslim Alınan Eşyanın

<u>Sıra No:</u>	<u>Takribî Kıymeti</u>	<u>Adedi</u>	<u>Cinsi</u>
59	Lira 1750	1	İncili, yakutlu kelepçe bilezik ve gerdan- lığı (sim işlemeli siyah kutu içersinde)
60	1500	1	Telkâri fişekli 18 ayar altın gerdanlık siyah kadifeye dizili, ağırlığı 100 gram.
61	5500	1	Yakutlu, incirli, zümrüt ve firuze taşlı 22 ayar altın gerdanlık (kutulu içersinde)
62	2500	1	375 gram 18 ayar altın oymalı, işlemeli, önünde küçük bir elmas bulunan pudriyer.
63	5000	1	Plâtin zincirli, plâtin Patex Philippe mar- ka rakamları pırlantalı cep saati (kadife kutulu içinde).
64	1300	1	22 ayar kelepçe, telkâri, incili bilezik (32 incisi var.)
65	10000	1	Zümrüt kenarları elmas taşlı küçük iğne (yekân ağırlığı 5,90 gram.)

010 09 257 578 5

16

Ek-2: Celal Bayar'ın 2 Numaralı Zabıt Ceridesinde Kaydı Bulunan Mallarına
Dair Bir Nüsha

Makalenin Geliş Tarihi: 10.09.2020
Kabul Tarihi: 18.10.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

MÜTÂREKE DÖNEMİNDE İSMET BEY (İNÖNÜ)'İN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

ACTIVITIES OF ISMET BEY (İNÖNÜ) IN ISTANBUL DURING THE ARMISTICE PERIOD

Erkan CEVİZLİLER*

Seyhan AKBULUT**

ÖZ

Mütâreke Dönemi 1918-1922 yıllarını kapsayan önemli bir süreçtir. Mütârekenin uygulandığı dönemde, İstanbul Hükümetlerinin düşünceleri ile Müdafaa-i Hukukçuların karşı söylemleri çatışmakta ve yeni sorunlar meydana gelmekteydi. Makalede söz konusu bu süreçte İsmet Bey (İnönü)'in düşünce ve söylemleri ele alındı. Özellikle 30 Ekim 1918 – 16 Mart 1920 yıllarını kapsayan yani Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından İstanbul'un işgaline kadar olan süreçte İsmet Bey'in İstanbul'daki faaliyetleri incelendi. Bu süreç, günlerini tamamen İstanbul'da geçiren ve Müttefik baskısına maruz kalan İsmet Bey için oldukça karanlık geçen bir süreçti. Öyle ki kurtuluş umudunun olmaması, bir köşeye çekilmeyi düşünmesi İsmet Bey'in durumunun ciddiyetini göstermekteydi. Zamanla Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde sürdürülen mücadele kendisine ilham verecek ve bu ruh halinden çabucak sıyrılmayı başaracaktı.

İsmet Bey ilkin 1920 yılının başında Anadolu'ya geçti ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Milli Mücadele tarihi için çok önemli kararlar aldılar. Her ne kadar Anadolu'daki gelişmelerden uzak kalmış ya da öyle görünmüşse de Ankara'ya gelmez bütün olaylara kısa zamanda vakıf olmuştu. Geldiğinin ertesi günü Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhında çalışmalara başladı. Fevzi Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nde Harbiye Nazırı olması üzerine İsmet Bey, mevcut çalışmalarını

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi: erkanc@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1199-3610

**Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi; tarihciakbulut27@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3573-2151

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:Erkan Cevizliler-Seyhan Akbulut, “Mütâreke Döneminde İsmet Bey (İnönü)'ün İstanbul'daki Faaliyetleri”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.2, (Aralık-2020), s.147-181.(<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

İstanbul'da sürdürmesi için Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'a gönderildi. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra kesin olarak Ankara'ya geçti ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Genelkurmay Başkanlığı gibi çok önemli bir mevkiye getirildi.

Anahtar Kelimeler: Mütâreke Dönemi, Milli Mücadele Dönemi, İstanbul, İsmet Bey (İnönü), Faaliyet.

ABSTRACT

The armistice period is an important period covering the years 1918-1922. At the time of the armistice, the thoughts of the Istanbul governments and the counter-rhetoric of the defense lawyers clashed and new problems occurred. In this process, İsmet Bey (İnönü)'s thoughts and discourses were discussed in the article. Especially October March 30, 1918 – March 16, 1920, covering the years from the signing of the Armistice of Mondros to the occupation of Istanbul, İsmet Bey's activities in Istanbul were examined. This was a very dark process for İsmet Bey, who spent his days in Istanbul and was subjected to Allied pressure. So much so that the lack of hope for salvation, the fact that he was thinking of retreating into a corner, showed the seriousness of İsmet Bey's situation. In time, the struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha in Anatolia would inspire him and he would quickly get out of this mood.

İsmet Bey first moved to Anatolia in early 1920, and together with Mustafa Kemal Pasha, they made very important decisions for the history of the national struggle. Although he stayed away from the developments in Anatolia or seemed to be so, as soon as he arrived in Ankara, he soon became the foundation for all the events. The day after he arrived, he started working at Mustafa Kemal Pasha's headquarters. After Fevzi Pasha became Minister of war in the Istanbul government, İsmet Bey was sent to Istanbul by Mustafa Kemal Pasha to continue his current work in Istanbul. After the occupation of Istanbul, he moved to Ankara and was appointed by Mustafa Kemal Pasha to a very important position, such as the Chief of the General Staff.

Keywords: Armistice Period, National Struggle Period, Istanbul, İsmet Bey (İnönü), Activity.

GİRİŞ

İsmet Bey (İnönü), 24 Eylül 1884 tarihinde İzmir'de dünyaya geldi ve kendisine Mustafa İsmet adı verildi. Annesi Cevriye Hanım'ın ailesi Tunaboyu – Deliorman Türkleri'ne dayanmaktaydı. Babası Reşit Bey'in ailesi de Bitlis'i yer edinen

Kürümoğulları'na mensuptu. Ancak Reşit Bey Malatya'da doğup büyümüştü. İsmet Bey doğduğunda ise İzmir Adliyesi'nde Sorgu Yargıcı yardımcısı olarak çalışmaktaydı.¹ Altı yaşına kadar İzmir'de büyüyen İsmet Bey, daha küçük yaşlarda askerlik oyunlarına, mızıka ve boru seslerine, asker geçitlerine meraklıydı. Babasının mesleğinden dolayı ailesiyle birlikte daha sonra Sivas'a göç ettiler. Sivas'ta ilkokula başladı. İlkokulun ardından, küçüklüğünden beri meraklısı olduğu askeri ortaokula devam etti ve artık 1892'de İsmet Efendi idi.² Ortaokuldan mezun olduğunda yaşı henüz küçük olduğundan Sivas'ta Mülkiye Lisesi'nin beşinci ve altıncı sınıfını okudu, ardından tasdiknamesini alarak 13 yaşındayken, İstanbul'da Topçu Harp Okulu'nun İdadi kısmına yazıldı. 1903'te 19 yaşında Teğmen rütbesiyle mezun oldu. Topçu Teğmeni İsmet Efendi aynı yıl Harp Akademisi'ne girdi.³ Burada Üsteğmen Mustafa Kemal ile tanıştı. 1906'da Kurmay Yüzbaşı olarak Akademi'yi birincilikle bitirdi.⁴

Mezun olduktan sonra 2 Ekim 1906'da merkezi Edirne'de bulunan II. Ordu emrine verildi ve Sahra Topçu 8. Alay 3. Bölük Komutanlığı'na atandı. İsmet Bey edebiyat, sanat ve dil eğitimi ile askeri strateji ve taktiklerdeki son gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Askeri strateji alanında okuduğu kitaplar sayesinde, kendisini fazlaca geliştirdiği bilindiği için, atandığı orduda genç subayların isteği üzerine askeri strateji öğretmeni olarak görevlendirildi. Bir süre sonra İsmet Bey'in verdiği derslere generaller ve kurmaylar da katılmaya başladı.⁵

1907'de Fethi Bey (Okyar)'den gelen teklif üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu.⁶ 7 Kasım 1908'de Kolağalığına terfi eden İsmet Bey, Cemiyet'in üyesi olmasına rağmen Cemiyet içerisinde çok aktif bir şekilde görev almamıştı.⁷

¹ Şevket Sürreya Aydemir, **İkinci Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 19-22.

² Ziya Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askeri – Siyasi Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1939, s. 6-7.

³ Sevda Mutlu, **Devlet Adamı Kimliği İle İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas, 2007, s. 16.

⁴ Sebahattin Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014, s. 26-28.

⁵ Metin Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül 1999, s. 30.

⁶ Z. Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askeri – Siyasi Hayatı**, s. 10-11; Kendisini de İttihat ve Terakki üyeliğine taşıyan ülke koşullarını ve İttihat ve Terakki'nin gerekliliğini genç Erkân-ı Harp Yüzbaşısı İsmet Bey şöyle değerlendirmekteydi: “*Umumî çöküntünün ıstırapı ‘Sarı ve müstevli bir halde idi. Genç mülkiyeliler bizimle aynı kaygıları paylaşıyorlardı. 1907 nihayetine doğru memleket endişesi yeni bir istikamette belirmeye başlamıştı: bu istikamet, kurtuluş ihtiyacı idi. Çare de Kanun-i Esasi'nin tatbik edilmesi idi. Bunlar gizli gizli fakat her yerde, her toplantıda konuşuluyordu. Bu sırada üçüncü ordu bölgesinde yabancı müfettişlerle beraber Hüseyin Hilmi Paşa hususî bir idare kurmuştu. Makedonya'da ve bütün Batı Rumeli'de Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleri orduyu geceli gündüzlü daimî bir jandarma takip vazifesi ile uğraştırıyordu. Memleketin bu kısmında aynı derter ve ıstıraplar süratle, bir siyasi toplantı ve toplanış niteliğini alıyordu. Nihayet aynı ihtiyacı Edirne'de de duyduk.*” (Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 42.)

⁷ Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler**, V, Tekin Yayınevi, Ankara, 2002, s. 56.

Ancak, 1909'da 31 Mart Olayı'nı bastıran Hareket Ordusu'nun 2. Süvari Tümeni Karargâhında çalıştı.⁸ İsmet Bey yaptığı görevlerinde başarılarından dolayı dikkat çekmekteydi. Enver Paşa'nın bazı emirlerinde İsmet Bey'in fikirlerinin etkili olduğu ve Suriye'de birlikte buldukları zamanlarda İsmet Bey'in akıllı bir subay olduğunu dile getirdiği iddia edilmekteydi. 1910 yılının sonlarında Enver Paşa'nın İsmet Bey'i Erkân-ı Harbiye Reisi yapmak yönünde düşüncesi olmuşsa da İsmet Bey o günlerde Paşa olmadığı için bu gerçekleşmemişti.⁹ Cemal Paşa'da İsmet Bey'i ordunun en zeki kurmayı diye nitelemekteydi.¹⁰ 1909 – 1913 yıllarında arasında asıl sorun ordunun yani subayların siyasetteki önemli rolleri olmuştu. Kısa bir süre Hareket Ordusu Karargâhında Erkân-ı Harp subayı olarak çalışan İsmet Bey, askerlerin siyasete karışmaları konusundaki soruna dikkat çekmekte, ordunun siyasetten uzak tutulması gerekliliğini savunan subaylar ile birlikte hareket etmekteydi. 22 Eylül 1909 Selanik Kongresi'nde Kolağası Mustafa Kemal Bey, Kazım Karabekir gibi isimlerle ordunun siyasetten ayrılmasını savundularsa da bu düşüncelerine destek bulamadılar.¹¹

İsmet Bey 1910-1913 arasında Yemen'de çıkan ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Bölgedeki başarılarından dolayı Binbaşılığa ve Yemen'deki tüm kuvvetlerin Kurmay Başkanlığı'na getirildi. Balkan Savaşı sırasında Yemen'den İstanbul'a çağrılarak 11 Nisan 1913 de Büyük Karargâh-ı Umumî Birinci Şubesi'ne görevlendirildi.¹² Balkan Savaşı'nın ikinci aşaması sonunda, 8-29 Eylül 1913'te Bulgar temsilcileriyle İstanbul'da barış görüşmeleriyle görevlendirilen heyete, askeri danışman olarak katılarak önemli görüşmelerde bulundu.¹³

Balkan Savaşları'ndan sonra ülke Birinci Dünya Savaşı ile karşı karşıya kalmıştı. İsmet Bey daha başından beri Almanlarla birlikte savaşa girilmesine taraftar değildi. Çünkü Almanların bu savaştan galip çıkmalarına şüphe ile bakmaktaydı ve Almanların yenileceklerini öngörüyordu. Ancak asker sorumluluğu taşıyan İsmet Bey'e göre; emrivaki halinde bile olsa savaşa girdikten sonra, artık savaşı kazanmaya çalışmaktan başka yapılacak bir şey yoktu. İsmet Bey, 2 Ağustos 1914'te savaş ilanı ile

⁸ İsmet İnönü, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 8; M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 55.

⁹ Ali Fuat Erden, **İsmet İnönü**, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul, 1952, s. 75-76; M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 58.

¹⁰ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 13.

¹¹ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 58-59.

¹² Faik Reşit Unat, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, Maarif Matbaası, Ankara, 1945, s. 11; M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 59.

¹³ **İsmet İnönü**, s. 9; İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993, s.5.

birlikte oluşturulan Birinci Ordu'nun Erkân-ı Harbiye'sinde görevlendirildi. 29 Kasım 1914'te üç yıllık kıdem zammı alarak rütbesi Yarbaylığa yükseltilen İsmet Bey, 2 Aralık 1914'te Başkomutanlık Karargâhı Birinci Şube Müdürlüğü'ne atandı. Bir yıl kadar Karargâhı Umumi'de bulunduktan sonra cephede görev almak istemesi üzerine 2 Ekim 1915'te 2. Ordu Kurmay Başkanı yapıldı ve 14 Aralık 1915'te rütbesi Mirlivalığa (Albay) yükseltildi.¹⁴ Bu arada ailesinin yönlendirmesi ile 1916'da komşularının kızı Mevhibe Hanım ile evlendi.¹⁵ Ailesiyle 21 gün kaldıktan sonra yeni görevi olan 2. Ordu Komutanlığı'na bağlı olan Şark Cephesi'ndeki 4. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Diyarbakır'a giden Mirliva İsmet Bey burada Mustafa Kemal Paşa ile çalıştı. Bu süreçte Mirliva İsmet Bey çalışkanlığı ve atılımlarıyla Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmekteydi. 1 Mayıs 1917'de Suriye Cephesi'ndeki 20. Kolordu Kumandanlığına nakledilince, Karargâhından ayrılan Mirliva İsmet Bey'e, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği sicil oldukça olumluydu.¹⁶ Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu Komutan Vekili olunca İsmet Bey'inde 4. Kolordu Komutanlığı'na getirilmesine vesile oldu. Bir süre Halep'te birlikte çalıştıktan sonra İsmet Bey 20. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Daha sonra 3. Kolordu Komutanlığı'na atandı ve burada yine Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalıştılar. İsmet Bey'in Kolordu Komutanı olarak bulunduğu Filistin ve Suriye Cephelerinde 1918 Sonbaharında Şeria vadisinde kazandığı başarı önemliydi.¹⁷

A- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA DOĞRU İSTANBUL'DA DEĞİŞEN SİYASAL DENGE

1- İsmet Bey'in İstanbul'a Gelişi ve İstanbul'da Yaşananlar

1918 Ekim'inin başlarında İsmet Bey rahatsızlığı dolayısıyla ilk önce Halep'e gitti. Ancak ayakta dahi duramayacak bir halde bulunduğundan tedavi için İstanbul'a gönderildi.¹⁸ İsmet Bey tedavisini yaptırırken, Hükümet'in mütareke yapmaya çalıştığı ancak bunun gerçekleşmemesi üzerine yeni bir hükümetin kurulmasına yönelik çalışmaların sürdüğü bir süreç mevcuttu.

¹⁴ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 94-95; **İsmet İnönü**, s. 10; Z. Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askerî– Siyasi Hayatı**, s. 13-15.

¹⁵ Gülsün Bilgehan, **Mevhibe**, I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 25-38.

¹⁶ F. R. Atay, **Çankaya**, s. 104-106.

¹⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda İsmet Bey'in faaliyetleri için bkz. S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 116-130.

¹⁸ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 157; İsmet Bey savaşa katılmasından ötürü, Avusturya Hükümeti'nden harp nişanı ile üçüncü rütbeden kuran dömerit, Osmanlı Hükümeti'nden muharebe altın liyakat, Almanya İmparatoru tarafından demir Salip, ikinci rütbeden kılıçlı Mecidi nişanları aldı. (Z. Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askerî – Siyasi Hayatı**, s. 15.)

Birinci Dünya Savaşı devam ederken 3 Temmuz 1918'de Padişah Sultan Reşad vefat etti ve yerine, İttihat ve Terakki Cemiyet ve Hükümetlerinden daima uzak kalan, 57 yaşındaki Velihaht Şehzade Vahideddin Efendi tahta geçti. 4 Temmuz'da cülûs töreni yapıldı. Talat Paşa Hükümeti, usul gereği istifa etti, ancak Hükümeti kurma işi yine Talat Paşa'ya verildi.¹⁹ Padişah Vahideddin tahta çıktığında Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Devletleri aleyhine neticelenmek üzereydi. Yaklaşık üç ay içerisinde müttefiklerinin ardından Osmanlı Devleti 5 Ekim 1918'de İspanya aracılığı ile Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a müracaat ederek mütareke teklifinde bulundu.²⁰ Ancak İtilaf Devletlerinin, İttihatçıların egemen olduğu Talat Paşa Hükümeti'nin mütareke talebine olumlu yanıt vermeyecekleri anlaşıldı. Bu nedenle İtilaf Devletleri ile mütareke yapabilme ihtimali olmayan Talat Paşa Hükümeti istifa etti ve Padişah Vahdedtin, yeni hükümeti kurma vazifesini Ahmet İzzet Paşa'ya verdi. Padişah Vahdeddin aslında Tefvik Paşa'nın hükümeti kurmasını istemekteydi, ancak Tefvik Paşa bir hafta uğraş veriyse de hükümeti kuramadı.²¹ Bu bakımdan bu görev Ahmet İzzet Paşa'ya verildi.²² 14 Ekim 1918 tarihinde kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin öncelikli gündemi İtilaf Devletleri ile mütareke yapmak idi.²³

Padişah ve kamuoyu yeni hükümetten acilen savaş haline son verecek bir mütareke yapmasını ve siyasi havada var olan karışık durumu gidermesini beklemekteydiler. Bu dönemde Halep'te bulunan Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a gönderdiği bir telgrafta acilen müşterek olmasa bile münferit bir sulhun yapılması gerektiğini beyan ediyordu.²⁴

¹⁹ Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2006, s. 77.

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Kısım: IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 700.

²¹ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, Timaş Yayınları, İstanbul, Ocak 2017, s. 18.

²² Kabine şu şekilde kurulmuştu: Sadrazam ve Harbiye Nazırı: Yaver-i Ekrem Ahmet İzzet Paşa, Şeyhülislâm: Ömer Hulusi Efendi, Adliye Nazırı: Hayri Efendi, Şûrâ-yı Devlet Başkanı: Reşit Akif Paşa, Hariciye Nâzırı: Nabi Bey, Dâhiliye Nâzırı: Fethi Bey, Maliye Nâzırı: Eski Nâzır Cavit Bey, Bahriye Nâzırı: Albay Rauf Bey, Evkaf Nazırı ve Posta Telgraf Nâzır Vekili: Abdurrahman Şeref Efendi, Maarif Nâzırı: Eski Nâzır Sait Bey, İaşe Nâzırı ve Ziraat-Ticaret Nâzır Vekili: Kızılay İdare Başkanı Doktor Celal Muhtar Bey. (A. İ. Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, s. 20-21.) Mustafa Kemal Paşa hükümeti kuracak olan Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği ve kendisinin Harbiye Nazırı yapmasını istediği telgrafta aynı zamanda hükümette bulunması gereken isimlerin listesini de göndermişti. Bu listede Rauf ve Fethi Beyler bulunmaktaydı. (Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 303.)

²³ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Nisan 2004, s. 25.

²⁴ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya Kadar**, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 20; Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları: Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 17; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 71.

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 18 Ekim 1918 tarihinde, Kutü'l Ammare'de esir alınan ve İstanbul'da misafir edilen İngiliz General Charles Vere Ferrers Townshend aracılığıyla mütareke teklifini İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Koramiral Arthur Gough Calthorpe'a iletti. İlgili mercilere danıştıktan sonra bu teklife olumlu yanıt veren Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'nin Limni adasının Mondros Limanı'nda yapılacak mütareke görüşmelerine bir heyet göndermesini talep etti. Padişah, Mondros Mütarekesi görüşmelerine Damat Ferit Paşa'nın katılmasını isterken, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın muhalefeti ile karşılaştı. Neticede Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah (Güney) Beylerden oluşan bir heyetin görüşmelere katılması konusunda uzlaşma sağlandı.²⁵ 27 Ekim'de başlayan görüşmeler, Müttefik Devletler adına Arthur Calthorpe ile Osmanlı Heyeti arasında 30 Ekim'de mütarekenin imzalanmasıyla sona erdi. Mondros Mütarekesi 31 Ekim'de duyuruldu ve hükümleri Müttefikler özellikle İngilizler tarafından uygulanmaya başladı.

Musul, İskenderun ve İstanbul'un işgal tehlikesi ile karşı karşıya olduğu sıralarda İngilizlerle iyi geçinmek niyetinde olan Padişah Vahideddin, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde yer alan ve İttihatçı oldukları bilinen Fethi Bey, Rauf Bey ve Cavit Bey gibi nazırların hükümetten çıkarılmaları emrini verdi. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın bu emri yerine getirmekteki tereddütü üzerine, Padişah başka bir hükümetle yola devam etmeye karar verdi. Padişah'ın isteği üzerine 8 Kasım 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa istifa etti ve 11 Kasım 1918 tarihinde İngilizlerin daha sempati ile baktığı Tevfik Paşa, hükümeti kurdu.²⁶

B- MÜTAREKE İSTANBUL'U VE İSMET BEY

1- İsmet Bey'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na Atanması

Kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ne karşı gizli ve açık bütün tepkiler İttihat ve Terakki'ye mensup memurların görevden alınmamalarından kaynaklanmaktaydı. Bundan dolayı Ahmet İzzet Paşa bazı kurumlardaki kişileri değiştirerek güvenli bir işleyiş oluşturmaya çalıştı. Ahmet İzzet Paşa İstanbul Kumandanlığına Ahmet Fevzi Paşa'yı, Harbiye Müsteşarlığı'na İsmet Bey'i, Genel Muhasebat Başkanlığına Faruk Bey'i, Polis Müdürlüğü'ne Sulh ve Selâmet Fırkası'na mensup Mehmet Ali Bey'i getirdi. Böylece Ahmet İzzet Paşa'nın tabiri ile önemli görevlere “*namuslu*” kişiler

²⁵ R. Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, I, s. 84-85; Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 31.

²⁶ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, s. 65-68.

getirildi ve dahası poliste bazı yolsuzluklarıyla tanınan kimseler görevlerinden alındılar. Fakat kişiler üzerinde itirazlar devam etmekteydi, ancak itirazların önünü alabilmek için bütün eski memurların bir anda uzaklaştırılması, böyle önemli bir zamanda idare çarkını durduracağından Ahmet İzzet Paşa bu derecedeki değişiklikleri kâfi görmekteydi.²⁷

Ahmet İzzet Paşa Sadaretle birlikte Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı'nı da üstlenmişti. Harbiye Nezareti için zihninde aday olarak Mustafa Fevzi ve Mustafa Kemal Paşalar vardı; fakat Mustafa Fevzi Paşa hastaydı ve Mustafa Kemal Paşa'yı da mütareke gerçekleşmeden ordudan ayırmak istememekteydi.²⁸ Ahmet İzzet Paşa, İsmet Bey'i 1909 yılında ikinci defa gördüğünde, ileride Genelkurmay Başkanlığı'na aday olabileceğini düşündüğünü söylemekteydi. Sonraki süreçte uzun zaman ve birçok defalar birlikte çalışmaları Ahmet İzzet Paşa'nın bu düşüncesini güçlendirmişti. Fakat o dönemde Genelkurmay Başkanlığı, Başkumandanlık demek olduğundan İsmet Bey'in bu göreve rütbesi uygun değildi. Ahmet İzzet Paşa bu görevlendirme için de mütarekenin imzalanmasını ve ordunun savaş öncesi haline dönüşünü beklerken olayların değiştiğini dolayısıyla İsmet Bey'in, arzusu üzerine²⁹ kendisini Harbiye Nezareti Müsteşarlığına getirdiğini belirtmekteydi. Hâlbuki Ahmet İzzet Paşa Harbiye Nezareti Müsteşarlığı için Kâzım Karabekir Paşa'yı düşündüğünü ifade etmekteydi.³⁰

Ahmet İzzet Paşa'nın iddiasına karşın İsmet Bey bu görevin Ahmet İzzet Paşa tarafından kendisine yapıldığını söylemekteydi.³¹ İsmet Bey cepheden geldikten bir iki hafta sonra Ahmet İzzet Paşa'nın kendisini çağırdığı haberini alınca Sadarete gitti ve yapılan Harbiye Nezareti teklifini, sıhhatinin pekiyi olmamasına rağmen kabul etti.³² Ahmet İzzet Paşa İsmet Bey'i 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığına atadı.³³ İsmet Bey'in bu vazifeye getirilmesi, İstiklal Gazetesi'nde yer bulmakta ve İsmet Bey'in geniş bilgi ve temiz kişiliğiyle büyük bir ün kazandığını, her rütbeden

²⁷ A. İ. Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, s. 30.

²⁸ Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya Harbiye Nazırlığı arzusunu aklında tuttuğunu belirten bir telgraf gönderdi. (Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, I, s. 303.)

²⁹ İsmet İnönü hatıralarında, bu görevin Ahmet İzzet Paşa tarafından teklif edildiğini yazmaktadır. (S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 157.)

³⁰ A. İ. Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, s. 31.

³¹ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 157.

³² M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 52; İbrahim Artuç, **İsmet İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993, s. 134-135; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 15.

³³ **Başkanlık Osmanlı Arşivi**: 4543.340673, s. 1; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 13-14.

subayın ona büyük bir saygı ve sevgi beslediğini yazmaktaydı.³⁴ Ali Fuat Erden, kendisinin Yüzbaşı, İsmet Bey'in ise Teğmen olduğu günlerde, İsmet Bey'i beklerken düğmelerini iliklediğini, kendini sanki üstlerinden birini bekler gibi hissettiğini belirtmekteydi.³⁵

İsmet Bey'in müsteşarlık vazifesi 24 Ekim 1918'den 22 Kasım 1918'e kadar, toplamda 29 gün sürdürdü. İsmet Bey vazifesine başlar başlamaz öğrendiği ilk şey mütareke kararı oldu. Harbiye Nezareti'ndeki muameleler; bir savaşın sonunda mütareke beklenirken yapılan cari işlemlerdi. İsmet Bey bu vazifeyi yorucu ve kalabalık bulmaktaydı. Önemli bir vazife olmadığını ama yine de vazifesinin icabını yerine getirdiğini belirtmekteydi.³⁶ İsmet Bey bu dönemde Hükümet'te Bahriye Nazırlığı görevini icra eden ve 1910 yılından beri tanışıklıkları olan Rauf Bey ile birlikte çalışmakta ve bu zor günlerde birbirlerine destek olmaktaydılar. Rauf Bey bu günleri şöyle anlatmaktaydı: *"İsmet Bey geceli gündüzlü çalışarak, Harbiye Nezaretine ait işleri büyük bir kavrayışla mükemmele çevirdi. Uğradığı hadsiz hesapsız zorlukları, bir taraftan çevresinin şahsına karşı olan emniyeti, bir yandan da durmaksızın çalışması ile yenmesini bilerek, o günlerin şartlarına göre yüksek derecede başarı gösterdiğine bizzat şahit olmuştum."*³⁷

Bu dönemde görevini yerine getirmeye çalışan İsmet Bey Ahmet İzzet Paşa'nın yanında ve onun etkisinde kaldığı görülüyordu. Bu durum da daima İsmet Bey aleyhinde kullanıldı. Mücadele için bir çıkar yolun arandığı süreçte İsmet Bey'in İngilizlerin emirlerini yerine getiren bir hükümette çalışmalarını sürdürmesi eleştirilmekteydi. Padişah Vahdettin tarafından göreve getirilen ve onun emirleri dışına çıkmayan resmi bir Hükümet'in resmi bir çalışanı olarak İsmet Bey kendisine verilen görevleri yerine getirmekteydi. Henüz olgunlaşan bir mücadele mevcut değildi ve o günlerde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Kazım Karabekir gibi mücadeleyi savunan arkadaşlarıyla görüşmekteydi. Her ne kadar Ahmet İzzet Paşa Hükümeti İngilizlerin isteklerinin ve Mondros Mütarekesi hükümlerinin gerçekleştirilmesinde bir aracı olarak değerlendirilse de, icraat ve düşünceleri dikkate alındığında İsmet Bey'in müsteşarlık görevini ülke çıkarları için kullanmaya çalıştığı da iddia edilmekteydi. Mondros Mütarekesi hükümlerine uyularak ordunun terhis ile silahların toplanıp milli ihtiyaçlara göre ilerde faydalanabilecek şekilde memleketin muhtelif köşelerinde

³⁴ Taha Toros, **İsmet Paşa'ya Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler**, İnönü Vakfı, Ankara, s. 7.

³⁵ A. F. Erden, **İsmet İnönü**, s. 8.

³⁶ BOA: 4543.340673, s. 2; S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 157.

³⁷ R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, I, s. 158-159.

depolanmasında payı olduğu savunulan İsmet Bey'in, milli menfaati her şeyin üstünde tutarak yerinde tedbirler aldığı da söylenmekteydi.³⁸

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı ve 31 Ekim'de ilan ettiği Mondros Mütarekesi ile savaş haline son veriyordu. Mütareke müzakereleri, Sadrazamla Mütareke görüşmelerini yürüten Heyet arasında ve Sadrazamla Hükümeti arasında gerçekleşmekteydi. Bu müzakerelerin Harbiye Nezareti ile bir alakası yoktu. Tüm kurumlar özellikle de İsmet Bey gibi vazifeye sahip olanlar için müzakere ve mütareke şartları tam bir merak konusuydu.³⁹

a) İsmet Bey'in Mondros Mütarekesi'ne Yaklaşımı

İsmet Bey hatıralarında, Mondros Mütarekesi'nin İstanbul'da resmi çevrelerce iyi karşılandığını yazmaktaydı. Genel kanaate göre, Mütareke şartları korkulan, elverişsiz ve tehlikeli bir mahiyette değildi. Yine resmi kurumlar Mütarekeyi genel anlamda başarılı bulmakta ve Mütareke şartları ile Müttefik Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne karşı nazik davrandıklarını ileri sürmekteydiler. İsmet Bey'e göre Mütareke şartları, bütün olarak incelendiğinde göze batacak açık bir ifadenin olmadığı izlenimi vermekteydi, ancak Müttefikler Mütareke şartlarını uygulanmaya başladıklarında tehdit ve tehlikeler ortaya çıkmaktaydı.

Mütareke'nin tatbiki ile devletin canını yakacak olan maddelerin çok kapalı ve aynı zamanda çok çeşitli anlamlar ihtiva ettiği görülecekti. Metin içerisinde kötü niyet için kullanılacağı zaman oldukça zararlı maddelerin bulunduğunu söyleyen İsmet Bey, Osmanlı Devleti Heyeti'nin görüşmeler esnasında, mevcut maddeler üzerinde Müttefik Devletleri'nin temsilcilerinin sözlü mahiyetteki taahhütlerine inandıklarını belirtmekteydi.⁴⁰ Rauf Bey ile mütarekenin henüz imzalandığı günlerde görüşen İsmet Bey, Rauf Bey'in mütarekeden memnun olduğunu söylemekteydi. Sonraki günlerde ikili yeniden görüştüklerinde, İsmet Bey, Rauf Bey'in Müttefik kuvvetlerinin mütarekeyi tatbika başladıklarında maddeleri bu yönde hiç düşünmediklerini, Hükümetin mevcut hüküm ve şartlara sahip çıkmaması halinde gelecek için büyük endişe taşıdığını söylediğini de eklemekteydi.⁴¹

Mütarekeden sonra İsmet Bey görevini icra ederken herhangi bir hadise yaşamadığını belirtmekteydi. Ancak İstanbul'a dolan Müttefik işgal kuvvetlerinin

³⁸ F. R. Unat, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, s. 14.

³⁹ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 158.

⁴⁰ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 158; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya Kadar**, I, s. 29.

⁴¹ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 120.

kendilerini şehrin hâkimi gibi göstermelerinden rahatsızlık duyulduğunu da ifade etmekteydi. İsmet Bey odasında çalıştığı bir gün Fransız bir Yüzbaşı'nın kapı çalmadan ve selam vermeden odasına girmesine sinirlenerek bu zatı odasından kovmuştu. İsmet Bey görevine son verilmesinde bu olayın da payı olduğunu düşünmekteydi. Sadece işgalci askerler değil, tarafsız devletlerin vatandaşlarının da kendisini ziyaret ettiğini söyleyen İsmet Bey, İsveçli bir ataşemiliterin; Mütareke'nin tatbikine her iki tarafında iyi niyetle yaklaşacaklarını temenni ettiklerini dile getirince, bu hususta endişe ve şüphe etmelerine gerek olmadığı cevabını vermişti.⁴²

Bu iki örnekte de görüldüğü gibi İstanbul gerçekten de esaret altına girmişti ve hem şehrin hem de ülkenin geleceği üzerine işgal bulutları inmişti. Bu ortamda birebir gördüğü ve yaşadığı olaylardan fazlasıyla etkilenecek olan İsmet Bey, kısa bir dönemde olsa kurtuluş ümidini yitirecek ve daha sonra da kurtuluşun büyük bir devletin desteği ile olacağını savunan kişilerin düşüncelerine meyledecekti.

2- Mondros Mütarekesi'nden Sonra İstanbul'daki Kurtuluş Çabaları ve İsmet Bey

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nden bir gün sonra, yani 31 Ekim 1918'de Adana'da Alman generali Liman von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilmişti. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile Sadrazam Ahmet İzzet Paşa arasında telgraf başında 5-8 Kasım 1918 arasında, Mondros Mütarekesi'nin uygulanılışı üzerinde sert tartışmalar oldu. Bu tartışmalar devam ederken 6 Kasım 1918'de Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu dağıtıldı ve Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağrıldı. Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım'da İstanbul'a geldiğinde Ahmet İzzet Paşa Hükümeti istifa etmiş, yerine Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa yeniden Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti kurması için çabaladıysa da muvaffak olamadı.⁴³ Hükümeti Padişahın müdahaleleri yüzünden çalışmaz hale geldiği için istifa eden Ahmet İzzet Paşa, yeniden bir hükümet kurmaya niyetli değildi. Mustafa Kemal Paşa ise yeniden kurulması için çabaladığı bu hükümete Harbiye Nazırı olarak girmek istemekteydi. Mustafa Kemal

⁴² S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 159.

⁴³ Falih Rıfık Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Cumhuriyet Kitaplar, İstanbul, 1998, s. 90

Paşa bu çabasından olumlu bir netice alamayınca Padişah Vahideddin ile görüşti. Padişah'ta Mustafa Kemal Paşa'nın beklentilerine karşılık vermeyecekti.⁴⁴

İsmet Bey Perapalas'ta kalan Mustafa Kemal Paşa ile hemen her hafta görüşüyordu. Mustafa Kemal Paşa, Perapalas'taki dairesini resmi bir daire gibi kullanarak ziyaretleri kabul etmekteydi. Birçok kişiyle görüşerek, Müttefik Devletlerle nasıl mücadele edileceğinin çaresini aramaktaydı.⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa bir müddet kaldığı Perapalas'tan sonra, Şişli'deki bir eve geçti. Burada da geleni gideni eksik olmamakla beraber, en yakın ve mahrem arkadaşları olarak, yine Ali Fethi, İsmail Canbulat ve Rauf Beyler vardı. Hemen hemen her gün toplanarak meseleleri değerlendirmekteydiler. İstanbul'da artık insanlar sokaklarda rahatça dolaşamamakta, işlerini dahi yapamamaktaydılar. İstanbul nefes alınmayan bir şehir haline gelmişti. Müttefikler imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hükümlerini, daha mürekkebi kurumadan çeşitli bahanelerle istedikleri gibi uygulamaya başladılar ve İstanbul'da çeşitli faaliyetleriyle bir sömürge havası oluşturdular. Dahası İngilizler sadece İstanbul'da değil tüm memlekette işgallere başlamışlardı. Güney, Doğu ve Batı da bu işgaller söz konusuydu ve Başkent'te de işgalci askerler ile birlikte yaşanmaktaydı.⁴⁶

Mütareke'nin imzalanması ile birlikte lağvedilen orduların komutanları birbiri ardına İstanbul'a gelmekteydiler. Kazım Karabekir Paşa'da gelenler arasındaydı. Mütareke İstanbul'unun karışık günlerinde İsmet Bey ve Kazım Karabekir Paşa sık sık görüşüyorlardı. Karabekir; kurtuluşun Anadolu'da gerçekleştirilebileceğini, bu bakımdan bir an önce tüm komutanların birliklerinin başına geçmesi gerektiğini söylemekteydi.⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa artık İstanbul'da yapılacak bir şey kalmadığını anlamıştı ve Anadolu'ya geçme düşüncesi belirmişti. Bir gün İsmet Bey'i evine davet etti ve bir harita başında İsmet Bey'e, "*... Hiçbir sıfat ve salâhiyet sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtarma çarelerini aramak için en müsait muntıkaya ve beni o muntıkaya götürecek en kolay yol hangisi olabilir?*" diye sordu. İsmet Bey'de "*Canım her taraftan gideriz. Yol da çoktur, tedbir de çoktur. Asıl mesele çalışmak için*

⁴⁴ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 33; Bekir Sıtkı Baykal, "*Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge*", **Belleten**, XXXVII, S. 148, (1973), s. 451-459; Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da kaldığı süre içinde Padişah'la 4 kez görüşmüştü. Bu görüşmelerin tarihleri sırasıyla 15 Kasım, 22 Kasım, 20 Aralık 1918 ve 15 Mayıs 1919'dur. (Gothard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971, s. 97.)

⁴⁵ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 162.

⁴⁶ R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, I, s. 226-227.

⁴⁷ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 164.

istikameti tayin etmektir” cevabını verdi.⁴⁸ İsmet Bey’in burada Mustafa Kemal Paşa’yı geçiştirdiğine dair iddialar mevcutsa da, İsmet Bey aslında Anadolu’ya geçtikten sonraki sürecin daha mühim olduğunu belirtmek niyetindeydi. İsmet Bey için Anadolu’ya geçtikten sonra neyin nasıl ve kim tarafından yapılacağı hususu daha önemliydi. Bir strateji adamı olan İsmet Bey, strateji geliştirmeden harekete geçmeyi mantıklı bulmamaktaydı. Zaten Mustafa Kemal Paşa Samsun’a çıktığında Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas’taki faaliyetlerinin planlamasını yapmamıştı. Zamanla olgunlaşan şartları en iyi şekilde değerlendirerek ve uygun zamanda uygun hamleyle bu süreci başarıyla sürdürmüştü. İsmet Bey sadece var olan durumlar üzerine stratejiler geliştirmekteydi. Olmamış veya olmayacak durumlarla ilgilenmezdi ve Milli Mücadele bir aşama kazanınca kurtuluşa yönelik inancı güçlenecekti. Ancak bu durumu da Milli Mücadele ve liderleriyle tamamen uzak kaldığını göstermemekteydi.

3- İsmet Bey’in İkinci Görevi

İsmet Bey Harbiye Nezareti Müsteşarlığı görevini 29 gün yapmıştı. Ahmet İzzet Paşa’nın 8 Kasım 1918’de istifası ile 11 Kasım 1918’de Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. İsmet Bey, Tevfik Paşa Hükümeti döneminde görevine iki hafta devam edebilmişti. Zira İsmet Bey yeni Hükümet’in Harbiye Nazırı olan Abdullah Paşa’yı ziyaret etmiş ve birkaç mesele üzerinde görüşmüşlerdi. Abdullah Paşa konuşmasında; İsmet Bey’in genç yaşta Harbiye Nezareti Müsteşarlığı’na getirilmesini şaşkınlıkla karşıladığını ima etmekteydi. Bu imayı anlayan İsmet Bey Abdullah Paşa’ya; *“Aldığınız bu yüksek vazifede size yardım edecek, en yakınınızda çalışacak insanı seçmek tabii sizin hakkınızdır. Takdir ve hüküm vermek size aittir.”* demişti. Abdullah Paşa’nın hislerine hak verdiğini söyleyen İsmet Bey, ülkenin durumu buhran içerisindeyken, tanımadığı ve genç yaşta olan Miralay rütbesindeki birisinin bu önemli görevde bulunmasının garip karşılanmasını, açık yüreklilikle kabullendiğini ve Abdullah Paşa’ya dargın olmadığını belirtmekteydi.⁴⁹

İsmet Bey 22 Kasım 1918’de Harbiye Nezareti Müsteşarlığı vazifesinden ayrıldıktan sonra, 29 Kasım’da İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu’na (Barış Hazırlıkları

⁴⁸ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 168; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 125; Falih Rıfkı Atay, **19 Mayıs**, Ankara, 1944, s. 9.

⁴⁹ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 159-160. Ayrıca İsmet Paşa hatıralarının bu kısmında bir anekdot vererek; Büyük Taarruz sonrasında Abdullah Paşa’nın, kendisine bir tebrik telgrafi gönderdiğini ve bu telgrafın eski neslin rütbe sahibi kumandanlarından aldığı ilk telgraf olduğunu söylemekteydi. (S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 160.)

Komisyonu) askeri üye olarak tayin edildi.⁵⁰ Büyükelçi ve Nazırlardan oluşan bu komisyon Babıâli'deki Hariciye Nezareti'nde toplanırdı. Askeri üyelerin vazifesi, Barış Konferansı'na gidecek olan Osmanlı Heyeti için, memleketin hak ve hukukunu korumalarını sağlayacak nitelikte vesikalar elde etmek, heyetin faydalanabileceği bilgiler hazırlamaktı. İsmet Bey bu işi yaparken, Barış Komisyonu üyelerinden ve eski bir nazır olan Ali Nizami Paşa'dan göreviyle alakalı bazı tavsiyeler almıştı. Ali Nizami Paşa İsmet Bey'e; Barış Konferansı'na gidecek olan heyet üyelerinin beraberinde götürecekleri vesikaları uzun uzadıya okuyacak vaziyetlerinin olamayacağını, bu sebeple onların kullanacakları bilgileri göze çaracak surette ve en az zahmetle okumaları için bu şartlara uygun şekilde hazırlamayı önermekteydi. İsmet Bey bu tavsiyeye uygun hareket ederek lüzumlu bilgi ve istatistikleri hazırlamaya çalışıyordu. Komisyon'un üzerinde hassasiyetle durduğu husus ise Türklerin çoğunlukta olduğunu ve dolayısıyla Wilson Prensiplerine göre Türkiye'nin Türklere ait olduğunu ispat edecek istatistik ve vesikaları toplamaktı.⁵¹

İsmet Bey; yaptığı bu işin çok fazla ağır olmadığını ve günlük işini bitirdikten sonra kalan zamanını memleketin siyasi durumunu düşünmekle geçirdiğini söylemekteydi. Mütareke İstanbul'unda, dönemin siyasi olaylarını takip ederken iki kişiyi kaynak aldığını ve bu kişilerinde Mustafa Kemal Paşa ve Ahmet İzzet Paşa olduğunu eklemekteydi. Görevinden istifa etmesinden sonra da zaman buldukça Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret ettiğini, dönemin siyasi gelişmelerini tartıştıklarını ve Ahmet İzzet Paşa'nın ülkenin durumuna yönelik yaptığı yorum ve değerlendirmelerine önem verdiğini açıklamaktaydı.⁵²

İsmet Bey; Mustafa Kemal Paşa'nın Mütarekenin imzalandığı günden beri devamlı bir takım icraatlar ile bir yol bulmaya çalıştığını, Kazım Karabekir Paşa'nın Mütarekenin imzalanmasından önce bulunduğu Doğu'daki ordusunun başına geçmeyi amaçladığını, söylerken kendi durumunun tamamen farklı olduğunu dile getirmekteydi. Günün siyasi iktidarları ile hiçbir zaman iyi münasebetler kuramadığını, kendisinin İttihatçı olarak bilindiğini ve bu durumun da daima geri planda tutulmasına sebep olduğunu belirtmekteydi. Dahası Ahmet İzzet Paşa ile olan yakınlığını da göze batan bir husus olarak değerlendirmekteydi. İsmet Bey Yemen'de çıkan ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilince bölgede Ahmet İzzet Paşa ile mücadele vermişti. Balkan Savaşı'nda

⁵⁰ BOA: 4605.345357, s. 1-2; Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, I, s. 120.

⁵¹ S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 161.

⁵² S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 165; A. İ. Paşa, *Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, II, s. 51.

yine Ahmet İzzet Paşa'nın karargâhındaydı ve Birinci Dünya Savaşı'nda da Ahmet İzzet Paşa kendisinin Kurmay Başkanı idi. Nihayetinde Ahmet İzzet Paşa'nın Hükümeti'nde Harbiye Nezareti Müsteşarı olarak çalışması ve hükümetin düşmesi ile görevine son verilmesi İsmet Bey'in tartışmasız Ahmet İzzet Paşa'nın adamı olarak görülmesine sebep olmaktadır.⁵³ İsmet Bey'in Ahmet İzzet Paşa'nın görüşlerine değer verdiği görülmekle beraber, sonsuz bir itaat duygusuyla yaklaşmadığı, sadece uzun yıllar birlikte çalışmanın verdiği samimiyetin ötesinde olmadığı gözden kaçan önemli bir husustu.

4- Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçmesi

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da herkesi uyarmak, memleketin kurtuluşu için milli bağımsızlığa inanan kuvvetli kişilerden oluşan bir hükümet teşkil ederek topyekûn mücadeleye başlamak için bütün çareleri denedikten sonra nihayetinde Anadolu'ya bir görevle geçmenin yollarını aramaya başlamıştı. Bu arayış içerisinde beklenen görev Karadeniz'deki Rum çeteleri ile bölge halkı arasında yaşanan çarpışmalar ve ortaya çıkan asayişsizlik üzerine bölgeye dirayetli bir komutanın gönderilmesi kararı ile geliyordu. Doğu Anadolu'da Ermeni faaliyetleri sonucu ortaya çıkan asayişsizlik üzerine bölgeye Kazım Karabekir gönderilirken Mustafa Kemal Paşa'da Samsun'a görevlendirildi.⁵⁴ Bu durumda Mustafa Kemal Paşa yetki ve vazifesinin sınırlarını Padişah ve Hükümete bırakmayarak kendisi belirledi ve bu kararı Hükümet ve Padişah'a onaylattı.⁵⁵

İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmeden bir gün önce yaptıkları görüşmeyi, anılarında şöyle ifade etmektedir: *“Atatürk bir gün ansızın bizim eve geldi. Hareketinden bir gün evvel idi. Bu hesaba göre bize gelişi İzmir'in işgal edildiği güne rastlıyor. Oturduk, konuştuk. Fakat henüz İzmir'in işgal edildiğini ne o biliyor ne ben biliyorum. Atatürk bana veda için uğramış. 'Ben yarın gidiyorum. Zamanı gelince sana*

⁵³ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 165.

⁵⁴ Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayini**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1984, s. 73.

⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa'dan istenen üç şey vardı. İlki; bölgede asayişin temini, ikincisi; Mütareke gereği silahların toplanması, üçüncüsü de; gayr-i resmi olduğu söylenen şuraların dağıtılması. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa'ya hem askeri hem de mülki görevler veriliyordu. III. ve XV. Kolordu Komutanlıkları Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeydi. Müfettişliğinin vazifesi gereğince doğrudan doğruya birçok ilde vilayet ve mutasarrıflıklara talimat verebilecekti. Trabzon, Erzurum, Sivas, Van Vilayetleri, Erzincan ve Canik Livaları bu yerler arasındaydı. Yine müfettişlik sınırına daha önce bağlı olan vilayet ve mutasarrıflıklarda da Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olacaktı. Bu yerler ise; Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülziz, Ankara, Kastamonu Vilayetleri ve Kolordu Komutanlıkları. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 7-8.)

haber vereceğim, seni çağırırım sen de gelirsin' dedi."⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda iletişimin gizli olmasını ve kendisiyle alakadar görünmemesini İsmet Bey'e tembihlemekteydi.⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Samsun'a yola çıktığı 16 Mayıs 1919 günü İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi tüm memleketeye yayılmıştı.⁵⁸ İsmet Bey; İzmir'in işgali ile Mondros Mütarekesi'ni iyi karşılayanların ve Müttefikleri dost görenlerin artık durumun ciddiyetinin farkına vardıklarını, Müttefiklerin amaçlarının sadece işgal değil aynı zamanda ilhak olduğunu anladıklarını ifade etmekteydi. Yunan işgali ile Müttefik Devletlerinin Türkiye'yi paylaşmak istediklerini açıkça gösterdiklerini ve bu duruma karşı hiçbir şüphenin kalmadığını söylemekteydi.⁵⁹

5- İsmet Bey'in İstanbul'daki Karanlık Günleri

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u 13 Kasım 1918'de fiilen işgal etmeleri ile İstanbul artık esir bir şehirdi ve şehirde yaşayanlar da esir şehrin insanlarıydı. O günlerin etki ve tesiri, diğer Milli Mücadele liderlerine oranla İstanbul'da daha fazla kalıp siyasi havayı fazlaca teneffüs eden İsmet Bey üzerinde oldukça hissedilmekteydi.

Kasım 1918'de İsmet Bey daha Harbiye Nezareti Müsteşarı iken, İstanbul'a gelen yakın dostu Kazım Karabekir ile yaptığı bir konuşmada, hem Mütareke İstanbul'undaki insanların durumu anlaşılmakta hem de aydın bir asker olarak kendisinin içinde bulunduğu haleti ruhiye açıkça görülmekteydi. Görüşme şu şekilde gerçekleşmişti:

"-Gördün mü Kazım? Her şey mahvoldu. Vaktiyle gördüğün gibi sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki batıracaklar ve hayatımızla biz didişeceğiz.⁶⁰ Fakat benim hiçbir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kazım: Köylü olmak. Köylü olalım.

-İsmet ne söylüyorsun? Zannediyor musun ki bizi yaşatacaklar. Ermeniler, Rumlar, Şark'tan, Garp 'tan Türk'ü boğacaklardır. Bırak ki benim bir tarla alacak param yok. Fakat olsa da ayaklar altında zelilane ölmektense, milletimizin bu kadar senelik yediğimiz ekmeğini, namuskârane ölmekle ödemek daha çok yakışmaz mı?

⁵⁶ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 169.

⁵⁷ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, I, s. 370.

⁵⁸ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 4-5.

⁵⁹ Ahmet Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2016, s. 22-23; S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 169.

⁶⁰ Burada İsmet Bey vaktiyle Kazım Karabekir'in, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili söylediklerini hatırlatmaktaydı. (Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 123.)

–Kazım ne diyorsun? Sen vaziyeti henüz bilmiyorsun. Ordularımız mahvoldu. Boğazlara İtilaflar hâkim. Bütün cenup hudutlarımız açık halde. Asıl felaket bizim içimizden Kazım. Tasfiye yapacaklar. Bugün harpte kazandığın Paşalığı alacaklar.

–İsmet ben kararımı vermiş bulunuyorum. Bütün bu şeyleri vaktiyle Çanakkale’den içeri sokmamıştık. Hepsini gene dışarı atarız. Millet mahvolduğunu görmektense yaşadığını görerek ölmek daha Türk’çe olur.

–Kazım millete karşı mümkün olanı yapalım. Fakat yapılmayacak olanı?

–İsmet acele etme daha görüşürüz...”⁶¹

Şevket Süreyya Aydemir yukardaki anekdot ile ilgili olarak İsmet Bey’in durumunu depresyon durumu olarak yorumlamış ve o günler için İsmet Bey’in oldukça tedirgin olduğunu vurgulamıştı.⁶² İsmet Bey gerçekten de o günlerde İstanbul’un halini gördükçe hiçbir umudun olmadığına kanaat getirmişti ve o günler İsmet Bey için adeta kara günler olmuştu. Ahmet İzzet Paşa ile yakın temasta olduğu günlerde Paşa’nın icraat ve faaliyetlerinin Padişah tarafından engellendiğini görmekte, bunun Müttefik Devletler özellikle de İngilizler tarafından yaptırıldığını anlamakta ve devletinin Padişah’ını o vaziyette gördükten sonra karamsar düşüncelere bürünmekteydi. Dönemin şartlarına göre bu durum değerlendirildiğinde İsmet Bey’in tedirgin tavrı anlaşılmaktadır. Çünkü esir bir şehrin insanı olmak gelecek günleri karanlık görmeye sebep olabilirdi. Ancak Mustafa Kemal ve Kazım Paşalar tam tersi bir inanç içerisindeydiler. Yine de o dönemin şartlarında aydınlık bir gelecek vaat eden kimse yoktu. Sadece bir kıvılcım peşinde olanlar yolu açacaklar ve arkalarından tüm ülkeyi götüreceklerdi. İsmet Bey bu süreçte içe kapanmıştı. Devletin verdiği küçük görevleri hemen yapmakta ve geri kalan zamanını memleketi düşünmeye harcamaktaydı. Ancak İsmet Bey Anadolu’yu bilmemekteydi. Son savaştığı Şam bölgesi İngilizlerin eline geçmişti ve komuta edeceği birliği yoktu. Ancak Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grup Komutanı olmuştu ve son görev yeri Adana’da olduğu gibi Anadolu’nun mukavemetini görebilmişti. Yine Kazım Karabekir’in Doğu’da oldukça önemli bir ağırlığı bulunmaktaydı ve dolayısıyla Paşaların bir aitlik hissetmeleri doğaldı. İsmet Bey’in gördüğü tüm zaman ve mekân İstanbul’da toplanmaktaydı. Devletin bir memuru olduğu için Mustafa Kemal Paşa ile pek temas kuramaması olumsuz ve çaresiz düşüncelerinden arınmasını zorlaştırmaktaydı.

⁶¹ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbinin Esasları**, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul, 1951, s. 38; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 122-124; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 15.

⁶² A. Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, s. 20-21; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 124.

İsmet Bey'in Kazım Karabekir ile yaptığı yukarıdaki konuşma, kendisi aleyhinde kullanılmakta ve bu konuşması ile İsmet Bey'in başlangıçta Milli Mücadeleye inanmadığı ve işgalleri kabullendiği gibi anlamlar çıkarılmaktaydı.⁶³ Ankara'ya ilk gittiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da bir düzen kurduğunu görmesinden ve İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra, İsmet Bey'in mecburen Anadolu'ya geçtiği iddiaları mevcuttu. Halbuki İsmet Bey'in henüz Anadolu'da askeri veya diplomatik bir başarı mevcut değilken Ankara'ya gitmesi, olayları değerlendirmede göz önünde tutulması gereken bir ayrıntıydı. İstanbul'un yorucu havasına artık katlanamadığı için Ankara'ya giden İsmet Bey İstanbul'da lehte gelişmeler yaşandığı için bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından yeniden İstanbul'a gönderilmişti ve İstanbul'un işgali ile yine Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Ankara'ya geçmişti. İsmet Bey'in İstanbul'da kalarak Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı milli hareketlenmeye önemli hizmetler yaptığı, gizliden gizliye örgütlenen kuvvetleri himayesine aldığı yönünde elde tutulur iddialar da mevcuttu.⁶⁴

6- Mütareke İstanbul'undaki Hâkim Düşünce: Mandacılık ve İsmet Bey

8 Ocak 1918'de ABD Başkanı Wilson tarafından yayınlanan Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi Osmanlı aydınları tarafından oldukça olumlu karşılandı. Ulusların kendi geleceklerini belirleyebilme ilkesinden ve Türklere güvenilir bir egemenlik hakkı tanınmasından söz eden bölümler, ABD Mandası fikrini ortaya çıkardı ve ABD desteği ve mandası fikrini cazip kıldı. Bu dönemde ABD, İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci ve emperyalist bir ülke sayılmamaktaydı. ABD Başkanı Wilson'da idealist biri olarak tanınmaktaydı. ABD'ye karşı olan bu güven ABD Mandasının bir kaynağı oldu.⁶⁵ Wilson Prensipleri Cemiyeti de bu süreçte kurulacaktı. Kurucuları arasında, Halide Edip Hanım, Refik Halit, Ali Kemal, Celâl Nuri, Necmettin Sadık, Ahmet Emin, Yunus Nadi Beyler gibi dönemin aydın portreleri vardı.⁶⁶ Cemiyet 1918 yılı sonlarında kuruldu. Cemiyet üyeleri, yabancı bir devletin yardımından yana olduklarını belirtmekteydiler. Bu devlet ABD olmalıydı. Önerdikleri bir vesayet sistemi değildi. Çünkü böyle bir sistem, tam bağımsızlığı sınırlayabilirdi. Bu, süreli bir eğitim

⁶³ Nejdet Sançar, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973, s. 243-244.

⁶⁴ Z. Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askerî – Siyasî Hayatı**, s. 16.

⁶⁵ Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 153-154; İsmet Girtili, "*Sivas Kongresi'nin Millî Mücadeledeki Yeri ve Önemi*" **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Sivas Valiliği, Sivas, (2-4 Eylül 2002), s. 28.

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 245.

ve velilik olmalıydı ve Türkiye'yi milletler ailesinin onurlu bir üyesi durumuna getirmeliydi.⁶⁷

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken, olaylar İstanbul'da sıkışıp kalan İsmet Bey'in bazı düşüncelere meyil vermesine sebep oldu. Müttefik Devletlerin memleketin dört bir yanında başlattıkları işgal ve ilhak hareketleri içerisinde ABD tarafsız görünmekteydi. Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve daha sonra yaptıkları zulmün ABD'de oluşturulan komisyonların hazırladıkları raporlar doğrultusunda haksız bulunması, Mütareke İstanbul'unda önemli bir yankı bulmaktaydı. Ancak İsmet Bey, ABD'nin İzmir'i işgale karar veren güruh içerisinde bulunduğu o gün için bilinmeyen bir durum olduğunu belirtmekteydi.⁶⁸

İsmet Bey bu günlerde Ahmet İzzet Paşa ile çok yakındı ve Paşa'nın düşünceleri kendi düşüncelerini etkileyecek derecede bir nüfuza sahipti. Paşa'nın sunduğu fikirler İsmet Bey'e mantıklı gelmekteydi.⁶⁹ İsmet Bey Ahmet İzzet Paşa'ya yakın olduğu kadar büyük saygı da duymaktaydı ve bunun etkisiyle, 7 Aralık 1919'da dünyaya gelen ilk bebeğine İzzet adını koymuştu. Ahmet İzzet Paşa ise ABD'li Amiral Bristol ile yakındı ve Bristol'un tesirinde kalarak ülkenin savaşarak değil, ancak Müttefik Devletlere boyun eğerek kurtulabileceğine inanmaktaydı.⁷⁰

İsmet Bey, Kazım Karabekir'e gönderdiği 1 Haziran 1919 tarihli bir mektubunda, manda konusunda şunları söylemekteydi: “... *Ne karanlık günlerdeyiz Kazım. İzmir gitti. Teferruatı da hâlâ gidiyor, daha ne kadar yerler işgal olunacak? Bunu bilen ve tebliğ eden yok... Zamanın yaldızlı hapı haline gelen Manda kelimesi var ya? İstanbul da bir müddetten beri hangi mandayı arzu etmeliyiz diye eğilimler vardır. Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri İngiliz mürevvici, İstanbul İngiliz Muhipleri Cemiyeti namında bir cemiyet teşkil etti, imza topluyorlarmış. Galiba İngilizleri isteriz diye. Hâlbuki Fransızlar İngilizleri hiç yalnız bırakmak istemiyorlarmış. Bizim memlekette bulunan sermayenin nisfından fazlası, takriben yüzde atmış beşi Fransızların imiş. İngilizlerde bizim memlekette en fazla ithalat yapan memleket imiş. İhtimal bu alakalarla olacak ki hükümet de İngiliz – Fransız'ı müştereken istiyormuş. Avrupa milletlerinde hirs-ı istilâ kudurmuş bir şekil aldı...*”

⁶⁷ T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s. 246.

⁶⁸ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 167; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 19.

⁶⁹ Nezihe Araz, **Mustafa Kemal'in Devlet Paşası**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 164.

⁷⁰ N. Araz, **Mustafa Kemal'in Devlet Paşası**, s. 164-165. İsmet Bey hemen hemen her gün Ahmet İzzet Paşa'ya gittiğini ve zaman zaman da Ahmet İzzet Paşa'nın geldiğini defterine not düşmüştü. (A. Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, s. 20-25.)

Ekseriyetle diye ifade edilebilecek bir kitle de yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti Amerikan Mandasını parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan deruhte etmek üzere tercih ediyorlar. Fakat ötede bu işlere karar verenler, ne bize soruyorlar, ne bize danışıyorlar. Bekliyoruz. Ankara, Kastamonu, Bursa ve Sivas'ın bir kısmından ibaret bir Türkiye projesi ne şekil alacak? Mustafa Kemal Paşa ile daha görüşmediniz. Fakat aynı çevrede ve vazifede temastasınız.

*Bu sıkıntılı günlerimde içimde hastalık mı, zaaf mı, bilemediğim ama ümitli bir şey var. Bu hadiseyi pek güç, fakat yine de atlatacağız gibi geliyor...”*⁷¹

Bu mektupta İsmet Bey'in mandayı savunduğunu gösteren bir ifade bulunmamaktaydı. Savunsa dahi, kendisinin de hatıralarında belirttiği gibi o gün için ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in işgaline onay verdiği bilinmemekteydi ve ABD kötünün iyisi durumundaydı. İstanbul'daki siyasi havadan etkilenme durumu söz konusuydu ve İstanbul'da bulunan birçok Anadolu hareketini savunan aydın bu düşünceye kapılmıştı. Ancak her biri Anadolu'ya geçtiklerinde bu düşüncelerini İstanbul'da bırakarak Anadolu'daki milli mücadeleye kayıtsız şartsız destek vereceklerdi.

7- İsmet Bey'in İstanbul'daki Diğer Görevleri

İsmet Bey 4 Ağustos 1919'da Kolordu Komutanı yetkisiyle Askerî Şûra Üyeliği'ne ve Muamelât-ı Umumîye Müdürlüğü'ne atanmıştı. Ancak sekiz gün sonra bu görevinden alındı. Daha sonra, jandarmaların ve polislerin görev işlerinin düzenlenmesi ve yenilenmesi için oluşturulan komisyonda görevlendirildi.⁷² Bu görevinden sonra da Barış Hazırlıkları Komisyonu'na atandı. Fakat ortada barış görüşmesi olmadığından yapılacak bir iş kalmıyor ve günleri boş geçiyordu. Bu dönemde İsmet Bey, ordu ile ilişkisi kesilmediği halde genelde açıkta bulunmaktaydı.⁷³

İsmet Bey zamanında Ahmet İzzet, Enver ve Cemal Paşalar ile birlikte çalıştığından İttihatçı sanılıyor ve bu sebeple kendisine etkin görevler verilmiyordu. İsmet Bey'in de bu boş günlerinde İstanbul'da gelişmeleri daha yakından takip etmekte ve Mustafa Kemal Paşa'dan gelecek çağrıyı beklemekte olduğu düşünülmekteydi.⁷⁴ İsmet Bey için çoğu zaman işsiz ve sıkıntılı günler başlamıştı. Bu nedenle çeşitli çevre

⁷¹ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 95; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 120-121.

⁷² BOA: 4585.343837, s. 1; A. Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, s. 24-25; F. R. Unat, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, s. 14; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 13-16.

⁷³ İ. Artuç, **İsmet İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, s. 136.

⁷⁴ Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 17.

ve gazetelerden aldığı haberlerle, siyasi olay ve oluşumlarla yakından ilgilenmekte ve muhtemel gelişmeler üzerinde tahminler yürütmekteydi. En büyük meşgalesi de kitap okumaktı. Sonradan kitap okuma meşgalesine bir yenisini ekleyerek İngilizce öğrenmeye karar verdi ve bir İngilizce hocası tuttu. Bazı zamanlar arkadaşları ile buluşarak hem fikir alışverişinde bulunmakta hem de memleket meselelerini konuşmaktaydılar.⁷⁵ İsmet Bey hatıratında süreci böyle anlatmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve Ankara'ya geçmesine kadar geçen süreçte kendisinin faaliyeti ve İstanbul'dan Anadolu'ya herhangi bir yardımı olup olmadığını belirtmemekteydi.

Süreç hakkında hatıratında sadece şu kısa bilgiyi aktarmaktaydı: *“1920 yılını bulduğumuzda, arada Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanmış, Eylül ayında Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasında irtibat bir süre için kesilmişti. Sonbaharda, Anadolu'nun tazyiki üzerine hükümet seçim yaptırmış ve Osmanlı Mebusan Meclisini yeniden toplamaya karar vermişti. Fakat benim zihnim devamlı olarak Ankara ile meşguldü. Vaziyetten etraflıca haberdar olmak ve Mustafa Kemal Paşa'nın ne şartlar içinde çalıştığını öğrenmek benim için büyük bir merak olmuştu. 1920 Ocak ayının ilk günlerinde, 8 Ocakta Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktım ve Ankara'ya geldim.”*⁷⁶ Bu bilgilerden sonra İsmet Paşa Ankara'ya nasıl geçtiği üzerinde durmaktaydı. Dolayısıyla görünürde İsmet Paşa'nın Ankara'ya gidene kadar Mustafa Kemal Paşa ile en azından açıktan bir teması yoktu. Üzerinden yıllar geçtikten sonra bile bu husus hakkında detay vermeyecekti.

C- İSMET BEY'İN MİLLİ MÜCADELE'YE RESMEN KATILMASI

1- İsmet Bey'in İstanbul'dan Milli Mücadele'yi Takip Etmesi ve Desteği

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da önemli faaliyetler yürüttüğü süreçte İsmet Bey'in İstanbul'da bulunarak bu faaliyetlere herhangi bir desteğinin olmadığı iddia edilmektedir. Bugün elimizde bu iddiayı çürütecek herhangi bir belge mevcut değilse de dönemin bazı olay ve gelişmeleri bu iddiayı zayıflatmaktadır. İsmet Paşa'nın kendi hatıraları ve defterlerinde bu süreç hakkında bilgi bulunmaması mevcut iddia sahiplerinin elini güçlendirmektedir. Bu süreçte herhangi bir faaliyeti olmuşsa da bunun

⁷⁵ A. Demirel, *İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)*, s. 25; S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 170; Metin Heper, *İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi*, s. 29.

⁷⁶ S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 170-171.

belgelerini saklaması ve sonradan gün yüzüne çıkarması beklendiği gibi, İsmet Paşa'nın o dönemde bu bilgileri sır oldukları için yok etmiş olması da olası bir durumdur.

Herhangi bir faaliyeti olmadığı var sayılırsa bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Bey'i daima elinde bulundurması hususu ile çelişmektedir. Samsun'a çıkmadan önceki gece İsmet Bey'e gitmesi ve her daim hazırda ve kendisinden haber beklemesini söylemesi, Ankara'ya iddia ettiğine göre habersiz giden İsmet Bey'i içten ve samimi karşılaması ve Ankara'ya kesin gidişinde İsmet Bey birkaç ay sonra Albay rütbesi ile Genelkurmay Başkanlığına getirerek Batı Cephesi Kumandanı olarak ataması ciddi durumlardı ve bu durumlar İsmet Bey'in İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele için çalıştığı iddiasını güçlendirmektedir.

İsmet Bey'in İstanbul'dan Milli Mücadele'ye destek verdiğini gösteren üç önemli örnek gösterilebilir. İlki; 16-25 Ağustos 1919 da gerçekleştirilen Alaşehir Kongresi'nde 3 bölgeye ayrılan Cephe Komutanlığı'na ilk önce İsmet Bey'in getirilmesi düşünülürken, daha sonra Komutanlığa, ordudan ayrılan birisinin getirilmesinin daha uygun olacağı kararı verilmişti. İkincisi; İstanbul'da Milli Mücadele'ye ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması ile Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa bu Hükümet ile irtibata geçmişti. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, İsmet Bey'in yeniden Harbiye Nezareti Müsteşarı yapılmasını tavsiye etmişti.⁷⁷ Üçüncüsü en önemlisiydi: İstanbul Hükümeti ve Sivas Kongresi ile sayısı arttırılan ve Milli Mücadele'nin resmi bir heyeti olan Heyet-i Temsili'ye arasında 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da gerçekleştirilen görüşme İsmet Bey için de önem arz etmekteydi. Meclis'in açılması, Erzurum ve Sivas Kongre'lerinin kararlarının kabul edilmesi ve ülke dâhilinde ve haricinde birçok mesele üzerinde konuşmaların yapıldığı bu görüşmenin 5. Protokolünde; Barış Konferansı'na gidecek kişilerin isimleri üzerinde de durulmuştu. Dikkat çeken husus, Miralay İsmet Bey'in bu heyette Askeri Uzman olarak katılmasının istenmesiydi.⁷⁸ İsmet Bey İstanbul'da hiçbir şey yapmadan bekleydi muhtemelen bu listeye giremezdi, görevlendirmelerde ismi geçmezdi ve Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya İsmet Bey yerine başka birini tavsiye ederdi.

İsmet Bey'in daha sonraki siyasi hayatında çoğunlukla önüne çıkarılan eleştirilerin başında, Anadolu'da Milli Mücadele başlamasına rağmen, kendisinin

⁷⁷ Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 20.

⁷⁸ Heyette bulunulması istenen kişiler; Temsilciler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Hariciye Nazırı, Reşat Hikmet Bey. Uzman Heyeti; Hamit Bey (Maliye), Miralay İsmet Bey (Askeri), Reşit (Siyasi), Muhtar (Bayındırlık), Ali Rıza (Bahriye), Refet (İstatistik), ve Münir (Hukuki) Beyler ile Emiri Efendi (Tarihi). (M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 234.)

İstanbul'da kalması ve Müttefik Devletlerinin denetimindeki hükümette resmi görevler almış olması gelmekteydi. Ancak İsmet Bey'in, İstanbul Hükümetlerinde sürdürdüğü görevlerinde Milli Mücadele lehine gizli çalışmalar yaptığı da iddialar arasındaydı. Yukarıda belirtilen örnekler dışında, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ordudan terhis edilen askerlerin silahlarını gizlice Ankara'ya aktardığı bu iddiaların en önemlileriydi.⁷⁹

İsmet Bey'in İstanbul'da geçirdiği günlerden ve buradaki faaliyetlerinin detaylarından pek bahsetmemesini çevresindekiler onun verdiği sözlere sadık kalmasına bağlamaktaydılar. Celal Bayar'ın kendisine, “*Bizim aslımız Kuvayı Millidir. Milli egemenlik tehlikeye girdiği zaman biz İstanbul'da oturup yatmadık*” dediğinde, “*Kuvayı Milliye zamanlarını Celal Bayar yaşamıştır. Faydalı zannederse, o zamanlar herkesin ne rol ve ne yol takip ettiğini tafsilatıyla söyleyebiliriz.*” karşılığını vermekle yetinmişti.⁸⁰ İsmet Bey verilen sözün tutulmasının önemine inanırdı ve tüm yaşamı boyunca bu ilkeden vazgeçmemişti. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini karşılaştırırken, Osmanlı Devleti'nde sözün zayıf olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise içerde ve dışarda verilen söze sadakatin esas olduğunu söylemekteydi.⁸¹

İsmet Bey'in arkadaşları olan Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey'in hatıralarında da dönemde İsmet Bey'in faaliyetini açıkça yazmadıkları görülmekteydi. Ali Fuat Paşa ise bu hususa kısaca değinmekteydi. Ali Fuat Paşa, İsmet Bey'in Ankara'ya ilk gelişini anlatırken, İsmet Bey'in Mütarekeye yakın günlerde hastalandığını, Halep'ten ayrılarak İstanbul'a gittiğini dile getirmekteydi. Anlatımına devam eden Ali Fuat Paşa, mütarekenin ilk günlerinden itibaren ve süresi belli olmayan milli hareket ve davanın devamı sırasında, İsmet Bey ile görüşemediğini, yardımlarından faydalanamadığını belirtmekteydi.⁸²

2- İsmet Bey'in Ankara'ya İlk Gidişi

İsmet Bey hatıralarında, Ankara'ya geçme düşüncesinin nasıl belirdiğini anlatmıştı. 1919 yılı gelişmelerinden bahsederken, Anadolu'daki vaziyeti etraflıca öğrenmek ve Mustafa Kemal Paşa'nın hangi şartlar içinde çalıştığını öğrenmenin

⁷⁹ M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 13-14.

⁸⁰ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, (1944-1973)**, İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 304.

⁸¹ A. F. Erden, **İsmet İnönü**, s. 46-47.

⁸² Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 313.

kendisi için günden güne büyüyen merak haline dönüştüğünü ifade etmekteydi. İsmet Bey bu duygular ile nihayetinde Ankara'ya gitmeye karar verdi.⁸³

İsmet Bey, Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek kararını verdiği zaman hiçbir yere resmi müracaatta bulunmadan ve Mustafa Kemal Paşa dâhil kimseye haber vermeden, 8 Ocak 1920 günü normal bir yolcu treni ile İstanbul'dan hareket etmişti.⁸⁴ Mazhar Müfit Kansu anılarında, İsmet Bey'in Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'nın haberi olduğu halde gittiğini yazmaktaydı. Mazhar Müfit Kansu olayı şöyle anlatmaktaydı: “*Bu sıralarda bir sabah Paşa beni odasına çağırdı, aramızda şöyle bir muhavere geçti: Mustafa Kemal Paşa:*

- *Haberin var mı, bizim İsmet Bey geliyor.*

- *Hangi İsmet Bey?*

- *Miralay İsmet Bey. Tanıyor musun?*

- *Ha, evet, İsmet Bey'i Edirne'de İkinci Orduda yüzbaşı iken tanıdım.*

- *Nasıl tanırsın? Çok dirayetli, reyinden, fikrinden istifade edilir bir vatanperver ve iyi bir askerdir.*

- *Evet ta yüzbaşılığında Edirne'de böyle bir şöhreti vardı. Kendisini çok severlerdi. Acaba niçin geliyor? Siz mi davet ettiniz?*

- *Gelsin de anlarsın.”⁸⁵*

Mazhar Müfit Kansu olayı böyle anlatırken, İsmet Bey hatıratında Ankara'ya hiç kimsenin bilgisi olmadan gittiğini söylemektedir. İsmet Bey'in hatıratında verilen bilgiyi dikkate alarak, yine de bu hususu sır olarak saklamak istediğini de düşünmek mümkündür.

Mazhar Müfit Kansu devamla İsmet Bey'in Ankara'daki faaliyetlerine kısaca şöyle değinmektedir. “*Filhakika İsmet Bey (Reisicumhur İnönü) Ankara'ya geldi. Fakat Paşa ile baş başa müzakerelerde bulunuyorlardı. Bu hususi müzakerelerde bulunamadım. Yalnız bir sabah Paşa'nın odasında yine görüşürlerken bir mesele için, yani Bursa ve Denizli merkezlerinden Heyeti Temsiliye'ye gönderilen para hakkında Paşa'nın mütalaasını almak zaruretiyle odaya girdim. Görüştük. -Para hususunda bana sorma, ne yapmak lazım ise yap! dedi. Ve "otur", emrini verdi. Bir küçük masanın etrafında oturmuş olan Paşa ile İsmet Bey'in önlerinde bir sürü evrak vardı. Ve Paşa*

⁸³ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 170.

⁸⁴ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 171; Ahmet Gülen, “*Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)*”, **Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi**, 5, S.1, (İlkbahar 2012), s. 18.

⁸⁵ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1986, s. 530.

söyleyip İsmet Bey de yazıyordu. Yazılan şeyler evvelce Paşa ile Heyette müzakere edilmiş ve kararlaştırılmış meseleler olduğundan, ben para işi ile meşgul olmak üzere, Paşa ile İsmet Bey'i baş başa bırakarak odadan çıktım.”⁸⁶ Mazhar Müfit Kansu'nun bu kısa anlatımından, İsmet Bey'in Ankara'ya alelade bir şekilde gelmediği anlamı çıkmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey en son İstanbul'da görüştüğünden sonra geçen süreçte aralarında hiçbir iletişim olmadıysa, İsmet Bey gelir gelmez amacının ne olduğu anlaşılmeden kendisiyle önemli meseleler konuşulmazdı. Yaklaşık sekiz aylık bir süre ve bu sürede İsmet Bey hiçbir icraat ve faaliyette bulunmadan gelir gelmez mücadele içerisinde görevlendirilmezdi.

Ankara'ya gelen İsmet Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından memnuniyetle karşılandı ve ertesi gün Heyet-i Temsiliye'nin Erkân-ı Harbiye'sinde çalışmaya başladı. Karargâhın bir ferdi olarak günlük yazışmaları takip edip gerekli muameleleri yapmaktaydı. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan talimat almaktaydı. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, Reis olarak Anadolu'daki bütün kıtaların ve komutanların üstünde bir mevkideydi. Hepsini ile haberleşerek vaziyet hakkında raporlar almaktaydı. İstanbul Hükümeti ve Müttefik İşgal Kuvvetleri'nin de kabul ettiği gibi Mayıs 1919'dan itibaren Anadolu hareketinin lideriydi. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa buhranlı zamanlar geçirmişti, yürüttüğü faaliyet ve çalışmaları hayretle karşılanacak kadar büyük ve sonuçları itibarıyla da önemliydi. İsmet Bey'e göre bu uzun ve buhranlı süreç akabinde Mustafa Kemal Paşa bütün Anadolu'ya hükmeden bir düzen kurabilmişti.⁸⁷

İsmet Bey Ankara'da kaldığı süre boyunca neredeyse bütün vaktini karargâh olarak kullanılan Ziraat Mektebi civarında geçirmişti ve dolayısıyla o günlerin Ankara'sı hakkında pek bir bilgisi bulunmamaktaydı. Gece gündüz tüm vaktini Mustafa Kemal Paşa ile geçirmekteydi ve ayrı geçen günler hakkında konuşmaktaydılar. Mustafa Kemal Paşa kendisine, Erzurum ve Sivas Kongre'lerini ve bu süreçte arkadaşlarından gördüğü muameleleri detayı ile birlikte anlatmıştı. İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı yakından takip etmekte, artık resmi bir vazifesinin kalmadığını tebliğ ederek yardımların kesilmesini ve tevkif edilmesini istemekteydi. Vatanperver memurlar, Kuva-yı Milliyeci olsalar da istemeyerek emirlere uymakta ve bir hareket tarzı düşünmekteydiler. Mustafa Kemal Paşa anlatımına devam ederek, Müfettişlik

⁸⁶ M. M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, II, s. 531.

⁸⁷ M. K. Atatürk, *Nutuk*, s. 336; S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 171; A. Gülen, “*Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)*”, s. 19.

görevinden ve askerlik mesleğinden istifa ettiği zaman Kazım Karabekir Paşa'nın bütün ordusuyla emrine olduğunu söylemesinden ve Ankara'ya geldiğinde Ali Fuat Paşa ile iş birliği içinde çalışmalarından duyduğu memnuniyetten bahsetmişti.⁸⁸

İsmet Bey'in Ankara'da olduğu günlerde İstanbul'da toplanacak olan Mebusan Meclisi'nin hazırlıkları yapılmaktaydı. İstanbul'a gitmek üzere yurdun her tarafından gelen mebuslar Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşürken İsmet Bey'de bu görüşmelere katılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa mebuslardan, Misak-ı Milli'nin mecliste kabulünü sağlamalarını ve Kuva-yı Milliye Grubu'nu oluşturmalarını istemekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın bahsettiği hususlar içerisinde oluşturulacak Kuva-yı Milliye Grubu'nun programını İsmet Bey hazırlamıştı ve Rauf Bey'e o şekilde sunulmuştu.⁸⁹

İsmet Bey Ankara'daki tetkikleri sonucu Anadolu'nun güney ve batısında Kuva-yı Milliye'nin teşkilatlanmış olduğunu görmüştü. Ülkede hemen her yerde Kuva-yı Milliye Heyetleri ve Müdafaayı Hukuk Heyetleri, ordunun denetimi dışında kalan yerlerde, yerli müfrezelerle ikmal hizmetlerini yerine getirirlerken, ordu ve kolordulardan cephaneye ihtiyaçlarını temin ediyorlardı. Kuva-yı Milliye liderleri içerisinde askerler, istifa etmiş subaylar, kendilerine izin verilmiş muvazzaf subaylar bulunmaktaydı. Kolordu kumandanları da kendi vazifeleri yanında, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerini takip ederek sistemi yürütmekteydiler.⁹⁰

İsmet Paşa düşmanın büyük kuvvetlerle saldırıya geçeceği zaman, bu sistemle başarı elde edilemeyeceğini düşünmekte ve Ankara'da kaldığı müddetçe bu husus üzerine çalışmalar yapmaktaydı. İstanbul'da bulunduğu zamanlarda da zor savaşların olacağını ve buna karşı hazırlıklı bulunmanın çok önemli olduğunu değerlendirmesini yapmaktaydı. İsmet Bey kendi düşüncesine karşı, büyük çatışmaya mahal kalmadan bir anlaşmanın gerçekleşebileceği fikrini savunan kişilerin mevcut olduğunu ileri sürmekteydi. Bu kişilerce düşman saldırılarına karşı Kuva-yı Milliye birliklerinin uğraştırıcı mücadelesi sonucu düşman rehavete kapılarak barışa yönelecekti.⁹¹

Amasya görüşmesi ile Heyet-i Temsiliye ülkeye hizmet eden resmi bir makam haline gelirken, Mustafa Kemal Paşa mülki ve askeri bütün makamlara emir verebiliyordu. Ancak yine de İstanbul'da Müttefiklerin isteği, onayı dışına

⁸⁸ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 172-173; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 19-20.

⁸⁹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 339; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasi Anılarım**, II, Emre Yayınları, İstanbul, Eylül 1993, s. 14-15; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 20.

⁹⁰ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 173.

⁹¹ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 174.

çıkılamamaktaydı ve ülke kaos içinde bulunmaktaydı. İsmet Bey ülkenin içinde bulunduğu durumdan bahsediyor, günlerce Mustafa Kemal Paşa ile üzerinde durdukları hususu şöyle anlatıyordu: “İşgal var, Kuvayı Milliye cepheleri teşekkül etmiş, ordu kadro halinde. Biz burada Milli Mücadeleyi idare ediyoruz. Mitingler yapıyor, isyanlar bastırılıyor, çeşitli vasıtalarla sesimizi duyurmaya çalışıyoruz, telgraflarla padişaha karşı, İstanbul Hükümetlerine karşı mücadele ediyoruz. Fakat düşman kuvvetleri gittikçe kesin bir vaziyet alacak. Böyle gösterilerle mağlubiyetten gelen tehlikelerin bertaraf edilmesi, siyasi, hedefin sağlanması nasıl mümkün olacak? Beni çalışmak için tereddüde sevk eden nokta budur. Mustafa Kemal Paşa ile bunu halletmeye çalıştık.”⁹² Bu durumda İsmet Bey’in bu mütalaaları birkaç günlük gözlemle yapması mümkün görülmemekle birlikte, önceden tüm detaylardan haberi olduğu varsayılabilir. Dolayısıyla Milli Mücadeleden uzak bir İsmet Bey’in değil, olaylarda adı olmasa da bilgi ve ilgisi olan bir İsmet Bey’i görmek mümkündür.

İsmet Bey yukarıda bir gerekçe göstermekte ve çözüm olarak şu fikirleri sunmaktaydı: “Telgraf ve nihayet gerilla ile bir netice alabilir miyiz? İçinde bulunduğumuz şartlar nihayet bir harbe varacaktır. Karşımızdaki Yunan ordusunu yenmemiz lazım. Benim kanaatime göre Türkiye, bu günkü hali ile Yunan ordusunu yenebilir. Ama ordumuz yok. Bir ordu kadrosu var. Bu kadro ve güç ile bir şey yapamayız. Yunan ordusunu milis kuvvetleri ile de yenemeyiz. Çıkar yol, orduyu kurmak ve büyük silahlı çatışmaya hazırlanmaktır. Bu ne vakit olacak Yunan taarruzlarını ilderde nasıl karşılayacağız?”. Mustafa Kemal Paşa ile Ankara’da kaldığı süre boyunca devamlı bu konu üzerine konuşmaktaydılar. Görüşmeler neticesinde Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey mutabık kaldılar. Silahlı bir çatışmanın kaçınılmaz olduğu tüm mücadele yürütenlere bildirilecek ve zamanı geldiğinde savaş haline tam teşekküllü bir şekilde hazır bulunulacaktı. Bu hazırlıklar gizli yürütülecek seferberlik ilan edilmeyecekti.⁹³

İsmet Bey, Ankara’da kaldığı bir ay boyunca çalışmalarını ordu üzerine yoğunlaştırmıştı. Bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa ile Milli Mücadele’yi bir bağımsızlık savaşı haline getirme konusunda anlaşmışlar ve bu amaçla şu iki önemli kararı almışlardı: Yapılacak savaşın gerektirdiği para ve malzemeyi sağlamak, ordunun teşkilatına ve askeri harekâtına el koyarak mümkün olduğu kadar çok sayıda subayı

⁹² M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 340; S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 175.

⁹³ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 175-176.

Anadolu'ya çekmek.⁹⁴ Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesi bu planın gerçekleştirilmesi için önemli bir aşama olacaktı.

3- İsmet Bey'in İstanbul'a Dönüşü ve İstanbul'daki Son Görevi

İsmet Bey Ankara'da bulunduğu sırada İstanbul'da, Heyeti Temsiliye ile Amasya görüşmesini gerçekleştiren Ali Rıza Paşa Hükümeti işbaşındaydı ve Cemal Paşa bu Hükümet'te Harbiye Nazırı'ydı. Daha sonra İngilizler Cemal Paşa'nın görevinden alınması için Hükümete nota verdiler. Cemal Paşa bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi ve görevinde kalması yönünde direktif aldı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın hem Cemal Paşa'ya hem de Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği Cemal Paşa'nın görevinde kalmasına yönelik telgraflar, Cemal Paşa'nın görevinden çekilmesine engel olamadı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'da bulunan yabancı askerleri tutuklattı.⁹⁵

Cemal Paşa'nın görevden alınmasından sonra Harbiye Nazırlığına Fevzi Paşa getirildi. Mustafa Kemal Paşa; Cemal Paşa gibi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nden alınan Cevat Paşa'nın yerine İsmet Bey'in getirilmesi için Ali Rıza Paşa'ya başvurduysa da, bu da gerçekleşmedi. Ancak Fevzi Paşa görevine başlayınca İsmet Bey'i İstanbul'a çağırdı. İsmet Bey resmi olarak bir subaydı ve çağırıldığı için gitmesi gerekiyordu. Gitmemesi halinde istifa etmesi lazım gelmekteydi. İsmet Bey bu durumu Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Mustafa Kemal Paşa'ya göre; mevcut mücadelenin bir savaşa dönüşeceği hesaba katılarak ona göre hazırlanmak gerekmekteydi ve bu hususta Fevzi Paşa'nın yardımını sağlamak için İsmet Bey'in İstanbul'a gitmesi en iyi yoldu. Yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre; Fevzi Paşa ile birlikte İstanbul'da hazırlık yapmaları, İsmet Bey'in Ankara'da kalmasından daha faydalı olabilirdi. İsmet Bey bu karara uyarak şubat ayı ortalarında Ankara'dan ayrıldı.⁹⁶

İsmet Bey İstanbul'a Mazhar Müfit Kansu ile birlikte gitmişti.⁹⁷ Fevzi Paşa İstanbul'a gelen İsmet Bey'i Harbiye Nazır Yardımcısı yaptı. İsmet Bey bu görevi sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya, İstanbul'un Müttefik Devletlerin kuvvetleri

⁹⁴ F. R. Unat, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, s. 15.

⁹⁵ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 177-178; A. Gülen, "Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)", s. 19.

⁹⁶ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 341; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 20.

⁹⁷ M. M. Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s. 534.

tarafından işgal edileceği ve Meclis'in dağıtılacağı gibi önemli haberleri aktarmaktaydı.⁹⁸

4- İstanbul'un İşgal Edilmesi ve İsmet Bey'in Milli Mücadele'ye Resmen Katılması

İstanbul 16 Mart 1920'de Müttefikler tarafından işgal edildi. Müttefik işgal birlikleri Kasım 1919'dan beri donanmalarıyla ve askeri birlikleriyle İstanbul'da bulunmaktaydılar. Ancak 16 Mart'ta Müttefik askerleri, savaşla zapt ettikleri bir şehre girer gibi İstanbul'u yeniden işgal ettiler. Karakol basıp Türk askerlerini şehit ettiler. İsmet Bey, yapılan bu işgali Türkiye'ye vurulan son bir darbe olarak görmekteydi. İşgal olayının neticelerini düşünürken Ankara'dan haber aldı. 19 Mart günü Saffet Bey (Arıkan) ansızın İsmet Bey'in evine gelerek Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini Ankara'ya çağırıldığını bildirdi.

İsmet Bey eşi ve annesiyle vedalaşabildi, ancak babası orada olmadığı için onu göremedi.⁹⁹ Daha sonra Saffet Bey ile Maltepe'ye gitti ve Yenibahçeli Şükrü adında idare edilen ve Anadolu'ya geçişlerin sağlandığı bir merkezde geceyi geçirdiler. Sabahında iki er elbisesi giyerek odun kesmeye hizmete giden askerler gibi bir kafiye dahil olup yola çıktılar. Yola bazen Saffet Bey ile yalnız, bazen de Mebusan Meclisi Celalettin Arif Bey gibi yolda karşılaştıkları kişilerle devam ettiler. İsmet Bey'in yanına aldığı küçük ölçekli haritadan geçiş yerleri bulunmaya çalışılarak yolculuk sürmekteydi. Bu şekilde zorlu, çoğunu yürüyerek ve hayati tehlike altında süren yirmi günlük yolculuk tamamlandı ve 9 Nisan'da Ankara'ya varıldı. İsmet Bey Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına yerleşti ve Erkân-ı Harbiye'deki işleri yürütmekle işe başladı. Aynı zamanda meclisin açılış hazırlıklarıyla ilgilenmekteydi. İsmet Bey Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle Edirne'den aday gösterildi ve 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne Edirne mebusu olarak girdi.¹⁰⁰

İsmet Bey Ankara'dayken, İstanbul'da ikamet ettiği evi ilk önce İngiliz subayları tarafından arandı. İngilizler ondan devamlı şüphelenmişlerdi ve onu İstanbul'dan uzaklaştırılması gereken kişilerin listesine almışlardı. Sonra Fransızlar tarafından evi arandı, ancak İsmet Bey bulunamayınca babası sorguya çekildi. Nihayetinde İstanbul

⁹⁸ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 345; M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 15.

⁹⁹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 350-351; A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 345-346; G. Bilgehan, **Mevhibe**, I, s. 57-58; Metin Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 52.

¹⁰⁰ S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 180-182; N. Araz, **Mustafa Kemal'in Devlet Paşası**, s. 169; A. Gülen, "Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)", s. 20.

Hükümeti adına bir subayın da evi araması üzerine İsmet Bey'in babası Reşit Efendi ailesiyle Malatya'ya göçtü. Reşit Efendi 29 Eylül 1920'de Malatya'da vefat etti; fakat İstanbul'dan ayrılırken babasını son kez göremeyen İsmet Bey, cephede bulunduğu için babasının cenazesine dahi katılamadı.¹⁰¹

¹⁰¹Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 21-22.

SONUÇ

İsmet Bey Ankara'ya ilk gelişinde Mustafa Kemal Paşa ile derhal çalışmalara başlamıştı. Büyük Millet Meclisi'ne Edirne mebusu olarak girdikten sonra, Başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Geçici Yürütme Kurulu'na seçildi. Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşaların yerine İsmet Bey'in Albay rütbesiyle bu göreve getirilmesi eleştirileri beraberinde getirdi. Ardından Meclis'deki seçimler sonucunda kurulan Hükümet'te Milli Savunma Bakanlığı'na Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na Albay İsmet Bey seçildi. Bakanlar Meclis Başkanı'nın yani Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği adaylar içinden seçildiği için, bir nevi İsmet Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından seçilmiş oluyordu. Birlikte savaş meydanlarında mücadele etmeleri sırasında ve özellikle İsmet Bey'in Ankara'ya ilk geldiğinde birlikte yaptıkları değerlendirmeler sonucu Mustafa Kemal Paşa İsmet Bey'in bir kurmay olarak iyi hizmetler yapacağına kani olmuştu.

İsmet Bey'in Milli Mücadele'nin cephelere geçmesi durumunda Kuva-yı Milliye'nin yeterli olamayacağı yönündeki değerlendirmesi Mustafa Kemal Paşa'nın da aklında olan bir husustu ve bu sebeple düzenli ordunun kurulmasına yönelik çalışmaları başlattı. Bu işin üstesinden gelebileceğine inandığı İsmet Bey'i bu sebeple Genelkurmay Başkanlığına getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa bizzat İsmet Bey'in siciline “*verilecek her işi yapabilir*” diye yazması, Cemal Paşa'nın “*Ordunun en iyi kurmayı*” değerlendirmesini yapması ve Enver Paşa'nın cephedeyken çalışma ve fikirlerine karşılık İsmet Bey'e “*biz senin kadar akıllı değiliz*” demesi, İsmet Bey'in askeri ve strateji anlamında niteliğini göstermekteydi.

İsmet Bey'in bir kurmay olarak niteliği bilinmekte ve kabul edilmekteydi, ancak Milli Mücadele'nin başlangıcında yer almaması devamlı eleştirilen önemli husus olmaktaydı. Dahası kurtuluşa yönelik umudunun da olmaması Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektuplarda görülmekteydi. Ancak bu durum iki yakın arkadaşın birbiriyle dertleşmesi olarak algılanmalıdır. Çünkü İsmet Bey devletinin işgal ve esir altında kalmasına boyun eğecek karaktere sahip değildi. Gerçekten de kurtuluş umudu taşımadığı düşünüldüğünde bu durumun büyük veryansınlarla dile getirilmesi de ayrı bir tartışma konusudur. Mütareke döneminde İsmet Bey bir Osmanlı subayıdır, devletine ve Padişahına hizmet etmektedir. Padişah ve Hükümeti'nin emirlerini yerine getirmektedir. Dönemde verilen emirlerin Müttefikler tarafından verilmesi dikkate alındığında ise İsmet Bey'e gelene kadar asıl Padişahın ve Hükümetlerinin icraatlarının konuşulması gerekmektedir. Zamanla Müttefiklerin baskılarının artması sonucu İsmet

Bey'in de aklında bazı çareler belirmişti ve bulduğu ilk fırsatta Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmişti.

İsmet Bey'in Ankara'ya geçerek Milli Mücadeleye katılması, İstanbul Hükümeti'nin idam kararı vermesiyle karşılık bulmuştu. İsmet Bey hakkındaki hüküm şu şekildeydi: “*Harbiye Nezareti Müsteşar-ı esbakı olup istihzarat-ı Sulhiye Komisyonuna memur İzmirli Miralay İsmet'in Kuvay-ı Milliye mürettip ve müşevviklerinden olduğu için rütbesinin kaldırılmasına, nişanların alınmasına ve yakalandığı zaman muhakeme edilmek üzere gıyaben idamına...*” Fetvadan da anlaşılacağı üzere İsmet Bey İstanbul Hükümeti'nin bakış açısıyla asilere katılmış ve idam edilecekler arasına alınmıştı. İsmet Bey artık tartışmasız olarak Milli Mücadele liderleri arasına girmişti. Yürüttüğü başarılı savaşlar neticesinde Büyük Millet Meclisi adına Mudanya Mütarekesi'ne katıldı ve buradaki başarılı siyasetiyle Lozan Barış Konferansı'na kadar giden bir sürecin baş aktörlerinden oldu.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

2- Kitaplar

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, Timaş Yayınları, İstanbul, Ocak 2017.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Nisan 2004.

ARAZ, Nezihe, **Mustafa Kemal'in Devlet Paşası**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.

ARTUÇ, İbrahim, **İsmet İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

ATAY, Falih Rıfkı, **19 Mayıs**, Ankara, 1944.

_____, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Cumhuriyet Kitaplar, İstanbul, 1998.

_____, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

_____, **Tek Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

BARDAKÇI, Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2006.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Kısım: IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

BİLGEHAN, Gülsün, **Mevhibe**, I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

DEMİREL, Ahmet Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2016.

ERDEN, Ali Fuat, **İsmet İnönü**, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul, 1952.

HAPER, Metin, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül 1999.

İNÖNÜ, İsmet, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993.

İsmet İnönü, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

- JAESCHKE, Gothard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971.
- KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbinin Esasları**, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul, 1951.
- _____, **İstiklal Harbimiz**, I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1986.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler**, V, Tekin Yayınevi, Ankara, 2002.
- ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, I, II, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- SANÇAR, Nejdettin, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- SELEK, Sebahattin, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemal, **Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları: Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.
- ŞAKİR, Ziya, **İsmet İnönü: Hususî – Askeri – Siyasi Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1939.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya Kadar**, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- TEVETOĞLU, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, (1944-1973)**, İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- TOROS, Taha, **İsmet Paşa'ya Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler**, İnönü Vakfı, Ankara.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

TÜRKGELDİ, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

UĞUR, Necdet, **İsmet İnönü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

UNAT, Faik Reşit, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, Maarif Matbaası, Ankara, 1945.

3- Makaleler ve Bildiriler

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "*Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge*", **Bellekten**, XXXVII, S. 148, (1973), s. 451-459.

GİRİTLİ, İsmet, "*Sivas Kongresi'nin Milli Mücadeledeki Yeri ve Önemi*" **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Sivas Valiliği, Sivas, (2-4 Eylül 2002), s. 20-38.

GÜLEN, Ahmet, "*Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)*", **Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi**, 5, S.1, (İlkbahar 2012), s. 17-39.

4- Lisansüstü Tezler

MUTLU, Sevda, **Devlet Adamı Kimliği İle İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas, Şubat 2007.

KOCA, Salim, **Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayini**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1984.

Makalenin Geliş Tarihi: 09.10.2020
Kabul Tarihi: 12.11.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ROMAN YAZININA İLİŞKİN TEORİK BİR İNCELEME

A THEORETICAL EXAMINATION OF THE EARLY REPUBLIC OF ROMAN WRITING

Kasım BİLİCİ*

ÖZ

Erken cumhuriyet dönemi, Türkiye’de siyasi ve sosyal hareketliliğin iyice arttığı bir dönüşüm evresinin başlangıcı olarak ifade edilmektedir. Yeni siyasi rejimin oluşturmaya çalıştığı çağdaş ve laik insan modeli, her yönü ile modernleşmeci bir profili ihtiva etmekteydi. Toplumun her kesitinden insanlar uygulanan bu modernleşmeci politikalarından nefis-i hesabı nispetinde etkilenmekteydi. Dönemin edebi yazarları da bu çağdaş modellemeye ayak uyduran söylemleri ve yazın ürünlerini geliştirmekten geri kalmamışlardır. Edebiyatın halka sunduğu “*kimlik telkini*” resmi ideolojinin tarzı ile şekillenerek okuyucuya uzun vadede sirayet etmekteydi. Bu çalışmada, erken cumhuriyet döneminin hâkim resmi ideolojik söyleminin bazı edebi kişiler tarafından kaleme aldıkları romanlarında neden ve nasıl işlediklerine dair teorik bir çerçevede tartışması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Resmi ideoloji, Edebiyat, Yazar, Roman, Kimlik

ABSTRACT

Early republican period, the political and social mobility increases as well in Turkey is referred to as the beginning of a transformation phase. The modern and secular human model that the new political regime was trying to create contained a

* Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi: kasimbilici1349@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6669-1615: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Kasım Bilici, “*Erken Cumhuriyet Dönemi Roman Yazınına İlişkin Teorik Bir İnceleme*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.2, (Aralık-2020), s.183-198. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

modernizing profile in all aspects. People from all sections of society were affected by these modernizing policies. In the literary writers of the period, they did not hesitate to develop discourses that keep up with this contemporary modelling and to develop the products of the summer. The “*identity suggestion*” that literature offered to the public was shaped by the style of the official ideology and spread to the reader in the long term. In this study, it will be discussed in a theoretical framework on why and how the dominant official ideological discourse of the early republican era in their novels written by some literary people.

Keywords: Official Ideology, Literature, Author, Novel, Identity

GİRİŞ

Erken Cumhuriyet Dönemi roman yazını, dönemin siyasi ve sosyal değişimlerinden etkilenerek şekillenmişti. Kurtuluş Savaşı'nın oluşturduğu atmosfer tüm yurttaki milli duyguların ön plana çıkmasına neden olmuş, dönemin birtakım edebiyat entelektüelleri de bu atmosferden etkilenerek yazınsal eserler üretmişlerdi. Bunun yanında yeni kurulmaya başlayan ulus devletinin oluşum süreçlerinde edebiyat çevreleri, yazınsal eserlerine ideolojik yaklaşımlar karıştırarak, yeni devletin oluşturmaya çalıştığı çağdaş, seküler, milliyetçi yurttaş profiline katkı sunmayı amaçlıyordu. Toplumun kültürel dinamikleri ile beslenen romanlar yine topluma belirli refleksleri telkin ederek ideolojik söylemlere destek veriyordu. Devlet ideolojisinden ve politik kaygılardan münezzehe olamayan edebiyat entelektüelleri, eserlerini bu kaygılar ile kaleme alıyorlardı. Dönemin koşullarına bağlı olarak değişen şartları romanlarında resmi ideolojinin tarzı ile aktaran yazarlar, toplumsal bir geçerlilik kazanmaktaydılar. Erken cumhuriyet döneminin modernleşme, kadın hakları gibi sosyal ve Kurtuluş Savaşı sonrası siyasal olayları romanların en çok dikkati çektiği konular olmuştur. Toplumu yazınsal eserlerinde işleyerek tekrar toplumun beğenisine sunan yazarlar, fikri temellendirmeler ile anlatımlarına birer düşünsel rol vermekteydiler. Edebiyat öz itibarıyla halkın halka anlatım biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu yönü ile yazarlar toplumu analiz edip değişimleri olağan seyri ile inceleyen romanlar yazmışlardır. İdeolojik aktarımın toplumsal geçerliliği olan romanlarda vücut bulması, devlet hegemonyasının bir getirisi olarak değerlendirilir. Devletin kültürel anlamda halkı belirli bir kalıba koymasından ileri gelen bir düşüncenin ürünü olarak görülür. Bunu yaparken halka belirli formlarda kimlik telkini ve düşünsel modeller sunulur. Hem

resmi ideoloji belirli bir kalıbın hizmetinde halkı biçimlendirir hem de yazarlar edebi üsluplarına devlet desteği ile dayanak bulmuş olurlar.

Erken Cumhuriyet Dönemi romanları dönemin siyasal olaylarının sosyal etkilerini ele alması bakımından geçmişin bilimiyle uğraşan tarihçi tarafından ele alınması bir anlamda yakın dönem tarihinin daha sağlıklı değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Disiplinlerarası etkileşim daha objektif çıkarımlar yapma olanağı vermektedir. Bu nedenle edebi eserleri incelemek dönemin koşullarına hâkim olmak açısından oldukça önemlidir.

A- EDEBİYAT, ROMAN VE İDEOLOJİ: TEORİK BİR DENEME

Edebiyat, belirli kültürel kalıplar üzerine yerleştirilmiş anlatı sistemleridir. Kültürel dinamikleri değiştirip sunabilmesi ile insanlara belirli bir ideolojik altyapısı olan kimlikler dikte edilebilmektedir. Değişik formlara bürünebilen kimlik telkini, toplum hafızasına farklı yöntemler ile yansıtılır. Özellikle kültürel, dini, siyasi ve milli kimlikler en fazla aşılacak istenen kimliklerdir. Edebiyat bu yönleri ile hem toplumun kültürel zemininden beslenir hem de topluma biçimsel rol verme hüviyeti kazanır.¹ Edebiyat ile uğraşan entelektüelin zamanla siyasallaşması, siyasi bir amaca yönelik kaygılar gütmesi, toplumun ve edebiyatın iç içe olmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal sorunlara değinme gereği duyan edebiyatçının belirli bir siyasi yöne kayması olasıdır.² Toplumun sözel anlatıcısı konumundaki edebiyatçı her anlatısını toplum ile beraber işlemek zorundadır. Bu zorunluluk politik ve ideolojik çıkarımlar yapılmasına her zaman sebep olabilir. Edebiyat, resmi devlet ideolojisinin halka benimsetilmesi için araç olarak kullanılmaktadır. Louis Althusser'in "*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*" kitabında birçok yerde edebiyatın devletin ideolojik aygıtı olarak işlevselliğinin bulunduğu vurgulanmaktadır. Her ideolojinin bir edebiyat algısı olduğunu belirten Althusser, edebiyatın devletin kültürel ideolojik aygıtlarından sadece bir tanesi olduğunu vurgulamıştır.³

Roman bizzat toplumu anlatmasıyla edebiyat dalları arasında, "*anlatı*" türleri içinde en başta gelen türdür. Toplumun bütün sosyal, siyasi, dini konularını "*insan*" temelinde işlemesi, bunları "*empirik*" özellikler ile sunması diğer edebi türlerden daha

¹ Abdullah Özbolat, "*Bir Ulus Yaratmak; Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Din Adamının Temsili*", *Turkish Studies*, VII, S.4, Ankara, 2012, s.2475.

² Âdem Palabıyık, "*Edebiyat Hegemonya ve Siyasal İşlevsellik*", *Akademik İncelemeler*, IV, S.1, 2009, S.125-138.

³ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev: Yusuf Alp, Mahmut Özışık), 5. Baskı, İstanbul, 2002, s.11-22-34-45.

güçlü bir yapısı olduğunu gösterir.⁴ İşlediği konuları zaman ve mekân tecrübesine bağlı sosyal normlar üzerine kurar. Belli bir insanın yaşadığı olayları; sebep-sonuç ilişkisi içinde, mantıklı bir kurgu ile hikâyeci bir üslupla anlatır.⁵ Romanın ortaya çıkışı ile ilgili tartışılan esas, romanın ortaya çıktığı tarih değil, toplumun bütün deneyimlerinden beslenerek edindiği konumdur. Roman bu deneyimi tarih ile aynı doğrultuda işlemek zorunda kalmıştır. Toplumun zihinsel kodlarının anlaşılması olan tarih, toplumun anlatı sistemi olan roman ile tekrar topluma çevrilerek ortak bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır.⁶

Bunların yanında romanların “düzenleyen/yönlendiren” özelliğinin olması, toplum hayatında köklü değişimleri tetiklemektedir.⁷ Topluma yüklenen değişimin temelleri romanın yazıldığı döneme ve işlediği konuya göre değişiklik gösterir.⁸ Erken Cumhuriyet Dönemi romanları ise kökten bir “yenileşme” olgusu içinde eserlere zemin hazırlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın buhranlı yılları, Kurtuluş Savaşı’nın oluşturduğu atmosfer gibi olaylara şahit olmuş dönemin yazarları, Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemindeki “kadın, aşk, batılılaşma, yozlaşma” gibi konular yerine yeni cumhuriyetin siyasi ortamında halkı anlatmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet ideolojisine uygun, yeni insana odaklanan yazarlar, milli duygular ile eserlerini kaleme almışlardır. Cumhuriyet rejiminin Ankara’daki yeni yapılanması doğrudan Anadolu halkına yönelik inkılâpları kapsamaktaydı.⁹ Dönemin romanları da bu inkılâplar çerçevesinde “yenilik” kaygısı ile üretilmiştir. Anadolu’yu keşfetme yarışı dönemin romanlarında çok net görülmektedir. Cumhuriyet ideolojisine ayak uyduran yazar kadrosunun çağdaşlaşma, milliyetçilik, hurafelerle mücadele, ulus olma bilinci gibi konulara odaklanmaları “halkın ideoloji ile uyum sağlaması gerektiği” anlayışının sonucudur. Yeni bir millet olma yolunda tek bir düşünce yapısı içinde biricik halk yaratma fikri yazarlara sirayet etmişti.¹⁰ Yazarların olayları belirli süzgeçlerden geçirerek sunması “didaktik”

⁴ Ramazan Korkmaz, vd., **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)**, Grafiker Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2015, s.399.

⁵ Sevim Kantarcıoğlu, **Yakınçağ Tarihimize Roman (1908-1960)**, Paradigma Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s.2.

⁶ Azade Seyhan, **Modern Türk Romanı**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s.28.

⁷ R. Korkmaz, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)**..., s.399.

⁸ Abdullah Özbolat, *Bir Ulus Yaratmak; Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Din Adamının Temsili...*, s.2475.

⁹ İrsad Sami Yuca, “Muş Halkevi ve Faaliyetleri 1934-1951”, **JASSS**, I, (Summer-2015), s. 227-246.

¹⁰ R. Korkmaz, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)**..., s.400.

kayguların getirisidir. Dönemin romanlarında sosyal ve siyasal değişimlerin birbirlerine paralel olarak kurgularda işlendiğini görmek mümkündür.¹¹

Romanların tarihi birtakım kayguları da mevcuttur. İslamiyet öncesi Türk tarihine duyulan ilgi, yeni bir Türk tarih yazımının edebiyata yansımaları olarak değerlendirilebilir. Romancılar tarihi gerçekleri olduğu gibi anlatmak isterler fakat “mekân” kurgusunu eksik yaptıklarından dolayı tam bir tarihi roman niteliği taşıyan eserler verememişlerdir. Bunun da sebepleri arasında tarihi roman yazma kültürünün henüz olgunlaşmadığı, yetersiz bilgi birikimi ile romanların yazılmaları ve yazarın edebi üslubu görmezden gelerek tarihi gerçekliği aktarmada ısrar etmesi gösterilebilir.¹²

Modernleşmenin en önemli simgelerinden biri olarak kabul edilen “Kadın” üzerine Cumhuriyet Dönemi roman yazarları da değinmeden geçmemişlerdir. Osmanlı geç zihniyet dünyasında da kadın üzerinden yürütülen birtakım modernleşme ve batılılaşma fikirleri vardı.¹³ Değişim kadın ile başlatılırdı çünkü kadın toplumun temelini oluşturmaktaydı. Annelik rolü ile yeni kuşakların çağdaş yetiştirilmesinin en önemli ayağı kadın olarak görülmekteydi. Aynı zihinsel süreçler ulus devlet yapılanması içindeki yeni devlet için de geçerliydi. Devletin ahlâki konumunu en iyi belirleyen olgu kadın olarak karşımıza çıkmaktaydı. Erken Cumhuriyet Dönemi roman yazarları kadının statüsü, toplumdaki yeri, modernleşme veya çağdaşlaşma süreçlerinde etkilerini romanlarında işlemişlerdir.¹⁴ Bu konuların yanında 1919-1922 yılları arasında meydana gelen Kurtuluş Savaşı’nda kadınların edindikleri roller ile ilgili yazınsal söylemler geliştirilmiştir. Eline silah alıp bizzat cephede savaşa giden kadınlardan, cepheye mermi taşıyan ve hemşirelik, açıcılık, hasta bakıcılığı gibi roller üstlenen, “Kurtuluş Savaşı’nın gizli kahramanları” olarak anlatılan kadınlar romanlarda işlenmiştir.¹⁵

Gizem Akyol Aycan’ın ifadesi ile cumhuriyet döneminde edebi eserler ile hedeflenen gaye şu sözler ile gözler önüne serilmektedir;

“Cumhuriyet dönemiyle birlikte resmi ideoloji bir yandan, yetişen neslin millî kimliğini oluşturmak, diğer yandan da ülkeyi “muasır medeniyetler seviyesine”

¹¹ Ülkü Ayşe Oğuzhan, “Türkiye’de Modernleşmenin Oluşumu ve Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Batılılaşma Olgusu: ”Kiralık Konak”, “Sözde Kızlar”, “Yaprak Dökümü””, **Bellekten**, 2007- I, s.120.

¹² Alemdar Yalçın, **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)**, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, 2006, Ankara, s.260-268.

¹³ Çimen Günay Erkol, “Osmanlı -Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm”, **Türkiyat Mecmuası**, XXI, (Güz-2011), s.147-175.

¹⁴ Ü. A. Oğuzhan, “Türkiye’de Modernleşmenin Oluşumu...”, s.121.

¹⁵ Evşen Çerkeşli, “Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet İdeolojisini Edebî Düzlemde Okumak: Dikmen Yıldızı Örneği”, **Erdem Dergisi**, S.71-72, 2016-2017, s.25.

ulaştırmak amacıyla “elemeci ve faydacı bir yaklaşım” göstermiştir. Edebiyat ise “ulus inşa sũrecini, bu sũrece ve sonuçlarına uygun insan modelini” yaratmanın temel araçlarından biri olarak kullanılmıştır.”¹⁶

Bũtũn bunların yanında Cumhuriyet Dũnemi romanlarında ilerlemenin ve çağdaşlaşmanın modeli “oğretmen” olarak gũsterilirken geri kalmışlığın ve yozlaşmanın modeli “din adamı” olarak tasvir edilmiştir. Din adamı yeni ulus devlet ideolojisinin ũnũndeki en bũyũk engel olarak gũsterilmiřtir. Din terakkiye mani kabul edilmiş ve din adamları olumsuz karakterler olarak kurgulanmıştır. Toplumun bilgili, örnek alınacak dũzeyde yetişmiş, “hurafelerden ve yobazlıktan” uzaklaşmış oğretmen tipi din adamının toplumdaki yerini alacak şekilde kurgulanmıştır.¹⁷ Bu ve bu tip kurgusal zihin kodlarının bulunduğu eserler Cumhuriyet Dũnemi romanlarında sık rastlanan bir durumdur. İdeolojik kaygılar çerçevesinde bir bũtũn gibi sunulan bu eserler ortak bir bilincin rũnũ değil, ortak bir sũzgeten geirilmış zihinsel normlardan ileri gelmekteydi.

B- CUMHURİYET DÜŐUNCESİ ETRAFINDA TÜRK ROMANI

Cumhuriyet Dũnemi 1923 yılında cumhuriyetin ilanından, 1946 yılında çok partili hayata geçiş dũnemine kadar uzanan dũřũnsel ve suni bir zaman dilimini ifade eder. Cumhuriyetin teorik olarak oluşum ve yerleşmesi sũreci bu dũnemi kapsar. İnkılâplar, Kemalist ideoloji, devlet kurumlarının resmiyet kazanması gibi olgular bu dũnem şekillenir. Bu zaman dilimi içinde Tũrk romanı cumhuriyet fikri üzerinden şekillenir. Reşat Nuri, Halide Edip, Yakup Kadri, Refik Halid gibi isimlerin eserleri Birinci Dũnya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın anılarından oluştuğu için dũnemin sosyal ve siyasal atmosferinden çokça bahsetmiştir. Bu yönleri ile dũnemin koşullarını yansıtın birer belge olarak değerlendirilebilirler.¹⁸ Dũnemin roman alanında yazın eliti olan bu isimler romanlarında dũnemin koşullarını işlemenin yanında mevcut iktidarın ideolojik sũylemlerine uygun çıkarımlar barındıran eserler de kaleme almışlardır.

Halide Edip Adıvar (1882-1964) ilk kez II. Meşrutiyet dũneminde adından bahsettirmiş, o dũnem daha çok kadın üzerine odaklanan bir yazın kũltũrũ geliştirmişti. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali sonrası İstanbul’da yapılan bũyũk mitinglere katılıp

¹⁶ Gizem Akyol Aycan, “Erken Cumhuriyet Dũnemi Tũrk Romanlarında Edebiyat Algısı ve Tũrk Edebiyatının Dũnemlerine Bakış”, **Turkish Studies**, S.7/3 Summer, Ankara, s.177.

¹⁷ A. zbolat, **Bir Ulus Yaratmak; Erken Dũnem ...**, s.2477.

¹⁸ Ramazan Korkmaz, **Yeni Tũrk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)...**, s.403.

(Fatih, Üsküdar, Sultanahmet) halka seslenir.¹⁹ Sultanahmet Mitingi'nde neredeyse efsaneleşir ve şu sözler ile halka seslenir;

*“Bu tarihi, bu muazzam meydanda zafer alayları yapan kahraman ecdadımızın ruhları karşısında, dünyanın bir başından bir başına at süren o na-mağlup erlerin gazapları karşısında başımı kaldırıyor ve diyorum ki: Ben Türk ve Müslüman tarihinin bedbaht kıztım. Eskileri kadar kahraman, fakat bedbaht yeni milletin de bedbaht bir anasıyım. Bu yeni millet namına, ölü ecdadımızın ruhları önünde başımı eğip yemin ediyorum. Bugün kolları kesilmiş Türk milletinin geçmiş günlerdeki kadar cesur bir ruhu var.”*²⁰

Bu konuşmasının ardından Halide Edip, coşkulu kalabalık tarafından desteklenir. Mitingde konuşan diğer konuşmacılar onun konuşmasının ardından gölgede kalırlar. 16 Mart 1920 yılında İstanbul'un işgal edilmesinin ardından Ankara'ya giden Halide Edip, Milli Mücadele'ye destek vermeye başlamıştır. Onbaşı rütbesi ile Sakarya ve Büyük Taarruz Savaşlarına katılır. Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda Yunanların yaptığı zulümleri kayıt altına almakla görevlendirilmiştir.²¹

1912 yılında yayınladığı “*Handan*” romanı psikolojik bilinçaltı durumlara odaklanan Eylül romanından sonra kaleme alınan ikinci psikolojik roman olarak Halide Edip'in ününe ün katmıştır. Yazın hayatının ilk evresini oluşturan bu dönemde, kadının Osmanlı toplum yapısındaki rolüne değinmiştir. Bu dönem boyunca yedi roman kaleme alan yazar, Millî Mücadele'ye katılmasının ardından kaleme aldığı “*Ateşten Gömlek*” (1922) romanıyla savaşı gerçek sahneleri ile gözler önüne sererek devlet ideolojisine uygun bir yazın kültürü oluşturmuştur.²²

Takip eden yıllarda 1926 yılında yazdığı “*Vurun Kahpeye*” romanıyla Anadolu'ya yönelmiş olan yazar, bu romanında Aliye öğretmenin Anadolu'da “*yobazlığın*” ve törenin kurbanı olarak, taşlanarak öldürülmesini ele almıştır. Halide Edip cumhuriyetin ilanından sonra “*Anadolu Direnişi*” olarak adlandırılan romanlarını kaleme alarak “*Anadolu'ya devlet politikalarının benimsetilmesi kaygısı taşıyan*” eserler kaleme almıştır. Bu eserler; “*Zeyno'nun Oğlu*” (1928), “*Kalp Ağrısı*” (1924), “*Yol Palas Cinayeti*” (1937), “*Tatarcık*” (1939) gibi romanlardır. Halide Edip'in ustalık

¹⁹ İnci Enginün, “*Halide Edip Adivar*”, TDV İslam Ansiklopedisi, I, Ankara, 1988, s.376.

²⁰ İ. Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2001, s.273.

²¹ İ. Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı...*, s.274.

²² Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)...*, s.411-413.

dönemi romanlarının başında *Sinekli Bakkal* (1935) yer alır.²³ İlk olarak “*The Clown and His Daughter*” ismiyle İngiltere’de İngilizce yayınlanan roman aynı yıl Türkiye’de de basılmıştır.

A. Adıvar’ın yazın hayatına baktığımız zaman üç evreli bir yazın hayatı ile karşılaşmaktayız. II. Meşrutiyet dönemi, kadın ve Osmanlı son döneminde sosyal düzeni işleme birinci evreyi oluşturur. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın izlerinden beslenen ve cumhuriyetin ilanıyla Anadolu direnişine odaklanan romanları ikinci evreyi, romanlarında ustalaşıp toplumsal ve siyasi konuların yanında edebi kaygıları olan eserler vermesi yazın hayatının son evresini oluşturur. Adıvar, cumhuriyet ideolojine bağlı milli kaygıları olan eserleri ile kişisel yazın hayatının ikinci evresinde ideoloji kaygısı güden yazarlar arasında değerlendirilmektedir. Erken cumhuriyet döneminin toplumsal sorunlarını roman ekseninde işleyip birtakım sorunlara çözümler üretebilme düşüncesi, edebiyatı sanatsal estetikten ideolojik bir kalıba koyma sürecine ortam hazırlamıştır.²⁴

Refik Halid Karay (1888-1965) edebiyat çevrelerinde Maupassant tarzı hikâyeleri ile tanınmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat Terakki aleyhine gazetelerde sergilediği tavır yüzünden Sinop’a sürgüne (1913) gönderildi. 1918 yılında tekrar İstanbul’a dönen yazar mütareke dönemi İstanbul’u anlattığı “*İstanbul’un Bir Yüzü*” (1920) adlı eserle realist bir tavır ortaya koydu. 1922 yılında ikinci kez sürgüne gönderilen yazar Milli Mücadele’yi hafife alarak Anadolu’da Milli Mücadele’yi başlatanları İttihat Terakki’nin bir uzantısı olarak değerlendirmiştir.²⁵ 1938’de yurda döndükten sonra sürgünün verdiği etki ile eserler kaleme alan yazar; aşk, entrika, kadın gibi konuları işlemiş; bunların yanında memleket ve sürgün konularına değinen eserler de kaleme almıştır.²⁶

Gezdiği gördüğü ve sürgünde kaldığı memleketlerin de etkisiyle, 1939 yılında “*Yezidin Kızı*” adlı romanını yazdı. Romanda Beyrut, Şam, Halep bölgelerinin tasvirlerini yaparak kitaba *egzotik* bir tat katmıştır. Hatay’ın bağımsızlık sürecinde bölgedeki mücadeleleri anlatan “*Çete*” (1939); yurt dışına sürgüne gönderilen hanedan üyelerinin hayatlarını anlattığı eseri “*Sürgün*” (1941); Cumhuriyet Dönemi

²³İbrahim Şahin, “*Rüyâsız Edebiyat: Kalp Ağrısı ve Zeyno’nun Oğlu*”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, XIX, S.19, 2018, s.173.

²⁴Duygu Ünalın, Mili Mücadele Dönemi Yazarlarından Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Romanlarının Popüler Kültür İçerik Özellikleri Bağlamında İncelenmesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2016, s.85-86.

²⁵Şerif Aktaş, **Refik Halid Karay**, Türk Dil Kurumu Yayınları, I. Baskı, Ankara, 2014, s.30.

²⁶R. Korkmaz, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)**..., s.444.

İstanbul’unda yüksek sosyetenin hayatını anlattığı eseri “*Anahtar*” (1947); İstanbul’un vurguncularla dolu apartman hayatlarında uyum sağlamaya çalışan ve zorla yaşayabilen eski İstanbul ailelerinin hayatlarını işlediği romanı “*Bu Bizim Hikâyemiz*” kitabını 1950 yılında yazan Refik Halid Karay ölümüne kadar birçok eser vermiştir.²⁷

Refik Halid Karay’ın cumhuriyete muhalif olmasının en büyük nedeni Millî Mücadele hareketinin Anadolu’ya geçmiş İttihatçılar tarafından yapıldığına inanmasıydı. Mizah öğelerini ustaca kullanan Karay, bu konuyu gazetelerde mizah konusu olarak işlemiştir.²⁸ Edebi eserlerinde cumhuriyet döneminde toplumun birçok yönünü betimleyen Karay, toplumu bir olaylar zinciri olarak resmetmiştir. Her siyasi olayın toplumsal birtakım yönlerinin olduğunu bize gösteren yazar, kişilerin bu olaylardan ne ölçekte etkilendiklerini de yansıtmaya çalışmıştır. Cumhuriyetle birlikte eski-yeni çatışması arasında kalmış ve eserlerinde hep bir önceki vurgusu dikkat çekmiştir. Siyasi olaylara olan ilgisi onun memleket hasretinden ve vatan sevgisinden gelen bir yönüdür. Karay asla tam bir siyasetçi olmamıştır. Mizah yazılarında değindiği siyasi olayları topluma sirayet ettiği gerekçesi ile eleştirel bir üslupla ele almıştır.²⁹

Karay sürgün hayatından sonra işlediği konuları cumhuriyetin getirdiklerinden etkilenerek sosyal değişimi referans alıp oluşturmuştur. Siyasi ve sosyal değişimlerin yazarları etkilemesiyle meydana gelen en büyük etki, romanların öz itibarıyla verdikleri mesajlar olmuştur. Toplumun dönem içinde geçirdiği değişimi Karay’ın romanları nezdinde görmek mümkündür.

Reşat Nuri Güntekin, (1889-1956) II. Meşrutiyet Dönemi, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi toplumsal olaylara şahit olmuş, toplumun içinde bulunduğu durumu görüp, bunu romanlarda işlemiştir. Romanda Anadolu’ya yönelen yazar, yeni rejimin resmi ideolojisini de Anadolu’ya götürmüştür. Dönemin olaylarını farklı yönleriyle kaleme almış, Anadolu’nun yıllarca ihmal edilmiş olduğunu vurgulamıştır.³⁰

“*Çalığışu*”, (1922) Reşat Nuri Güntekin’in bir kült haline gelmiş romanıdır. Romanda evlenmek üzereyken terk edilen genç bir öğretmenin Anadolu’ya geçip burada idealleri uğruna vermiş olduğu mücadele anlatılır. *Çalığışu*, Reşat Nuri’nin yazın hayatının bir özeti gibidir. Cumhuriyet ideolojisine uygun tiplerle toplumu etkisi altına almayı başarmış, bundan sonraki eserlerini de aynı ideolojik aktarımın

²⁷ Yenal Ünal, **Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay**, Yeditepe, İstanbul, 2013, s.151-180.

²⁸ Ş. Aktaş, **Refik Halid Karay**, s.384.

²⁹ Y. Ünal, **Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik...**, s.273-282.

³⁰ Yakup Çelik, **Türk Edebiyatı Tarihi IV**, (Edit: Talat Sait Halman-Osman Horata), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s.228.

çizgisinde işlemiştir. Toplumda din ve din adamının rolü, kadın hakları, yeni rejimin meşruiyeti gibi konuları romanlarında tekrar tekrar işleyen yazar, cumhuriyetin istediği yazar ölçülerine en çok uyan yazarlardan biri olmuştur.³¹ “*Gizli El*” (1924); savaş yıllarındaki toplumsal değişiklikleri inceler. “*Damga*” (1924); toplumda yer alan değerler üzerine kurgulanmış bir eserdir. İffet isimindeki bir erkeğin sevdiği kadın arasındaki olayları, toplumun değer yargıları üzerinden işler. “*Dudaktan Kalbe*” (1925), “*Akşam Güneşi*” (1926); aşk konularını işlediği kitaplardır. “*Bir Kadın Düşmanı*” (1927); yine aşk üzerinde kurgulanmış imkânsız bir sevdanın öyküsüdür. “*Yeşil Gece*” (1928); işlediği konu bakımından “*Çalığışu*” ile neredeyse aynıdır. 1908-1924 yıllarındaki toplumsal hayatı resmeden roman, Anadolu’nun savaştan önceki ve sonraki halleriyle dikkat çekicidir. Modernleşme ve Atatürk devrimlerinin uygulanış biçimini mercek altına almıştır. Dinin ve din adamlarının toplumsal rolünün artık geçerliliğini yitirdiğini vurgulayan roman, bir hiciv niteliği taşımaktadır.³² “*Acımak*” (1928); aile ilişkileri ile Anadolu’nun durumunu anlatan roman, trajik unsurlarla donatılmış bir eserdir. “*Yaprak Dökümü*” (1930); toplumsal bir soruna değinilerek bununla baş edilme yollarının aranmış olduğu bir romandır. Modern bir yaşama bürünmek isteyen muhafazakâr bir ailenin yaşadığı çalkantılar, romanın esas konusunu oluşturur. “*Kızılıcak Dalları*” (1932); sınıf farklılıklarını inceleyen bir eserdir. Zengin bir aile ile kalfa, dadı, evlatlık ve hizmetçi gibi alt tabakadan müteşekkil insanların aralarındaki olayları irdelemektedir. “*Gökyüzü*” (1935); aydınların dine karşı tutumları üzerinde duran bir romandır. Romanın başkarakteri, Amerikan Koleji’nde eğitim alan bir Osmanlı aydınıdır. II. Abdülhamid’in istibdadına karşı çıkararak Paris’te, meşrutiyeti kuracak olan ekiple ortak çalışır. Sistemi İslam esasına göre kurmak isteyen kişilerle çatışır ve meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul’a döner. Roman, din üzerinden aydınların toplumsal portrelerine odaklanır. *Hastalık* (1938), *Ateş Gecesi* (1942), *Değirmen* (1944), “*Miskinler Tekkesi*” (1946), yayımlanan diğer eserleridir. Ölümünden sonra basılan eserleri ise, “*Kan Davası*” (1960), “*Kavak Yelleri*” (1961), “*Son Sığınak*” (1961) eserleridir.³³

Güntekin, işlediği konularla toplumu anlatmayı şiar edinmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından yaşanan toplumsal olayları işleyerek, resmî ideolojinin istediği kalıpta sorunlara odaklanmıştır. Özellikle öğretmen ve aydın tiplerini Anadolu’ya

³¹ H. Çelik, “*Reşat Nuri Güntekin*”, s.307-308.

³² S. Kantarcıoğlu, *Yakınçağ Tarihimize Roman (1908-1960)* ..., s.271-289.

³³ Birol Emil, “*Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin*”, *Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.2, İstanbul, 1990, s.73-75.

odaklanmış, Anadolu toplumunun içinde bulunduğu durum analiz edilmiştir. Yeni rejimin Anadolu üzerindeki değişim idealleri romanda aynen nakledilmiştir. Din adamlarının toplumda giderek azalan konumuna romanlarında değinen Güntekin, din adamının toplumdaki rolünü idealist öğretmenlere devretmiştir. Kadın erkek ilişkileri üzerinden toplumun eskiye nazaran değişen ahlaki değerlerini bir toplum bilimci gibi analiz ederek romanlarında işlemiştir. Yetiştığı dönem olması hasebiyle II. Meşrutiyet Dönemi'nin değişen şartlarını da romanlarında işleyen yazar, Osmanlı aydınlarının tutumlarını, yaşayışlarını, algılarını romanlarında nakletmiştir.³⁴

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), II. Abdülhamit döneminde doğmuş, çocukluğunu onun döneminde geçirmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin özgürlükçü ilk yıllarında edebiyata atılmıştır. Savaşlara tanıklık edip yeni cumhuriyetin getirdiği toplumsal değişikliklere şahitlik etmiştir. Romanlarında 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede ülkenin geçirdiği sıkıntıları, sorunları, yaşayışları ele almış ve bir sosyolog gibi toplumu analiz etmiştir. Kitapları, toplumun sosyal tarihi hüviyetindedir. Edebi kişiliği topluma has sorunları dile getirecek ölçüde şekillenmiştir.³⁵

İlk romanı olan “*Kiralık Konak*”ta (1922) modernleşmenin etkisindeki İstanbul hayatını resmeder. 18. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başlarına kadar toplumun yaşadığı değişimi okuyucuya aktarır. “*Nur Baba*” (1922); eski bir tekke şeyhinin çarpık yaşamını mekânsal çerçeveler ile kavram değerleri üzerinden anlatır. “*Hüküm Gecesi*” (1927); II. Meşrutiyet Dönemi sosyal olaylarını okuyucuya sunar. Bu romanın işlendiği dönemin yakın tanığı olan Yakup Kadri, kişisel hayatından da alıntılar sunar. “*Sodom ve Gomora*” (1928); İstanbul'un işgal yıllarında geçen bir aşk hikâyesini anlatır. Aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın nasıl başladığı ile ilgili aktarımlar yer alır. “*Yaban*” (1932); Çanakkale Savaşı'nda kolunu kaybeden bir Osmanlı aydınının Anadolu köyündeki yaşamını ele alır. Köylülerin Kurtuluş Savaşı'na olan umursamazlığı ve yobaz tavırları, romana has bir betimleme ile anlatılır. Anadolu köylüsünün içine düştüğü durumun sorumlusu olarak aydınlar işlenir. “*Ankara*” (1934) romanında Yakup Kadri, başkarakter Selma Hanım'ın çevresindeki olaylar üzerinden Ankara'yı üç ayrı dönemde incelemiştir. Millî Mücadele döneminde Ankara, cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra Ankara ve cumhuriyetten yirmi yıl sonra Ankara işlenmiştir.³⁶ “*Bir*

³⁴ Duygu Ünalın, *Mili Mücadele Dönemi Yazarlarından...*, s.117-124.

³⁵ D. Ünalın, *Mili Mücadele Dönemi Yazarlarından ...*, s.124-138.

³⁶ S. Kantarcıoğlu, *Yakınçağ Tarihimize Roman (1908-1960)...*, s.290-305.

Sürgün” (1937) romanı II. Abdülhamit döneminde sürgüne gönderilen bir doktorun hayatını ele alır. Paris’e kaçışını ve meşrutiyet hareketlerine girişecek olan aydınların Paris’teki hayatlarını işler. “*Panaroma*” (1953-1954) iki cilt halinde yayınlanarak Türkiye’nin 1923-1950 yılları arasındaki demokrasi serüvenini kişiler ve olaylar ekseninde okuyucuya sunar. Geniş bir olaylar silsilesine sahip olan roman, mekânsal farklılıkların da etkisiyle çok yönlü anlamlandırılmaya açıktır. Roman karakterlerinin siyasal ve sosyal değişimlerin etkisinde süreç içinde farklılaşan hayatlarına temas edilir.³⁷

Karaosmanoğlu, romanlarında Türk toplumunun eski rejim ile yeni rejim arasındaki tutumunu kişiler ekseninde işlemiştir. Özellikle II. meşrutiyet dönemi ve cumhuriyet sonrası olayları işleyişi Karaosmanoğlu’nu cumhuriyet ekseninde değerlendirme fırsatı sunmaktadır. “*Yaban*” ve “*Ankara*” romanlarında değişimin zorunlu ve kesin olduğunun izleri yer alır. “*Panaroma*” ise Karaosmanoğlu için demokrasinin halk üzerindeki en önemli tesiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Olaylar birbirinden bağımsız gibi gelişir ama aslında birbirine bağımlı süreçleri ihtiva eder. Cumhuriyetin ilanı ile yeni devlet rejiminin toplumdaki yansımaları Karaosmanoğlu’nun da kaleminden kaçmamıştır. Edebiyatın halkı halka anlatma yönü onunda romanlarında yer alır.³⁸

³⁷ İnci Enginün, “*Milli Mücadele Edebiyatında Yakup Kadri Karaosmanoğlu*”, **Erdem Dergisi**, I, S.2, Ankara, 1985, s.477-490.

³⁸ Sabanur Yılmaz, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Romanlarında İdeoloji, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), E. Anadolu Üniversitesi, SBE., Eskişehir, 2019, s.84-88.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanıyla edebiyat çevreleri ülkenin değişen siyasi şartlarına uygun romanlar yazma eğilimine girmiştir. Siyasi yakınlık veya sosyal normların düşünsel yakınlığı edebiyatçıları bu fikri altyapıya uygun yazılar yazmaya itiyordu. Cumhuriyetin resmi ideolojisi, Anadolu'ya odaklanarak birtakım kültürel değişimleri niteleyen reformları ön görmekteydi. Halkın bu reformlara kolay uyum sağlaması, geleneksel yaşayış hallerinden kopması ile mümkün olacağından bunu kolaylaştıracak bazı kurallar yazarlar tarafından eserlerde oluşturulmuştur. Tabi Anadolu'da o dönem okuma yazma oranının çok düşük olmasından dolayı yazılan eserler; subaylar, memurlar, mebuslar, İstanbul'un entelektüel çevreleri, Anadolu'ya gönderilen vali, öğretmen vb. insanlar tarafından sıklıkla okunmaktaydı. Anadolu'da eğitim kurumlarının artmasına bağlı olarak okuma yazma oranının yükselmesiyle zamanla bu eserler halka sirayet etmeye başlamıştır. Yazarlar eserleri etrafında oluşturdukları kurgusal çerçevelerde resmi devlet ideolojisine yakın çıkarımlar yaparak okuyucuya Kurtuluş Mücadelesinin ruhunu kişiler etrafında sunmuşlardır. Gerek savaşın doğrudan halk üzerindeki etkisi ile gerekse yapılan inkılâpların halka ulaşması gayesi ile yazınsal eserlerin içeriği bu bağlamlarda içerik kazanmaktaydı.

Romanların halkı siyasal şartlara uygun bir formda etkilemesi kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkın toplumsal sorunlarından oluşturulan bu yazılar zaman içinde kökleşerek fikri yaşamlarına da etki etmekteydi. Halide Edip Adıvar, Refik Halid Karay, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimler romanlarını birer toplum bilimci titizliğinde halkı inceleyerek yazmışlardır. Milli Mücadele'nin getirdiği cumhuriyet fikri ve onun etrafında gelişen bu yazın ekolü ile halkın geçirmiş olduğu sosyal değişimler resmedilmiştir.

Tarih metinlerinde edebi üslubun değerlendirilmesi disiplinler arası bir iş birliğinin ön görüldüğünü göstermektedir. II. Meşrutiyet döneminden Milli Mücadele'ye ve cumhuriyetin kuruluşuna kadar meydana gelen siyasi olayların halka nasıl aksettildiğini izlemek için edebi eserler birer belge niteliği taşımaktadır. Toplumun dönemler arası davranış farklılıkları ve olaylara verdikleri tepkiler romanlarda gerçekçi bir tasvir ile sunulmaktadır. Bu dönemin bazı romanlarında görüleceği üzere, kadın erkek ilişkilerinden, toplumsal ahlâk kurallarına, din algısından, din adamlarının rollerine kadar birçok alanda tarihçilere geleneksel düşünce yapısının dışında algısal

seçicilik özelliği katabilmektedir. Dönemin romanlarında anlatıldığı gibi topluma bir kurtarıcının, resmi ideoloji söylemleri ile benzer tarzda etki etmeye çalıştığı, halkın verdiği tepkiler, halkın sosyal dinamiklerini tarihçinin kavramasına olanak sağlamaktadır. Bir tarihçi olayları belgelere dayandırarak yazmak zorundadır ve dönemin koşulları ile olayı analiz etmek durumundadır. Bu noktada romanlar dönemin ideolojik, sosyal, siyasal değişimi gibi birçok olayına değinerek tarihçiye düşünsel bir perspektif kazandırır. Edebiyat ile tarih yakınlaşmayı sağlayarak sosyal bilim sahasında daha objektif çıkarımlar yapılmasına fırsat verebilmektedir. İnterdisipliner çalışmaların artması olayları çok yönlü değerlendirme olanağı sunmaktadır. Geçmiş dönemlerde yaşayan insanları anlama çabasındaki tarihçi için toplumsal olayları farklı yönleri ile romanlarda görmek doğru analizler yapmaya yardımcı olmaktadır. Romanların yazıldığı dönemi yansıması, tarihçi için olayları anlamada sorulan “Neden?” sorusuna cevap verme gücü oluşturmaktadır. Bir toplumun geçmiş belleğini bilerek yapılan çıkarımlar verilen reaksiyonların nedenlerini anlamada tarihçi için hayati öneme sahiptir.

Erken Cumhuriyet Dönemi romanları yazılma amaçları açısından tartışılmaya her zaman açık bir durumdadır. Çünkü edebiyat çevrelerinin bu eserleri edebi kaygılarla salt bir çizgide resmetmedikleri aşikârdır. Dönemin resmi söylemlerine uygun tarzda kurgulanan romanlar ideolojik kaygılar gütmektedir. Bu yazarların bütün eserleri için geçerli bir durum değildir. Bazı eserlerinde sosyal düzene odaklanıp sorun olarak gördükleri olaylar üzerine bir yorum yapmaktadırlar. Dönemin koşullarını ustaca yansıtmaları bir tarihçinin zihinsel olarak o dönemi yaşıyormuşçasına hisse kapılıp tarihsel olayları bu perspektifte yorumlamasına fırsat vermektedir. Siyasi farklılıkların yer yer kesin çizgiler ile sosyal hayatı ayrıştırdığı romanlarda görülen ideolojik düzen, toplumu yansıması bakımından sosyal bilimci için değerlidir.

KAYNAKÇA

1- Kitaplar

- AKTAŞ, Şerif, **Refik Halid Karay**, Akçağ Yayınları, I. Baskı, Ankara, 2004.
- ALTHUSSER, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (Çev: Yusuf Alp, Mahmut Özışık), 5. Baskı, İstanbul, 2002.
- ÇELİK, Yakup, **Türk Edebiyatı Tarihi IV**, (Edit.: Talat Sait Halman-Osman Horata), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.
- ENGİNÜN, İnci, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2001.
- KANTARCIOĞLU, Sevim, **Yakınçağ Tarihimize Roman (1908-1960)**, Paradigma Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2008.
- KORKMAZ, Ramazan vd., **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)**, Grafiker Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2015
- SEYHAN, Azade, **Modern Türk Romanı**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- ÜNAL, Yenal Ünal, **Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay**, Yeditepe, İstanbul, 2013.
- YALÇIN, Alemdar, **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)**, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, 2006, Ankara.

2- Lisansüstü Tezler

- ÜNALAN, Duygu, **Mili Mücadele Dönemi Yazarlarından Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarının Popüler Kültür İçerik Özellikler Bağlamında İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2016.
- YILMAZ, Sabanur, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında İdeoloji**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2019.

3- Makaleler

- AYCAN, Gizem Akyol, “*Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Edebiyat Algısı ve Türk Edebiyatının Dönemlerine Bakış*”, **Turkish Studies**, S.7/3 (Summer-2012), Ankara, s173-181.

- ÇELİK, Hüseyin, “Reşat Nuri Güntekin” TDV İslam Ansiklopedisi, XIV, Ankara, 1996, s.307-309.
- ÇERKEŞLİ, Evşen, “Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet İdeolojisini Edebî Düzlemde Okumak: Dikmen Yıldızı Örneği”, **Erdem Dergisi**, S.71-72, 2016-2017, s.25-38.
- EMİL, Birol, “Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin”, **Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, S.2, İstanbul, 1990, s.236-255.
- ENGİNÜN, İnci; “Halide Edip Adivar” TDV İslam Ansiklopedisi, I, Ankara, 1988, s.376-377.
- , “Milli Mücadele Edebiyatında Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, **Erdem Dergisi**, I, S.2, Ankara, 1985, s.477-492.
- ERKOL, Çimen Günay, “Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm”, **Türkiyat Mecmuası**, XXI, (Güz-2011), s.147-176.
- OĞUZHAN, Ülkü Ayşe, “Türkiye’de Modernleşmenin Oluşumu ve Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Batılılaşma Olgusu: “Kiralık Konak”, “Sözde Kızlar”, “Yaprak Dökümü””, **Bellekten**, 2007-1, s.111-144.
- ÖZBOLAT, Abdullah, “Bir Ulus Yaratmak; Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Din Adamının Temsili”, **Turkish Studies**, IV, S.4, Ankara, 2012, s.2473-2483.
- Palabıyık, Âdem, “Edebiyat Hegemonya ve Siyasal İşlevsellik”, **Akademik İncelemeler**, IV, S.1, 2009, s125-138.
- ŞAHİN, İbrahim, “Rüyâsız Edebiyat: Kalp Ağrısı ve Zeyno’nun Oğlu”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, XIX, S.19, 2018, s.171-184.
- YUCA, İrşad Sami, “Muş Halkevi ve Faaliyetleri 1934-1951”, **JASSS**, I, (Summer-2015), s. 227-246.

Makalenin Geliş Tarihi: 23.10.2020
Kabul Tarihi: 25.11.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

KARAGÖZ KARİKATÜRLERİNDE 1917 RUS BOLŞEVİK DEVRİMİ

1917 RUSSIAN BOLSHEVIK REVOLUTION IN KARAGOZ CARTOONS

Makbule SARIKAYA *

ÖZ

1908'de İstanbul'da yayın hayatına başlayan Karagöz, haftalık çıkan dört sayfalık bir mizah dergisidir. Karagöz ve Hacivat karakterleri üzerinden güncel gelişmelerini okuyucuya ulaştıran dergi Türk dergiciliğinde uzun bir döneme damgasını vurmuştur. Dergi, o günün siyasi, askeri ve sosyal konularını karikatürize ederek mizahi bir üslupla sunmuştur. Dönemin bakışını yansıtan tarihi bir kanıt ve kayıt olan Karagöz dergisinde ele alınan konulardan biri de Bolşevik devrimidir. Yüzyıllarca devam eden Osmanlı-Rus çatışmasının I. dünya savaşında yoğunlaştığı Kafkas cephesinde etkin bir güç olan Çarlık Rusya 1917'de yıkıldı. Bu devrim bölgenin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle 1917'deki devrimin Osmanlı basınına yansımalarına bir örnek olarak seçilen dergideki karikatürler aynı zamanda Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) tarihi açısından da önemlidir. Çalışmada Çarlık Rusya'nın yıkıldığı ve sosyalist Rusya'nın kurulmaya çalışıldığı 1917 yılındaki gelişmeler Karagöz karikatürleri üzerinden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elviye-i Selase, Osmanlı, Çarlık Rusya, Karagöz, Bolşevik devrim

ABSTRACT

Karagöz, which started its publishing life in Istanbul in 1908, is a four-page weekly humor magazine. The magazine, which brings its current developments to the reader through the characters of Karagöz and Hacivat, has marked a long period in

*Doç.Dr.,Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü: makbulesarikaya@ardahan.edu.tr, ORCID:0000-0002-2676-6245: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Makbule Sarıkaya, “*Karagöz Karikatürlerinde 1917 Rus Bolşevik Devrimi*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.2, (Aralık-2020), s.199-219. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

Turkish journalism. The magazine presented the political, military and social issues of that day in a humorous style, cartooning them. One of the topics covered in Karagöz magazine, which is a historical evidence and record reflecting the view of the period, is the Bolshevik Revolution. Ottoman-Russian conflict that continued for centuries Tsarist Russia, an active force on the Caucasian front, which was concentrated in World War I, was destroyed in 1917. This revolution has an important place in the history of the region. In this aspect, the cartoons in the magazine, which were chosen as an example of the reflection of the revolution in 1917 on the Ottoman press, are also important in terms of the history of Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum). In the study, the developments in 1917, when Tsarist Russia was destroyed and socialist Russia was tried to be established, were discussed through Karagoz cartoons.

Keywords: Elviye-i Selase, Ottoman, Tsarist Russia, Karagöz, Bolshevik Revolution

GİRİŞ

Karagöz dergisi I. Dünya Savaşındaki ilk cephe olan Kafkas cephesindeki siyasi, askeri ve sosyal gelişmeleri karikatürlerle mizahi bir üslupla okuyucuya ulaştırmıştır. Dönemin bakışını yansıtan tarihi bir kayıt olan Karagöz dergisi Çarlık Rusya'yı ayı, koca oğlan, sarhoş moskof, ayıkof gibi isimlerle insan şeklinde tasvir etmiştir. Seçilen bu karakterleri Hacivat ve Karagöz karakterleriyle konuşuran dergi, Çarlık Rusya'nın yıkılmasından sonra kurulma sürecine giren Sovyet Rusya'nın ilk yılındaki gelişmeleri daha önce yaptığı gibi moskof ve ayı karakteri üzerinden vermiştir. Dergi, Kafkasya üzerinde uzun yıllar boyunca süren Türk-Rus mücadelesinin yeni bir safhaya girdiği, Çarlık Rusya'nın yıkılması ve savaştan çekilmesiyle kırk yıldır Rus işgal ve zulmünde kalan Türkler için bir kurtuluş fırsatının ortaya çıktığı 1917 yılı, Çarlık Rusya'nın uzun zamandır yaşadığı toplumsal, ekonomik ve siyasal kargaşanın sonuçlandığı bir dönemdir. 1917'de Rusya için bir felakete dönüşen olaylar Karagöz'e Almanların Rusların üstesinden geleceğine olan güven ve Rusya'nın mahvoluşu, Rusya'nın parçalanmasıyla yeni devletlerin ortaya çıkacağı şeklinde karikatürize edilmiştir. 1917'de Bolşevik İhtilali yıllarında Çarlık Rusya'nın yıkılması ve dünya savaşından çekilmesi, bölgede özellikle Kafkasya'da değişen dengeler, belirsizlikler içinde kurtuluş yolu arayan Rusya'nın sıkıntıları ekseninde ortaya çıkan gelişmeler Türk-Rus ilişkileri ölçeğinde karikatürler üzerinden incelenecektir.

Türk mizah sanatında sözlü unsurları yazılı hale getiren, milli mizah karakterlerini konuşuran ve onlara yeni roller veren Karagöz, Türk halkının yanında, milli şevk ve heyecanını hiç kaybetmeyen, toplumsal değerlere sahip çıkan içeriğiyle Cumhuriyet Türkiye'sinde de özgün bir dergi olmayı sürdürmüştür. Mizahi unsurları kullanan Karagöz dergisi, o dönemdeki askeri, siyasi ve sosyal konulara bakışı ile tarihi bir kanıt ve kayıttır. Bu yönüyle tarihi bir kaynak olarak mizah dergileri, kültürel kodların ve geçmişin duyarlılıklarını yansıttığından eğitim-öğretim faaliyetlerinde ve tarih araştırmalarında kullanılmaktadır. Dönemin tanığı olarak açık ve net mesajları içeren karikatürlerden hareketle Çarlık Rusya'nın yenilgisi ve Ekim 1917 devrimiyle savaştan çekilmesinden I. Dünya Savaşı'nın bittiği Ekim 1918'e kadar olan dönem incelenecektir.

Bilindiği üzere Çarlık Rusya I. Dünya savaşına Kasım 1914'de katıldı. Balkanlar, Karadeniz ve Kafkaslar üzerinde Osmanlı Devleti için uzun süredir ciddi bir tehdit olan Rusya ile savaşların tarihi yüzyıllar öncesine uzanmaktadır. Uzun yıllardır süren savaşlarla yıprattığı Osmanlı Devleti'ne son darbeyi Kafkasya cephesinden vuran Çarlık Rusya, 1915 Sarıkamış cephesinde elde ettiği fırsat ile Doğu Anadolu ve Karadeniz'de geniş bir alanı işgal etti. Böylece Kafkasya'nın 1826, 1855-1856 ve 1877-1878'de yaşadığı Rus işgal ve zulmünü Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesi ahalisi de yaşamaya başladı.

Geleneksel Rus politikasında Kafkasya, Türk dünyasının ayrıştırılması ve gelecekte kendi siyasetleri için kullanabilecekleri güvensiz, kırılgan ve birbirlerine düşman bölgelerin varlığını öngörüyordu. 1917'de çarlığın yıkılmasına rağmen bölgede bu tür tampon devletlerin oluşturulması ve sonrasında Sovyet Rus boyunduruğuna geçirilmesi politikası pek değişmedi. Henüz yeterince güçlü olmayan Bolşevik ve Menşevik çatışmalarıyla sarsılan yeni Rusya, bölgeyi denetiminde tutmak, petrol sahalarına yerleşmek, etnik ve dinsel farklılıklara ideolojik ayrılıkları da eklemek suretiyle Kafkasya'da hâkimiyet kurmaya çalışırken Alman ve İngiliz rekabeti Türkler için yeni sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Ayrıca Bolşevik devrimiyle Osmanlı-Rus mücadelesi yeni bir safhaya girmiş ve Çarlık Rusya işgalindeki Türk topraklarının kurtarılması için umut doğmuştu. Böylece kırk yıldır Rus işgalindeki Elviye-i Selase'nin (Kars, Ardahan, Batum) yeniden Osmanlı/Türk anavatanına katılması,¹ Rusların boşalttığı bölgelerde Ermenilerin yaptığı saldırı ve kıyımlarından

¹ Esin Dayı, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, 1997.

Müslümanların korunması² ve Anadolu ve Azerbaycan'daki Türk kıyımının durdurulması mümkün olabilecekti.

Dünya savaşı devam ederken Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali yakın tarihin önemli olayları arasında yer almaktadır. Uzun süreli gelişmelerin sonucunda Çarlık Rusya'yı yıkılışa götüren devrimin ilk hareketi Şubat (Mart) 1917'de ikincisi ise Ekim (Kasım) 1917'de meydana geldi. Tarihe 12 Mart 1917 (Rus takviminde 27 Şubat) Çarlık Rusya rejiminin çöktüğü zaman olarak geçti.³ Karagöz dergisine ihtilale giden Rusya'nın zor durumu ve 1917 yılı başından itibaren yaşadığı sürece ilişkin bilgiler yansımıştır. Karagöz'ün 2 Mart 1917 tarihli karikatürüne konu olan Çar'ın son bir umutla askerlerini gayrete getirmesi ve savaşa zorlaması, Rusya'nın nafile çırpınışlarını ve yıllardır daha güçlülerıyla karşılaşan bir kişinin vakur deneyimiyle işlenmiştir.

12 Mart 1917'deki ihtilalde Çar II. Nikola tahttan indirilerek Romanov Hanedanlığı yıkıldı. İlk geçici Hükümet Rus Meclisi Duma'da kuruldu. Bu yeni

² İsmail Eyyupoğlu, *Elviye-i Selase'de İdari Teşkilatlanma (1918-1921)*, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Erzurum, 2003, s.34,50-51

³ Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998, s. 23

hükümetin aldığı önemli kararlardan biri Çarlığa bağlı milletlerin kendi geleceklerini tayin etmesi hakkının verilmesiydi. Alınan kararlara rağmen ülkedeki kargaşa koalisyon hükümetlerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Kargaşa içindeki ebedi düşmanın bu hali Osmanlı basınında da yer aldı. Rusya'daki gelişmelerin ve Bolşevik İhtilali'nin Türkler için iyi sonuçlar getireceği umudu öne çıkmaya başladı.⁴ Bu durum Karagöz'deki 31 Mart 1917 tarihli karikatürde de görülmektedir. Burada şapkasına baykuş yuvalanan moskofun çaresiz ve dertli bakışı, başında dolaşan kara bulutlar ve etrafındaki iskeletlerle ele alınarak hali, ülkenin içine düştüğü kötü ortamı tasvir etmektedir. Karikatürde uğursuzluğun habercisi baykuş ve onun yumurtaları üzerine yazılı meşrutiyet, cumhuriyet ve krallık ifadeleri Rusya'nın içine düştüğü yönetim krizi ve iktidar buhranlarının uzun süreli olacağına ve belirsizliklerin devam edeceğine dair bir öngörüyle verilmiştir.

Dünya savaşına birlikte girdiği İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşta tutmaya çalıştığı Rusya uluslararası sorunlar da yaşamaktaydı.

⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990, s.320-321.

İtilaf devletleri Rusya'yı savaşta tutmak için baskı yaparken Rusya'da ordu ve halk savaşı bitirmek istiyordu. Böyle bir ortamda geçici hükümet savaş ve barış konusunda net bir tutum sergileyemiyordu. Rusya'da uzun zamandır büyük bir beklentiye dönüşen ilhaksız-tazminatsız genel bir barış düşüncesi hızla yayılmıştı. Alman ve Avusturya-Macaristan devletleri Rusya ile barış isteklerini duyururken Osmanlı Devleti de Rusların askeri durumunun kötüleşmesi üzerine çok kısa zamanda barış isteyeceği kanaatindeydi.⁵ Rejimi ne olursa olsun Rusya cephesinin çökmesini engellemek isteyen İtilaf devletlerinin baskısı ve Rusya'nın kendi geleceği konusunda karar veremez durumu Karagöz'ün 12 Mayıs 1917 tarihli karikatüründe ele alınmıştır. Karikatürde başsız kalan Rusya'ya silah ve para getirerek onu ikna edip savaşta tutmak isteyen ABD ve İngiltere'nin ellerindeki altınlarla ve can havliyle koşarak gelişleri resmedilmiştir.

Rusya'da ihtilal sürecinde kurulan geçici hükümet yeterince güç ve nüfuza sahip olmadığından ciddi kararlar almakta zorlanmaktaydı. Bu hükümet ülkedeki kargaşa ve kaosu engelleyemediğinden Bolşeviklerin yaptığı “barış, ekmek ve toprak”

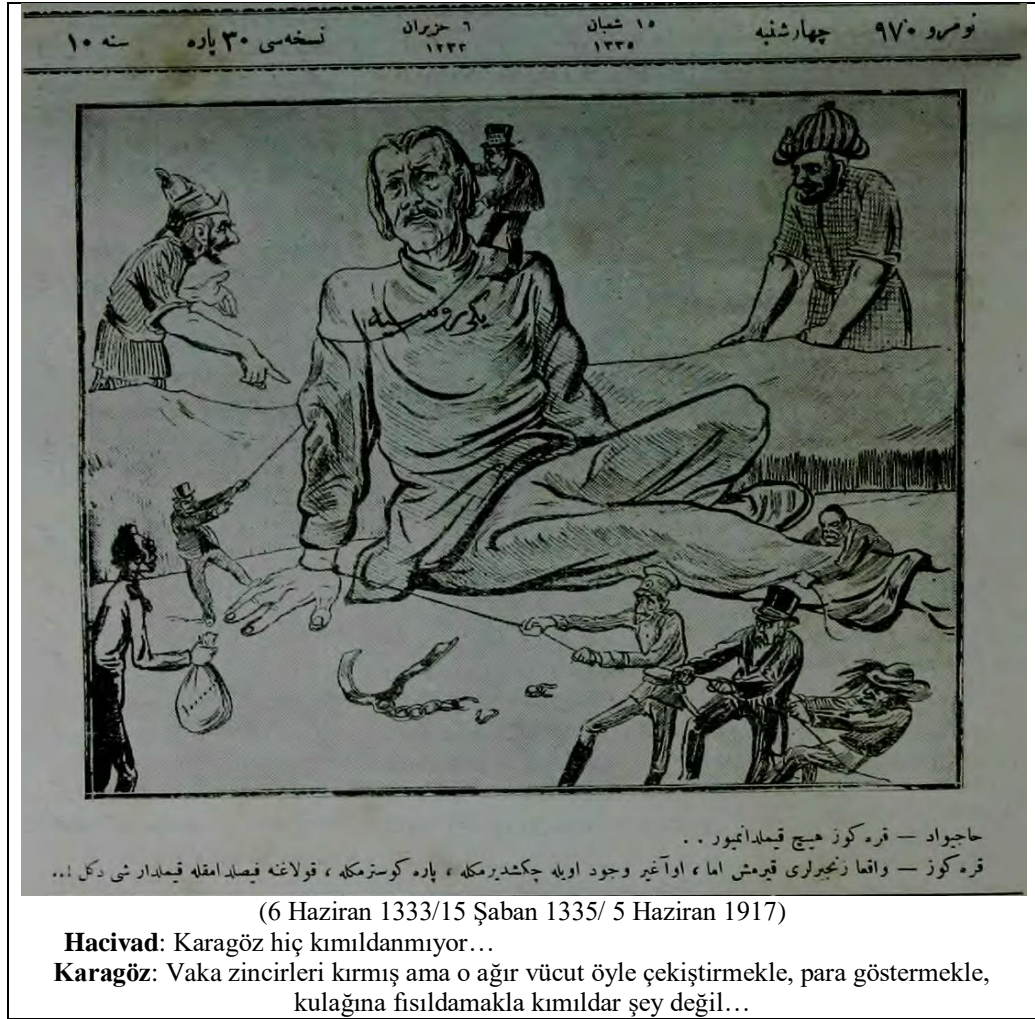
⁵S. Kılıç, *Türk-Sovyet...*, s.25

propagandaları geniş halk kitlelerini yoğun olarak etkilemekteydi. İhtilalci nutukların atıldığı, yeni devletler kurma girişimlerinin arttığı bu dönem Rusya için tam bir çözülme halini almıştı. Bu yönüyle 2 Haziran 1917 tarihli karikatürde Rusya dağıla dağıla yok olacağı öngörüsü bir moskof olarak çizilmiştir. Karagöz'ün yorumunda moskof ülkesindeki çözülmenin devam edeceği ve her bir devletin farklı yön ve yollar tutturacağı tahmini yer almaktadır.

Rusya'da geçici hükümet ülkedeki karışıklığı önleyemediği gibi itilaf devletlerinin yoğun propaganda ve baskısıyla savaşa devam etme kararı aldı. Ancak Kerenski Hükümeti'nin aldığı son bir taarruz planı kararı, Temmuz 1917'de başarısızlıkla sonuçlandı. İtilaf devletlerinin Rusya'nın savaşı sürdürmesine yönelik girişimleri Karagöz karikatürlerinde cüceler ülkesindeki Gulliver'e benzetilen yeni Rusya ile tasvir edilmiştir. Karagöz yeni Rusya'yı dev Gulliver olarak perişan bir halde ve zincirlerini yeni kırmış olarak ancak henüz kendine gelememiş bir şekilde tasvir etmiştir. Karikatürde devin etrafındaki birçok cüce devleti kendi çıkarları için yoğun bir uğraş içinde göstermiştir. Karagöz, bazılarının iğne batırarak uyandırmak istediği devin

tepkisiz tavrını, bazılarının para teklif ederek bağırmasını veya elini kolunu çekiştirerek uyandırmaya çalışmasını boş bir uğraş olarak değerlendirmektedir.

Savaşa devam eden Kerenski Hükümeti'nin taarruz planının başarısız olması Karagöz'ün 30 Haziran 1917 tarihli karikatürüne konu olmuştur. Karikatürde Rusların çok güvendiği savaşçı Kazak (Kossak) birliklerinin durumunu alaya alarak onları birer askılık olarak göstermektedir. Savaşın boş sözler ve hayallerle kazanılamayacağını dile getiren Karagöz Rusya'daki hükümeti ve ordusunu eleştirmektedir. İtilaf devletlerinin etkisiyle geçici hükümetin savaşa devam etmesi ve tekrar yenilmesi ülke genelinde daha büyük bir huzursuzluğun çıkmasına ve savaş karşıtı propaganda yapan Bolşeviklerin güçlenmesine neden olmuştu. Böylece iktidar mücadelesine giren ve son gelişmeler ile taraftarlarını arttıran Bolşevikler ülke genelinde nüfuz kazanmışlardı.

Rusya'nın tutarsız durumu, cephelelerdeki yenilgiler ve savaş karşıtlığı, Rusya'nın müttefikleri olan özellikle İngiltere'yi hayli zor duruma düşürmüştü. Karagöz Karikatürlerinde Con Kikirik tiplmesiyle çizilen İngiltere, çayını keyifle içip kitap okurken ansızın elini ısırان ayının saldırısına uğramış olarak tasvir edilmiştir. Aynı karikatürde Japonya'nın bu durumu değerlendirerek kullanması ve Rusya'nın ne kadar güvenilmez olduğuna vurgu yapılmıştır.

Savaşı sürdürmekte zorlanan Rusya'nın iç ve dış sorunlarla daha da zor duruma düşmesi Karagöz karikatürlerinde sıklıkla işlenen konular arasındadır. Karagöz'ün 8 Ağustos ve 25 Ağustos 1917 tarihli sayılı nüshalarındaki karikatürlerde bu konu ele alınmıştır. 8 Ağustos 1917 tarihli karikatürde yere yığılmış askerlerin yılmış durumu ve yönetimi ABD'den para almakla suçlayan ifadeleriyle anlatan Karagöz 25 Ağustos 1917 tarihli karikatürde ise tüyleri iyiden iyiye dökülen Rus ayısının yaptığı yanlışlarla nasıl uyuz olduğu acınası bir nitelikte anlatılmıştır.

Karagöz'ün Eylül ve Ekim aylarına ait karikatürlerinde Rusya'nın savaşta başarısızlığı ile hüsrana uğrayacak itilaf devletlerinin hazin durumu alaycı bir üslupla işlenmiştir. ABD ve İngiltere'nin Rusya'ya para ve silahla destekleği vermesine karşın Rusya'nın onları yeniden hayal kırıklığına uğratmasını kaçınılmaz gören Karagöz tarihin tekrar edeceğini ve Rusya'nın itilaf devletlerine zarar vereceğini 1 Eylül, 22 Eylül ve 10 Ekim tarihli karikatürlerinde ifade etmiştir.

(1 Eylül 1333/14 Zilkade 1335/ 1 Eylül 1917)

Karagöz: Ulan koca oğlan!.. Yutamayacağın lokmayı niye ağzına aldın, gevelemeye kalkıştın. Akıbeti düşünmedin mi, arkadaşları da meyus ettin...

(22 Eylül 1333/ 5 Zilhicce 1335/ 22 Eylül 1917)

Karagöz: Hacivad bak! Matbu ve yumuşak bargirleri bulmuş da istediği gibi koşturuyor...

Rusya'daki geçici hükümetin kararsız ve değişken tavrı ile ülkede meydana gelen olaylar Karagöz'ün nasihat veren üslubuyla dile getirilmiştir. Karikatürlerde Karagöz'ü dinlemeyen Rusyanın başına neler geldiği 5 Eylül, 8 Eylül ve 3 Ekim tarihli karikatürlerde yer bulmuştur. Bunlardan 5 ve 8 Eylül tarihlerine ait olan ve birbirlerini takip eden karikatürde Karagöz'ün öğüdünü dinlemeyip kaymayı alışkanlık haline getiren Rusya'nın felakete gidişi, kontrolsüz ve doludizgin kayan Kerenski Hükümeti üzerinden ele alınmıştır. Konuyu aynı mantıkla devam ettiren ikinci karikatürde ise buzun kırılmasıyla alaşağı olan Rusya'nın son çırpınışları ve ABD Başkanı Wilson'dan boş yere yardım bekleyişi konu edilmiştir. Karikatüre göre I. Dünya Savaşına geç giren ABD'nin yardım vaat ettiği Rusya artık kurtarılması imkansız bir durumdadır ve Avrupalı devletler gibi ABD'nin de yardım etmeyeceği şartlar içine girmiştir.

Rusya'nın yaşadığı sorunları ve çözümünü memnuniyetle ele alan Karagöz, Osmanlı'nın müttefiki Almanya'nın güçlü olduğu inancını da zaman zaman sayfalarına taşımaktadır. Bu bağlamda 3 Ekim 1917 tarihli karikatürde Alman tekmesiyle süngülerin üzerine savrulan moskof iyi bir örnek sayılabilir. Ayrıca 12 Eylül tarihli karikatürde sonunun geldiğini anlayan Rusya, elindeki anahtarı Karagöz'e vererek barışa yönelik gayesini ve isteğini gösterirken Karagöz'ün yanında Alman komutan durmaktadır. Karikatürde Petersburg kapısı önündeki Koca oğlan, mahcup bir tavırla İstanbul'u alamadığını da itiraf etmektedir. Bu karikatür, Rusların tarihi emellerinden biri olan Türk boğazlarını ele geçirme gayretlerini ortaya koyarken, tarihsel süreçte bu planlarının Ruslara pahalıya mal olduğunu ve olacağını da vurgulamaktadır.

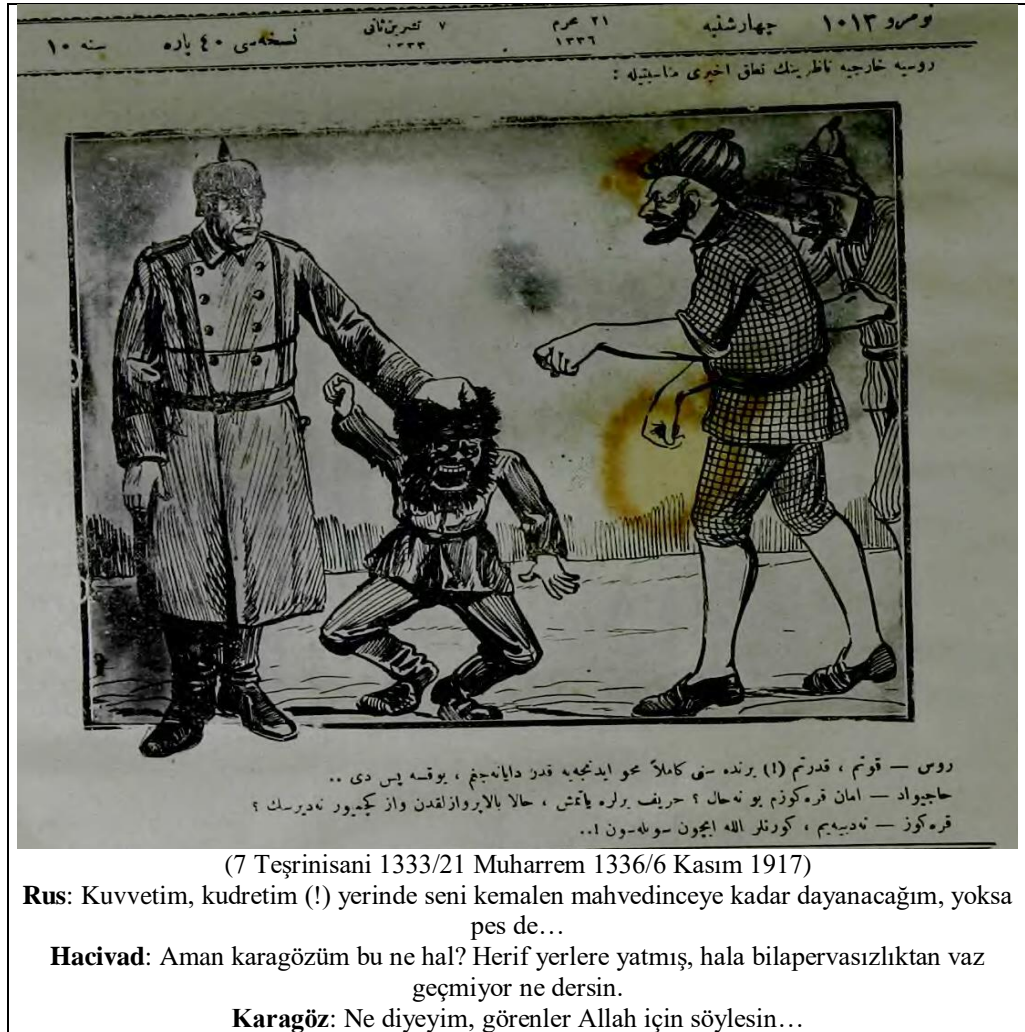
Suların durulmadığı Rusya'da iktidar krizi ve kaos nihayet Ekim (Kasım) 1917'de Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleriyle sonuçlanmıştır. 24-25 Ekim 1917'de kısa süre içinde gerçekleşen bir hükümet darbesi ile geçici hükümet (Krenski Hükümeti) yıkıldı. Bolşevikler kan dökmeden başkenti ele geçirdiler ve toplantı halindeki bakanları tutukladılar. Böylece Rusya'da Bolşevikler iktidara geçmiş oldu. Birkaç günde diğer şehirleri de idareleri altına alan Bolşevikler, Rus komünist partisinin amacı olan dünya ihtilalini Rusya'da gerçekleştirdiler.⁶ Bu durum Kasım ayından itibaren dünya basınında yer almaya başladı. Osmanlı basınında memnuniyetle karşılanan Bolşevik devrimi, Ruslar ile savaşın biteceği ve barış yapılacağı inancıyla yansıtıldı.

Tarihe “*Bolşevik Devrimi/İhtilali*” veya “*Ekim Devrimi/İhtilali*” olarak geçen bu süreç dünyada geniş yankı uyandırmıştır. Rus işçi sınıfının (proletarya) iktidarı elde etmesiyle başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok yerde işçi ihtilali fikrini güçlenmiş, sosyalist devrim ve darbeler meydana gelmiştir. Bu yönüyle Almanya'da büyük bir ihtilal çıkacağı ve Almanların barışa zorlanacağı ve savaştan çekileceğine dair beklentiler de artmıştı.⁷ Karagöz'ün 6 Kasım 1917 tarihli sayısında, Rusların bu

⁶ A. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.325-326

⁷ S. Kılıç, *Türk-Sovyet...*, s.28-29

beklentisinin gerçekleşmeyeceği ve Almanların hala güçlü oldukları ve Rusları mahvedene kadar da pes etmeyeceği ele alınmıştır.

Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra düzenlenen kongrelerde Lenin hemen savaşa son verileceğini duyurmuştur. Akabinde Lenin'in hazırladığı Barış Dekreti yayınlanmış ve bütün devletlerle ilhaksız, tazminatsız ve demokratik bir barış yapılması sözü verilmiştir. Nihayet 26 Ekim'de "İşçi ve Asker Sovyeti Olağanüstü Toplantısı"nda "Barış Dekreti" kabul edilmiştir. Beklentilere rağmen Rusya'dan başka yerde gerçekleşmeyen işçi/proleter devrim, Rusya'yı barışa zorlamıştır.⁸ Bu yönüyle Almanya ve Osmanlı Devleti ile Aralık 1917'de barış görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile sonuçlanmış ve Rusya 1878'den sonra kazandığı topraklardan çekilmeyi kabul etmiştir. Böylece antlaşmayla yaklaşık 40 yıllık

⁸ S. Kılıç, *Türk-Sovyet...*, s.32

Rus işgalinde olan Elviye-i Selase’de (Kars, Ardahan, Batum) Rus işgali sona erecek ve yapılacak halkoylaması sonucuna göre bölge anavatanına katılabilecekti.

Brest-Litovsk görüşmelerine ilişkin doğrudan bir karikatürün olmamasına karşın antlaşma sonrası dönemin de karagöz karikatürlerine pek yansımadağı görülmektedir. Rus devrimine ilişkin çizilen son karikatür Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerinin devam ettiği bir dönemde 19 Şubat 1918 tarihine ait olmalıdır. Bu karikatürde yeni kurulan Sovyet Rusya’nın pek güçlü olmadığı ve dağılacağı öngörüsü bulunmaktadır. Karikatürde bir zamanlar Rusya’ya bağlı iken şimdi bağımsızlığını kazanarak yeni devletlere dönüşen ülkeler Rusya’nın elinden kaçan balonlar olarak tasvir edilmiştir.

قره کوز — نهایت بویه سیرتی اوزدی دوشدک آ؛ آلكده کیلردن بری باغنی جوزدی، کیزی . اییک بک جوروک . سده درمان یوق . اورلی ده بر ، بر قوبوب قودولاجیق .

(20 Şubat 1334/8 Cemaziyelevvel 1336/ 19 Şubat 1918)

Karagöz: Nihayet böyle sırtı üzeri düştün. Elindekilerden biri bağını çözdü, gitti. İpin pek çürük. Sende درمان yok. O yerler de birer birer kopup kurtulacak. (balonlarda; Ukrayna, Litvanya, Polonya yazılı)

SONUÇ

Türk sözlü mizah geleneğinin önemli kahramanlarından olan Karagöz ve Hacivat karakterleriyle hayat bulan “*Karagöz*” dergisi, dönemin askeri, siyasi ve sosyal gelişmelerini mizahi karikatürler üzerinden kamuoyuyla paylaşmıştır. Karagöz dergisinde Rusya ile ilgili olarak ele alınan konulardan biri de Çarlık Rusya’nın yıkılmasına neden olan Bolşevik Devrimi’dir. Uzun yıllar devam eden Osmanlı-Rus mücadelesi, I. Dünya Savaşı’nın son yıllarında yani 1917’de Rusya’da Bolşevik Devrimi ile yeni bir safhaya girmiştir. Çarlık Rusya’nın yıkılması ve savaştan çekilmesi ile Kafkasya’da yıllardır Rus işgal ve zulmündeki Türklerin kurtuluş umudu uyanmış, büyük güçler kadar Osmanlı devleti için de bölge ilgilenilmesi gereken bir yer olmuştur. Rusya ile yapılan barış görüşmeleri devam ederken kırk yıldır Rus işgalindeki Elviye-i Selase’nin (Kars, Ardahan, Batum) yeniden Osmanlı/Türk anavatanına katılması, Rusların boşalttığı bölgelerde Ermenilerin yaptığı saldırı ve kısımlarından Müslümanların korunması ve Anadolu ve Azerbaycan’daki Türk kırımının durdurulması o dönemin önemli meselelerindendi. Nihayet 3 Mart 1918’de imzalanan Brest-Litovsk antlaşması ve sonrasında yapılan halk oylamasıyla Elviye-i Selase’nin anavatanına katılması ile bölgede asayiş sağlandı. Ancak bu sevinç çok kısa sürdü. Çünkü I. Dünya Savaşı’nın bitmesi ve 30 Ekim 1918’deki Mondros Mütarekesi ile Osmanlı’nın 1914 sınırlarına çekilmesi üzerine Elviye-i Selase ve Kafkasya bu kez İngilizlerin kontrolünde yeniden Ermeni ve Gürcülere bırakılmıştı. Yeniden başlayan katliamlar Türkleri milli teşkilatlanmaya yöneltmiş ancak Nisan 1919’da Kars ve Ardahan İngiliz işgalinde Ermeni ve Gürcülere bırakılmıştır. Kafkasya’da kontrolün İngilizlere geçmesinden Kazım Karabekir’in komutasında Doğu Harekâtı’nın başarıya ulaştığı 1920’lerin sonuna kadar bölge Ermeni ve Gürcülerin işgal ve zulmüne maruz kalmıştır. Elviye-i Selase’nin 1921’de düşman işgalinden kurtarılarak Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarının imzalanmasıyla Türkiye ve Rusya arasında yeni ilişkiler başlamıştır. Bu arada tüm bu süreçte Bolşevik-Menşevik çatışmalarıyla sarsılarak Kafkasya’da yeterince güçlü olamayan yeni Rusya, bölgeyi denetiminde tutmak için etnik ve dinsel farklılıklara ideolojik ayrılıkları da ekleyerek bölgeyle ilgisini kesmemiştir.

Konuyla ilgili olarak Karagöz karikatürlerine yansıyanlar 1917’de Çarlık Rusya’nın felakete sürüklendiği durumu, Almanların Rusları yeneceği ve mahvedeceğine olan güven ve Rusya’nın yıkılmasıyla bölgede yeni devletlerin kurulacağı öngörülerini yer almıştır. Bu bilgiler Dünya savaşının bitmesiyle kesilmiştir.

Bunda Mondros Mütarekesiyle İtilaf devletlerinin İstanbul'daki işgalleri ve basın üzerinde kurdukları kontrolün etkisi büyüktür. Çünkü başkent İstanbul'un beş yıllık işgalinde basın denetim altında ve sansüre tabi tutulmuş, Türk Kurtuluş Savaşı başarılıncaya kadar basın susturulmuştu. Böylece 1918'den 1921 sonlarına kadar Rusya konusunda karikatürlerin olmadığı dergide 1917 Bolşevik İhtilali ile yıkılan Çarlık Rusya'nın savaştan çekilmesi, bölgede değişen dengeler ve yeni Rusya'nın kurulma sancıları Türk-Rus ilişkileri bağlamında incelenebilmiştir.

KAYNAKÇA

1- Süreli Yayınlar

Karagöz, (Derginin 1333-1335 tarihleri arasındaki sayıları)

2- Kitaplar

DAYI, Esin, Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, 1997.

KILIÇ, Selami, Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998

KURAT, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.

3- Lisansüstü Tezler

EYYUPOĞLU, İsmail, Elviye-i Selase'de İdari Teşkilatlanma (1918-1921), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2003.

Makalenin Geliş Tarihi: 01.11.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

**BALKANLAR'DA BARIŞIN TESİSİNE GİDEN YOL: BALKAN BASIN
BİRLİĞİ
(1937-1938)**

**THE ROAD TO THE FACILITY OF PEACE IN THE BALKANS: BALKAN
PRESS UNION
(1937-1938)**

Semra KILIÇ*

ÖZ

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, birçok alanda inkılâplar yaptı. Böylece bu girişimlerle gelişme yolunda ilerledi. Aynı zamanda içerde ve dışarıda barış ve güveni amaç edindi. Türkiye, özellikle hem sınırların korunması hem de barış ve güvenliğin sağlanması için doğu ve batıdaki devletler ile sıkı bir işbirliğine girdi. Dış politikada Türkiye'nin 1934'te Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya devletleriyle Balkan Antantı'nı ve 1937'de de İran, Irak ve Afganistan devletleriyle Sadabad Paktı'nı imzalaması bunun bir göstergesidir. Uluslararası denge, Türkiye'nin iç politikası kadar basında da etkisini göstermiştir. Türkiye de bu amaçla Balkan Devletleri ile ilişkilerini geliştirmeye yöneldi. Aynı zamanda 15 Şubat 1937'de toplanan Balkan Basın Birliği'ne de katılarak, Türk basınıni kültür sahasında Balkan Devletleri'ne tanıtmak için hareket etti.

Balkan Basın Birliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin VII. Hükümeti döneminde 15 Şubat 1937 tarihinde toplanmıştır. 1 Mart 1935-1 Kasım 1937 tarihleri arasındaki yedinci İnönü Hükümeti, özellikle ikinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bu yıllarda iç ve dış politikaya büyük önem vermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bu dönemde Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle özellikle Balkan Devletleri ile

*Şırnak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi: semra-semra2017@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0742-5867: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Semra Kılıç, "Balkanlar'da Barışın Tesisine Giden Yol: Balkan Basın Birliği (1937-1938)", Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.2, (Aralık-2020), s.221-250. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

dostluk ilişkilerini korumak amacıyla bir dizi çaba sarf etmiştir. Bu çaba basına da yansımıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin Balkanlar'da uyguladığı politika ve Balkan Basın Birliği hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Politika, Türkiye, Balkan Basın Birliği.

ABSTRACT

The proclamation of the Republic of Turkey with the new Government of the Republic has made reforms in many areas. Thus, it progressed on the way of development with these initiatives. At the same time, it aimed at peace and security inside and outside. Turkey, in particular the protection of both the border and entered into close cooperation with the eastern and western states to ensure peace and security. Turkey's foreign policy in 1934, Greece, Yugoslavia and Romania and the Balkan Entente with the government of Iran in 1937, with the signing of the Pact Sadabad it is an indicator of the state of Iraq and Afghanistan. International balance of influence in the press showed up Turkey's internal politics. Turkey also buck up improve its relations with the Balkan States for this purpose. At the same time, it joined the Balkan Press Union, which convened on February 15, 1937, to promote the Turkish press to the Balkan States in the field of culture.

Balkan Press Union, the seventh period, the Government of the Republic of Turkey was convened on February 15, 1937. The seventh İnönü Government between March 1, 1935 and November 1, 1937 gave great importance to internal and foreign politics, especially in these years when the Second World War was approaching. In the Second World War approached in this period, Turkey, Mustafa Kemal Atatürk's directions, especially with the Balkan States has made a number of efforts to maintain friendly relations. This effort was reflected in the press. This study was aimed to give information about Turkey's policy in the Balkans and Balkan Media Association that apply.

Keywords: Press, Politics, Turkey, the Balkan Press Union.

GİRİŞ

Bu makalenin yazılmasındaki amaç; Balkan Basın Birliği'ne katılmakla gelişmekte olan Türkiye'nin uluslararası platformda edindiği kazanımın dönemin gazeteleri, arşiv ve ana kaynaklardan faydalanılarak değerlendirilmesidir.

“*Basın*” kavram olarak genellikle gazete, dergi vb. geniş kullanıma açık bulunan süreli yayınları kapsamaktadır. Modern anlamda ise basın, çağdaş yaşamda basımevlerinin gelişmesinden sonra anlam kazanmıştır. Basımevi geniş anlamıyla; hem sivil topluma doğru açılan gelişmelerin hem de yeni ekonomik ve teknolojik ilerlemelerin bir ürünü olarak varlık göstermiştir.¹

Basın toplum hayatında, toplumun bilinçlenmesinde önemli bir araçtır. Özellikle Milli Mücadele döneminde “*Anadolu Hareketi*”nin halka anlatılmasında basın büyük bir rol oynamıştır. Bu gerçeğin farkında olan Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlık mücadelesinin en başından beri basını dikkate almış ve mücadeleden sonraki süreçte de “*milli*” bir basının oluşturulmasına özen göstermiştir.²

Mustafa Kemal Paşa, basının Cumhuriyeti korumada önemli bir vazifesi olduğunu ifade etmiştir. Özellikle 5 Şubat 1924’te İzmir’de basın mensuplarına yaptığı konuşmasında; “*basının Cumhuriyete sahip çıkması gerektiğini*” dile getirmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Türk basınının, millet iradesinin belirlendiği yer olan Cumhuriyet etrafında çelikten bir kale oluşturduğunu ve bu kaleyi de “*düşünüş kalesi*” olduğunu kendi söylevlerinde dile getirerek basına verdiği önemi göstermiştir.³

Mücadele döneminde halka ulaşmanın en önemli aracı gazetelerdi. Bu dönemde bir yandan mücadele ile halkın bilgilendirilmesi ve kamuoyunun oluşturulmasına çalışılırken, diğer yandan da bağımsız ve milli bir basının oluşturulması için planlar düşünülmüştür.⁴

Siyasi hayatta, Cumhuriyetin ilerleme ve gelişmesinde basının önemli bir yere sahip olduğunu sürekli vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin İkinci Dönem Birinci toplanma yılında -1 Mart 1924’te- yaptığı konuşmasında; basının hürriyet hakkını iyi kullanması gerektiğini ifade etmişti. Ayrıca her türlü yasal düzenlemelerden önce bir basın mensubunun bilime ve vatandaşın haklarına, kendi siyasi görüşlerine olduğu kadar saygı göstermesi gerektiğini de dile getirmişti. Ona göre bu bir “*manevi zorunluluk*” idi. Eğer bu gerçekleştirilebilirse genel bir toplumsal düzenden söz etmek mümkündür.⁵

Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasından sonra basının önemi daha da arttı. Özellikle dönemin siyasi gelişmeleri basın tarafından yakından takip edildi. Mustafa

¹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, I, İletişim Yayınları, s.202-218.

² Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.214.

³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1959, s.166.

⁴ Yücel Özkaya, Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s.1.

⁵ Arı İnan, Düşünceleriyle Atatürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982, s.321.

Kemal Paşa ve silah arkadaşları, askeri alandaki başarının sosyal, kültürel ve siyasi alanda da devam ettirilmesini istiyorlardı. Bu doğrultuda da birtakım çalışmalar ve inkılâplar yapmışlardır.⁶ Gerçekleştirilecek inkılâplarda başarılı olunması için önemli bir araç olan basından yararlanılmalıydı. Milli bir basın oluşturulması için Türk basının özellikle özgürlüğü ve denetimi konusunda hassas davranılmasına dikkat edilmiştir. Özellikle 13 Şubat 1925 tarihinde meydana gelen Şeyh Said İsyanı, Cumhuriyet rejimine yönelen bir tehlike olarak ortaya çıkarken, Hükümet bu dönemde basında denetim adına birtakım tedbirler almak durumunda kalmıştır. Nitekim Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkması ile basın üzerinde kısıtlanmalar daha da ağırlaşmıştır.⁷

Mustafa Kemal Paşa, her zaman basının kendi kendini denetleyebildiğini belirtirken, aynı zamanda yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çağdaş uygarlık düzeyine erişmesinde, Türkiye'nin ve Türk halkının dünya kamuoyuna tanıtılmasında, Türk kamuoyunun dünyada yaşanan olaylardan haberdar olmasında ve halkın yapılacak yenilikler konusunda bilinçlendirilmesi, bunları kavrayabilmesi ve benimseyebilmesinde basının çok önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır.⁸

1930'lu yıllar, Türk basın tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 17 Şubat 1930 tarihinde Ankara'daki gazeteciler bir araya gelerek "*Türk Gazeteciler Birliği*"ni kurmuşlardır. Yine bu dönemde eski basın kanununun ihtiyaçları karşılamadığı gerekçesiyle 15 Temmuz 1931 tarihinde Adliye Vekâleti tarafından bir kanun tasarısı hazırlanmış ve bu tasarı Meclis'e sunularak 25 Temmuz 1931'de alınan 1881 sayılı kararla kanunlaşarak, yeni Matbuat Kanunu'nun⁹ çıkarılması da böylece gerçekleşmiştir.¹⁰

Yeni bir ulus-devlet anlayışı ile hareket eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu dönemde Balkanlar'da ikili ilişkiler kurarak hem dostluk antlaşmalarıyla ortak güvenlik sistemini güçlendirmeye çalışmış hem de basın sayesinde kendini kültür sahasında Balkan ülkelerine tanıtmayı amaçlamıştır. Bu anlamda Balkan ilişkilerine önem vermiş ve Balkanlar'da bir birliğin kurulmasına ön ayak olmuştur.

⁶ Doğan Koçak, "17 Şubat 1926'da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu'na Göre Türk Kadınının Hak ve Özgürlükleri", *Atatürk Dergisi*, VIII, S.1, (Temmuz-2019), s.91-95.

⁷ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, I, s.215.

⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* II, s.224.

⁹ Resmi Gazete 8 Ağustos 1931 Sayı: 1867.

¹⁰ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.132.

A- TÜRK-BALKAN İLİŞKİLERİ VE BALKAN ANTANTI

Atatürk dönemi Türkiye'nin Balkan politikası önemli bir düzeyde idi. Özellikle yeni bir ulus-devlet olan Türkiye bu dönemde, öncelikle Lozan'dan kalan sorunların çözümüne odaklanmıştır. Aynı zamanda Balkan ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim Türkiye savaştan yeni çıktığı için, bölgede mevcut durumunu korumaktan yana bir politika izlemiştir. Bunun için de Balkan ülkeleriyle dostane ilişkiler geliştirmeyi amaçlamıştır. Türkiye birçok ülke ile diplomatik bağlar kurmayı istediğinden, bu dönemde komşuları olan Balkan ülkelere önem vermiştir.¹¹

Türkiye bu süreçte yeni bir devlet olarak hem varlık göstermeye hem de içte ve dışta rejimini pekiştirmeye çalışmıştır. Ancak 1929'da Türkiye'yi ve diğer Balkan ülkelerini etkileyen önemli bir durum yaşanmıştır. 1929'da meydana gelen Dünya Ekonomik Krizi ülkenin her alanda sarsılmasına neden olmuştur. Tarım ülkelerini sanayileşmiş ülkelere daha fazla etkileyen bu durum, devletlerin dış ticaretlerinde büyük açıklar vermelerine sebep olmuştur. Sanayileşmiş ülkeler ile aralarındaki farkı daha da derinleştiren bu kriz, Balkan ülkelerini işbirliğine yöneltmiştir.¹²

1929 Ekonomik Krizi'nin etkileri, Balkan Antantı fikrinin güçlenmesini sağlamış ve bu dönemde Türkiye bu fikre öncülük ederek harekete geçmiştir. İlk olarak Haziran 1930'da Türkiye ve Yunanistan aralarındaki sorunları çözebilmek için Ankara'da bir sözleşme imzalamışlardır. İki ülke temsilcisi bir araya gelmiş, Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması ile iki ülke arasındaki Nüfus Mübadelesi sorunu çözülmüştür.¹³

Balkan Birliği'nin öncülüğünü merkezi Cenevre'de olan Milletlerarası Barış Bürosu yapmıştır. İlk Balkan Konferansı; Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin katılımıyla 5 Ekim 1930'da Atina'da toplanmıştır. Bu toplantıda şu önemli kararlar alınmıştır:

1) Balkan devletleri arasında her yıl Dışişleri Bakanları seviyesinde bir toplantı yapmak,

2) Bir Balkan Antantı hazırlamak, bu antant içinde savaşın sonlandırılması, uyuşmazlıkların barış yolu ile çözülmesi ve bir saldırı durumunda karşılıklı yardımlarda bulunulması

¹¹ Berna Türkdoğan, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası –Makaleler-*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.277.

¹² B. Türkdoğan, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası –Makaleler-*, s.278.

¹³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.39.

3) Daimi bir teşkilatın kurulması ve kurulacak teşkilattaki amaç; Balkan milletleri arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda yakınlaşmayı sağlayacak Balkan Birliği'nin kurulmasını sağlamak.¹⁴

Balkan Birliği'nin kuruluş sürecinde düzenlenen İkinci Balkan Konferansı, Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmıştır. Bu konferansta ekonomik, teknik ve kültürel konularda işbirliği sağlayacak önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca konferansta azınlık meselelerine de değinilmiştir.

23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te toplanan Üçüncü Balkan Konferansı'nda; Balkan devletleri arasında bir gümrük birliği kurulması kararı alınırken, Bulgaristan'ın azınlık meselesinin kendi lehine halledilmemesi üzerine konferansı terk etmesi, birliğin oluşumunu tehlikeye düşürmüştür. Konferansta meydana gelen bu çatışmaya rağmen, devlet adamları arasında Balkan Antantı fikri üzerine bir görüş birliği sağlanmıştır. Konferansta bulunan devletler arasında bu fikri en çok destekleyen ülke Türkiye olmuştur. Balkanlarda birliğin sağlanması gerektiğini düşünen Türkiye, bu devletlerarasında özellikle ikili antlaşmaların ötesinde daha kuvvetli bir güvenlik bağının kurulmasını istemiştir.¹⁵

Dördüncü Balkan Konferansı ise 5-11 Kasım 1933'de Selanik'te düzenlenmiştir. Bu tarihte devlet adamları bu birliğin oluşturulması için yoğun diplomatik faaliyetlere girişmişlerdir. Fakat bu arada Bulgaristan'ı revizyonist politikasından vazgeçirmek ve antanta katılmasını sağlamak da bu konferansın bir diğer amacı olmuştur. Nitekim yapılan diplomatik girişimler sonucunda Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında ikili dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları yapılarak birlik tamamlanmıştır. Bulgaristan ise Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgi sonrası imzaladığı Neully Antlaşması'nın lehine değişmesini ısrarla istediğinden tüm çabalara rağmen bu ittifaka katılmayarak birliğin dışında kalmıştır. Bulgaristan'ın bu hareketi neticesinde Balkan devletleri ya antanttan vazgeçecek ya da Bulgaristan'ı dışarıda bırakan bu antantı imzalayacaklardı. Balkan devletleri ikinci tercihi yaparak antantın imzalanmasını kabul etmişlerdir.¹⁶

Konferanslar sonucunda Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanları Belgrat'ta toplanmış ve Balkan Antantı'nın tasarısını

¹⁴ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.97.

¹⁵ M. Gönlübol-C. Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s.98.

¹⁶ M. Gönlübol-C. Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s.99.

hazırlamışlardır. Tasarı, 9 Şubat 1934'de Atina'da imzalanarak Balkan Antantı kurulmuştur.¹⁷

Bu dönemde Türkiye için en büyük tehlike İtalya olmuştur. İtalya'nın yayılmacı politika izlemesi ve Akdeniz'den “*bizim deniz*” diye bahsetmesi, Türkiye'yi endişelendirmiş ve bu sebepten ötürü Türkiye, İtalya'nın bu yayılmacı politikası karşısında birtakım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu amaçla da Balkanlar'da bu birliğin sağlanmasıyla istikrarın elde edilebileceğini düşünmüştür.

Balkan Antantı'nın en zayıf yönü; üye devletlerin sınırlarını dış tehditlere karşı koruyacak bir mekanizmaya sahip olmamasıydı. Çünkü Balkan devletlerine asıl tehlike, büyük revizyonist devletlerden gelecekti. Balkan Antantı'nın başarısı, Balkan bölgesi dışından gelmesi muhtemel tehditlere karşı üye devletlerin göstereceği direniş ve güç ile sınırlı kalmıştır. Nitekim Balkan Birliği devletlerinin oluşturduğu bu antant, 1936 yılından itibaren hızlıca gelişen büyük devletlerin iktisadî ve siyasî olarak yayılması ve nüfuz politikası karşısında çözülmeye başlamıştır. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikaları özellikle bu birliğin bozulmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Almanya, Balkanlar'ı ekonomik olarak boyunduruğu altına alırken, İtalya da Balkan devletleri arasındaki bağı koparmak için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Fakat Balkan birliğinin temelini sarsan asıl olay, 24 Ocak 1937'de Yugoslavya'nın Bulgaristan ile dostluk antlaşması yapması olmuştur. Türkiye, bu antantın ayakta kalabilmesi için çok uğraşmışsa da bunda başarılı olamamıştır.¹⁸

B- TÜRKİYE'DE BASIN ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Balkan Antantı'nın imzalanmasıyla Türkiye, Balkanlar'da dostluk ilişkilerini pekiştirirken aynı zamanda kültür sahasında Türk basınının ilerlemesi için basının desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu anlamda 1935 yılı basın adına önemli gelişmelerin yaşandığı yıl olmuştur. Bu dönemde Basın Genel Müdürlüğü tarafından basında birlik sağlamak amacıyla bir Basın Kongresi düzenlenmiştir. 25 Mayıs 1935'de Basın Genel Müdürlüğü tarafından gazetecilik için gerekli oluşumun meydana getirilebilmesi, Hükümet ile işbirliği yapılması ve en önemlisi de bir Basın Birliği'nin oluşturulabilmesi için bir kongre tertip edilmiştir.¹⁹

¹⁷ Nevin Yurdsever Ateş, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Edit: İdris Bal), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.34.

¹⁸ N.Y. Ateş, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, s.34.

¹⁹ Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1943, s.277.

Basın Genel Direktörlüğü, Türk basınına yakından ilgilendiren işleri birlikte yürüterek, gerekli kararları almak ve düzenlemek düşüncesiyle bir basın kongresinin yapılmasını uygun görmüş ve kuruluş kanununun kendisine verdiği yetkiye dayanarak, üç gün sürecek olan Birinci Basın Kongresi'ni Ankara'da toplamayı planlamıştır. Kongrede konuşulup kararlaştırılması için temel olarak planlanan konular şunlardır:

“1. Basın ile Basın Genel Direktörlüğü arasında işbirliği elde edilmesi için el birliği ile çalışmak.

2. Türk basınının kültür yayma ödevlerini daha iyi görebilmesi için üzerinde yürütülmesi gereken yolları tayin etmek.

3. Gazetecilik mesleğinin ve gazetecilerin ilerleme ve yükselme yollarını araştırmak.

*4. Basın birliğini kurmak.”*²⁰

25 Mayıs 1935’de Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey’in açılış nutku ile başlayan Birinci Basın Kongresi, Basın Genel Müdürü Vedat Nedim Tör’ün²¹ konuşmasıyla devam etmiştir. Vedat Nedim Bey konuşmasında, bu kongrenin amacını; *“Milli basının inkılâp prensiplerine, devlet siyasetine ve millet ihtiyaçlarına uygun olmasını sağlamak, basının en önemli bir telkin ve eğitim vasıtası olmak vasfını gerçekleştirmek için tedbirler almak, milli gazeteciliğin seviyesini yükseltecek tedbirler alınmasında kılavuzluk etmek”* şeklinde ifade etmiştir.²²

Bütün bu işlerin görüşülüp Basın Kongresi’nde genkurula açmak üzere gereken konuların karara bağlanması için; işbirliği, kültür yayma, meslek ve basın birliği olmak üzere dört komisyon kurulması kararlaştırılmış, fakat daha sonra son iki komisyon birleştirilerek üç komisyon oluşturulmuştur:

- a) Basınla Basın Genel Direktörlüğü arasında İşbirliği komisyonu,
- b) Kültür komisyonu,
- c) Meslek komisyonu.²³

İşbirliği komisyonunda, devletle gazeteler arasında ilişkilerin düzenlenmesi, gazetelerin ihtiyaçları ve karşılaştıkları güçlükler ile bunların giderilmesi gibi konular

²⁰ **Birinci Basın Kongresi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s. 5; S. Bayındır Uluskan, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, s.143.

²¹ Vedat Nedim Tör; Türk yazar, 1897’de İstanbul’da doğmuş ve 1985’te İstanbul’da ölmüştür. Çeşitli sol ve komünist partilerin kuruluşlarında ve yönetiminde görev alan Vedat Bey, arkadaşlarıyla birlikte Kadro dergisini çıkarmıştır. 1938-1943 tarihleri arasında Matbuat Umum Müdürlüğü yapmış, 1945’ten sonra çeşitli bankalarda kültür ve sanat danışmanı olarak çalışmıştır. (Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları, Ankara, 2011, s.218.)

²² **Birinci Basın Kongresi**, s. 20.

²³ Vedat Demir, *“Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburi Meslek Kuruluşu: Türk Basın Birliği Kuruluşu. Faaliyetleri ve Kapamışındaki Nedenler”*, **Marmara İletişim Dergisi**, S.8 (Ekim-1991), s.234.

ele alınmıştır. Asım Us²⁴ başkanlığında toplanan Kültür Komisyon Toplantısı'nda ise gazeteciliğin her şeyden evvel ulusal bir iş olduğu ve bundan ötürü de Türk basınının kantite (nicelik) kaygısını geri plana atması ve kalite üzerinde gücünü toplaması gerektiği düşüncesi oybirliğiyle kabul edilmiştir. Ayrıca yayım işlerinin “*bir kamusal hizmet olduğu için*” devlet eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği esası da alınan bir diğer karar olmuştur. Meslek komisyonu da meslek haklarını, disiplini koruyacak, Hükümetle basın arasında bir bağ kuracak, merkezi Ankara'da bulunacak bir Türk Basın Kurumu'nun kurulması kararını almıştır.²⁵

Kongre, Basın Birliği'ni kurmak ve kongreye ait işleri görüşmek üzere; Falih Rıfkı Atay, Hakkı Tarık Us, Haydar Rüştü Öktem, Naşit Hakkı Uluğ, Nurettin Artam, Mecdi Sayman ve Kerami Kurtbay'dan oluşan bir kurul seçmiştir. Bu heyet, Basın Birliği'nin kurulması için öncelikle idare heyetini seçmiş, ardından nizamname ve beyanname de düzenleyerek hükümete vermiştir. Buna göre; Basın Birliği İdare Heyeti'nin Başkanlığı'na Falih Rıfkı Atay, Asbaşkanlığa Hakkı Tarık Us, Genel Sekreterliğe Naşit Uluğ ve Muhasibliğe de Nurettin Arman getirilmiştir.²⁶

Türk basın tarihine bir damga vuran bu kongre ve sonrasında düzenlenen geziler sayesinde Hükümet, hem halka ulaşabilmek hem de gelişmeler hakkında kamuoyunu bilgilendirmek için bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve bu da dönemin basınına yansımıştır.²⁷

Türk basın tarihinde bir ilk olma özelliği gösteren Birinci Basın Kongresi üç gün süren çalışmanın ardından kapanmıştır. Kongreden çıkan kararda; Hükümetle işbirlik esası ve en önemlisi de rejime bağlılığa dikkat çekilmiş ve kabul edilmiştir. Kongrede ayrıca devletin basın üzerindeki ağırlığını bir kez daha hissettirmesine ve basının ancak devlet eliyle kalkınmasının mümkün olacağı fikrinin netleşmesi önemli bir gelişmedir. Dolayısıyla Hükümet'in Atatürk ilke ve inkılâplarına yaraşır, saygın bir Türk basını oluşturma projesi ve niyetinin ilk adımı da bu anlamda ilk kez gerçekleştirilmiştir.²⁸

C- BALKAN BASIN BİRLİĞİ'NE GİDEN SÜREÇ

Türkiye, yaklaşan II. Dünya Savaşı öncesinde güvenliğini sağlamak amacıyla bir dizi çaba içerisine girmiştir. Türkiye'nin bu güvenliği sağlamak istemesinde birçok

²⁴ Asım Us; (Mehmet Asım US) 1884'te Gördes'de doğmuştur. Vakit Gazetesi sahibi ve Başyazarı olan Asım Bey, III. Dönem Artvin Milletvekili olarak görev yapmış ve 1967'de ölmüştür. (https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/Cilt1.pdf) (Erişim Tarihi: 04.08.2020)

²⁵ Ali Gevgilili, “*Türkiye Basını*”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, s. 215.

²⁶ S. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s. 286.

²⁷ *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1935, s. 7.

²⁸ S. Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s.148.

faktör neden olmuştur. Örneğin; 1930'lu yıllarda Avrupa'daki güç dengeleri değişmiş ve kutuplaşmalar başlamıştır. Ayrıca Almanya ve İtalya'nın yayılcı politikaları da bu dönemde bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır.²⁹

1933 yılında Almanya'da Hitler'in başkanlığında Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi, İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlar bölgesinde yayılma isteği ve Avrupa Devletleri'nin silahlanma yarışına girmesi, dünya barışını tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin bölgesel güvenliğini sağlama isteğinde olmasını etkilemiştir. Nitekim bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle Türkiye bütün Balkan devletleri ile hem güvenlik hem de dostluk ilişkileri kurmak için harekete geçmiştir.³⁰

Her zaman barışçı bir politika izleyen Türkiye, bu dönemde de sınır güvenliğini sağlayabilmek için 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılmış, ardından 1936'da Boğazlar meselesini çözerek hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Yine doğuda ve batıda devletler ile sıkı işbirliğine girerek dostluk ilişkilerini pekiştirme yoluna gitmiştir. Balkanlar'da işbirliğine büyük önem veren Türkiye, Yunanistan öncülüğünde ve Yugoslavya, Romanya'nın da katılımıyla 1934'te Atina'da Balkan Antantı'nı, 1937 yılında da İran, Irak ve Afganistan ile bir araya gelerek Sadabad Paktı'nı imzalamıştır. Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın kendini gösterdiği bu dönemlerde Türkiye, Balkan ülkeleriyle hem sınır güvenliğini korumak, hem de siyasi ve kültürel bağlarını geliştirmek amacıyla birtakım tedbirler alma yoluna gitmiştir.³¹

Türkiye bu birliklere katılmanın yanı sıra, basına da özel bir yer ayırmıştır. Basın sayesinde dünyaya kendisini tanıtmayı ve kabul ettirmeyi başarmıştır. Oluşturulan Balkan Antantı gereğince dört ülke temsilcilerinden oluşan iktisadî, kültürel ve siyasî konularda farklı komisyonlar kurularak toplantılar yapılmış, sınırlı da olsa bazı başarılar elde edilmiştir. Bu hususta yapılan toplantılardan 15-18 Şubat 1937 tarihleri arasında yapılan toplantıda turizm ile ilgili, 7-14 Nisan 1938'de İstanbul'da düzenlenen Balkan Antantı Üçüncü Matbuat Konferansı'nda ise siyasî, kültürel ve teknik konularla ilgili kararlar alındığı bilinmektedir.³²

²⁹ Yüksel Yentürk, **II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti**, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016, s.48.

³⁰ Y. Yentürk, **II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti**, s.50.

³¹ Orhan Doğan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (XIX. ve XX. Yüzyıl Türkiye Tarihi)**, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011, s.303-304.

³² Nurulay Funda Aydemir, **Balkanlarda İttifak Arayışı ve Türkiye Birinci Balkan İttifakı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, s.168.

1-Balkan Basın Birliği

Mustafa Kemal Atatürk, istiklal mücadelesinde vatanın kurtuluşu ve ulusun bağımsızlığı için yüz binlerce evladını şehit veren Türk milletinin de gücünü yanına alarak savaş meydanlarından her zaman başarıyla çıkmış ve hep ileriye dönük adımlar atmıştır. Savaş meydanlarındaki düşmanlığın dostluğa ve işbirliğine dönüştürülmesi düşüncesiyle hareket edilmiş, bu bağlamda ilk olarak en yakın komşulardan başlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, bu konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Gözlerimizi kapayıp herkesten ayrı yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp, dünya ile ilgisiz yaşayamayız. İleri ve uygar bir millet olarak çağdaş uygarlık alanı içinde yaşayacağız.”³³ Bunun ilk adımı Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile Matbuat Genel Müdürlüğü tarafından “Balkan Matbuat Konferansı”nın düzenlenmesi olmuştur. Bu konferans neticesinde “Balkan Matbuat Birliği” kurulmuştur.³⁴

Basın; milletleri birbirine yakınlaştıran, dostluk ve işbirliğin kapılarını açan en önemli bir araçtır. Balkan ülkelerinin her alandaki yakınlaşmaları ve işbirliği yapmaları bunun bir göstergesidir. Bu sebeple “Balkan Antantı Matbuat Konferansı” Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan basın temsilcilerinin katılımıyla 11 Haziran 1936’da Bükreş’te yapılmıştır. Balkan Antantı’na üye ülkelerin basın ve enformasyonundan sorumlu kuruluşların girişimiyle gerçekleştirilen Matbuat Konferansı’na Türkiye adına Matbuat Genel Müdürü Vedat Nedim Tör başkanlık etmiştir. Diğer katılımcılar arasında dönemin önde gelen gazetecileri olan Falih Rıfkı Atay ve Yunus Nadi gibi isimler yer almıştır.³⁵

Balkan Basın Birliği’nin Birinci Konferansı; 15-18 Şubat 1937 tarihleri arasında yapılmıştır. İlk toplantısını Atina’da 15 Şubat 1937’de Yunanistan Başbakanı İoannis Metaksas, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Yugoslavya Dışişleri Bakanı Milan Stoyadinoviç, Bulgaristan Dışişleri Bakanı B. Antonesko ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Radulesko’nun da katılımıyla gerçekleştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’ni yine Matbuat Genel Müdürü Vedat Nedim Tör ve Türk gazeteciler temsil etmiştir. Konferansın gerçekleştirildiği salonda Matbuat Genel Müdürlüğü’nce Türkiye’nin tanıtımının yapıldığı bir resim sergisi de açılmıştır.³⁶

³³ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.235.

³⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 490.01.1297.309.1; Turgut Er, *Türkiye’de Basın-Yayın ve Tanıtma*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003, s.86.

³⁵ T. Er, *Türkiye’de Basın-Yayın ve Tanıtma*, s.87.

³⁶ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1937, s.1.

Balkan Basın Birliği'nin Birinci Konferans programı; 16 Şubat'ta Atina Akademisi salonlarında açılan kongrede Başvekil Metaksas ile Balkan Antantı devletleri elçileri bulunmuşlardır. Yunan Matbuat ve Turizm müsteşarı Nikoludis söylediği bir nutukla kongreyi açmış, Türkiye, Yugoslavya ve Romanya başmuraahasları da nutuklar söylemişlerdir. Nikoludis nutkunda; bugünkü konsey içtimasında bulunan Balkan siyasetini idare edenlerin teşebbüslerini takviye edecek olan Balkan matbuatının değerli mümessillerini bir arada görmekte duyduğu sevinci anlattıktan sonra ilk defa Bükreş'te tesisine karar verilen Balkan matbuat birliğinin faydalarını izah etmiş ve Balkan gazetelerinin sütunlarını en ziyade Balkan memleketlerini alâkadar eden meselelere tahsis etmeleri lâzım geldiğini söylemiştir.³⁷

Kongre; Türkiye Cumhuriyeti reisi Atatürk, Yunan Kralı Yorgi, Romanya Kralı Carol, Yugoslavya hükümet naibi Prens Paul ile Türkiye Başvekili İsmet İnönü ve Romanya Başvekili Tataresko'ya teşekkür telgrafları çekilmesini ittifakla ve alkışlar arasında kabul etmiştir. Muraahaslar şerefine bir öğle ziyafeti verilmesinin ardından öğleden sonra kongre, Atina Ticaret Odası salonlarında tekrar içtima ederek müzakerelerde bulunmuş ve encümenin intihabını yapmıştır.³⁸

Balkan Basın Birliği, bu kongre sonrasında önemli kararlar almıştır. Bu kararlar şunlardır:

“Her Balkan gazetesinin dört Balkan memleketi aleyhine yazılar koymayarak aksine lehte neşriyat yapması,

Müteakiben basın ataşelerinin bulundurulması,

Ajansların birbirine, diğeri de Balkanları harice iyi tanıtacak iki nevi servis yapması,

Basın telefon ve telgraf ücretlerinin azaltılması vs.”³⁹

Atina toplantısının ardından bir sonraki toplantının Türkiye'de yapılması kararlaştırılmıştır. Nitekim “Akşam” gazetesi de bu konuya değinmiş ve Balkan Basın Birliği'nin Birinci Konferansı'nda alınan kararları şu şekilde nakletmiştir:

“Balkan matbuat kongresi bu akşam müzakerelerini bitirmiştir. Gelecek kongre Ankara'da toplanacaktır. Kongre şu mühim kararları vermiştir:

1 — Balkan antantına dâhil devletler matbuatının ne doğrudan doğruya ne de ecnebi gazetelerden naklen yekdiğeri aleyhinde neşriyat yapmaması, şüpheli menbalardan gelen haberlerin neşredilmemesi.

³⁷ Kurun, 16 Şubat 1937, s.2.

³⁸ Kurun, 16 Şubat 1937, s.2.

³⁹ BCA, 490.01.1297.309.1; S. Bayındır Uluskan, Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları, s.149.

2 — Dört müttefik ve devlet matbuatı arasında teması temin için profesyonel matbuat müşavirlikleri ihdası.

3 — Dört Balkan ajansının Balkanlıların taleplerini dünyaya tanıtması ve Balkan milletlerinin yekdiğerine daha ziyade yaklaşması için servisler çıkarması.

4 — Matbuata ait posta, telgraf ve telefon ücretlerinin haddi asgariye indirilmesi.

5 — Radyo servisleri yapılması, konferanslar verilmesi, dört memleket lisansı yazılmış Balkan mecmuasının neşri ve Balkan eserlerinden muhtelif kütüphaneler vücuda getirilmesi,

6 — Balkanlıların millî bayramlarında hususî neşriyat yapılması.

7 — Balkan gazetecilerinin grup halinde karşılıklı seyahatler tertip etmeleri.

8 — Yugoslav murahhasının talebi üzerine. Balkanları Avrupa'ya en ziyade tanıtacak eseri yazan muharririne bir mükâfat verilmesi.

Temenni şeklinde olan bu kararlara şimdiden tasvip edilmiş nazariyle bakılabilir.”⁴⁰

Balkan Basın Birliği'nin İkinci Konferansı; 7-14 Nisan 1938 tarihleri arasında İstanbul'da yapılmıştır. 7 Nisan 1938 tarihi, aynı zamanda İstanbul'da açılan “Balkan Antantı Ekonomik Konseyi”nin de toplanma tarihi olması açısından önemlidir.

Matbuat Umum Müdürlüğü, Balkan Antantı Ekonomik Konseyi'nin basın çalışmalarının organizasyon işlerini de yürütmüştür. Vedat Nedim Tör'ün görevden ayrılmasının ardından Genel Müdürlüğe Naci Kıcıman⁴¹ gelmiş ve kendisi bu uluslararası toplantının hazırlık çalışmalarında yer almıştır. Balkan Matbuat Toplantısı'ndan sonra çalışmalara başlayan Balkan Matbuat Konferansı'nca siyasi, teknik ve kültürel alanlarda çalışmak üzere üç komisyon oluşturulmuştur.

“Kurun” gazetesi 8 Nisan 1938 tarihli haberinde komisyon üyelerinin isimlerini paylaşarak kongre hakkında detaylar vermiştir. Buna göre; Siyasî komisyon azaları arasında; Yovanoviç (reis). Nasta, Gongopol, Seferiadis, Kuhar, Falih Rıfkı Atay, Ercümend Ekrem Talu, Naşit Hakkı, Ahmet Emin, Abidin Daver, Nadir Nadi Beyler,

⁴⁰ Akşam, 18 Şubat 1937, s.1.

⁴¹ Naci Kıcıman; Mülkiye mezunu Türk bürokrat 1893'te doğmuş, 1982'de ölmüştür. Cumhuriyet döneminde önce kaymakamlık yapan Naci Bey, 1937 yılında Sinop valiliği, 1937-1939 yılları arasında Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1939-1940 yılları arasında Bolu, 1941-1942 yılları arasında Trabzon, 1942-1944 yılları arasında Sivas ve 1945-1946 yılları arasında Siirt valilikleri görevlerinde bulunmuştur. 1976 yılında yayınlanan “Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı (Medine Müdafası)” isimli kitabı vardır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Naci_Kıcıman) (Erişim Tarihi: 30.09.2020)

Teknik komisyon azaları arasında; Zarifis (reis), Veliarellis, Angelkoviç, Daniç, Muvaffak Menemencioglu. Selim Ragıp Emeç, Hakkı Tank Us, Orhan Rahmi, Sedat Semavi, Mecdi Sadreddin Beyler,

Kültür komisyonu azaları arasında; Batsaria (reis), Dimitro Koveklarellis, Katiç. Svetovski, Vala Nurettin, Asım Us, Neşet Halit, Nevzat Güven, Müştak Mayakon Beyler bulunmaktadır.⁴²

Siyasi Komisyonda yer alan Türkiye Delegatesi Ercüment Ekrem Talu⁴³, Hatay meselesi ile ilgili görüşlerini konferansta dile getirmiş ve “*Hatay meselesinin nasıl ortaya çıktığını ve çeşitli safhalarını*” açıklamıştır.⁴⁴ Konferansa katılan Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya delegeleri Hatay konusunda; “*haklı bir Türk davası olan Hatay işinin bütün Balkan memleketleri basınıncaya, tıpkı kendi davalarıymış gibi savunulması gerektiği*” düşüncesinde ortak hareket etmişlerdir.⁴⁵ Teknik, Siyasi ve Kültür komisyonlarında alınan kararlar doğrultusunda raporlar da hazırlanarak, bu raporlar konferansın Genel Kurulu’nda aynen kabul edilmiştir. Balkan ülkeleri adına heyet başkanlarının yaptığı konuşmalarda, Yugoslavya Delegasyonu Başkanı M. Yoyanoviç; “*Bizler, öyle zannediyorum ki yeni bir İsviçre’nin ve Bosfor’da doğmuş olan ve hepimize ait bulunan bir İsviçre’nin dört kantonuyuz. Bunun için diyebilirim ki: Hatay meselesi, yalnız bir Türk davası değil, hepimize ait olan bir davadır*”, diyerek Hatay meselesindeki bu düşünceleri, Türkiye’nin dış politikasına önemli bir başarı olarak geçmiştir.⁴⁶

Balkan Basın Birliği’nin İkinci Konferansı sonrası alınan kararlar şunlardır:

“*7 Nisan 1938’de İstanbul’da toplanan konferansta Atina Konferansı’nın birinci, İstanbul’un ikinci konferans olarak kabulüne,*

Romanya ile Yugoslavya’nın yaptığı gibi Yunanistan ve Türkiye’nin de müteakiben ataşeler tayinine,

Milli komitelerin verimli olması için daha sık toplanmasına,

Mektep kitaplarından Balkan milletleri arasında düşmanlığa mahal verecek fıkraların çıkarılmasına ve yerine dostluk hisleri uyandıracak metinlerin ilave edilmesine,

⁴² **Kurun**, 8 Nisan 1938, s.2.

⁴³ Ercüment Ekrem Talu; Türk gazeteci, yazar ve siyasetçi 1886 yılında doğmuş ve 1956 yılında ölmüştür. Talu, devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış ve birçok gazete ve dergide fikra, sohbet, makale, hikâye, roman, hatıra ve şiirler yayınlamış, bir dönemin çok okunan yazarları arasına girmiş bir yazar ve mizah ustası olarak tanınmıştır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Ercüment_Ekrem_Talu) (Erişim Tarihi: 30.09.2020)

⁴⁴ T. Er, **Türkiye’de Basın-Yayın ve Tanıtma**, s.87.

⁴⁵ S. Esin Dayı, “*Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması*”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.19, (Erzurum-2002), ss.331-340.

⁴⁶ **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1938, s.1-6.

*Kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için bir Balkan arası lüğatinin neşrine,
Dört memleket tarihinin her birinde bilinmesi için neşriyatta bulunulması
hakkında bizim 'Türk Tarih Kurumu' ile diğer memleketlerdeki mümasili kurumlara
müracaat olunmasına,*

*Dört memleket ajanslarının Balkanlara ait istihbarat ve neşriyat servislerini
genişleterek bu haberleri ayrı olarak neşretmelerine,*

*Birbirlerini hakkıyla tanıyan gazeteci yetiştirmek ve ortak politik menafii
layıkıyla savunmak maksadıyla her memlekette diğer üç memleketi üç sene içinde
gezecek ve tanıyacak 9-15 kişilik meslekten gazeteci grupları teşkiline,*

Havadis ve makale mübadelesine,

*Balkan Antantı devletleri arasında telgraf ücretlerinin % 30 nispetinde
indirildiğine göre, bu tenzilatın matbuat telgraflarına da yansımaları için hususi saatlerin
doğrudan doğruya telefon hatları tesisiyle, matbuat konuşmaları için hususi saatlerin
belirlenmesine,*

*Gönderildikleri memlekette asgari iki sene kalmak üzere dört memleket arasında
gazeteci teatisine,*

*Dört memleket arasında kitap ve neşriyat mübadelesine ve Atina Konferansı'nda
kararlaştırıldığı üzere bir Balkan filmi senaryosunun hazırlanmasına karar
verilmiştir.”⁴⁷*

Balkan Basın Birliği tarafından oluşturulan Türk Milli Komitesi de ayrıca altı maddelik bir nizamname hazırlamış ve nizamnamede Türk Milli Komitesi hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre;

11 Haziran 1936'da Bükreş'te toplanan Balkan Matbuat Konferansı tarafından “*Balkan Basın Birliği Türk Milli Komitesi*” kurulmuş olup merkezi Yenişehir'de Himaye-i Etfal Apartmanında, Balkan Birliği merkezinde yer almaktadır. (Madde 1)⁴⁸

Türk Milli Komitesi Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Milli Komiteleri ile ortak hareket edecektir. Amaç; her şeyden önce dört ülke arasındaki dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmektir. Ayrıca dört memleket gazeteleri arasında meslek temaslarını yoğunlaştırmak, her memlekete girme ve ikamet şartlarını kolaylaştırmak, demiryolu, deniz ve hava nakil vasıtalarını teminine çalışmak olarak belirlenmiştir. Bunları yapabilmek için de her memleket hakkında kitaplar, rehberler yayımlayarak konferanslar

⁴⁷ BCA, 490.01.1297.309.1

⁴⁸ BCA, 490.01.1297.309.1

verilmesi, dört memleket arasında edebi, fenni, artistik ve turistik bağların yoğunlaştırılması gerekmektedir. (Madde 2)⁴⁹

Balkan Basın Birliği Türk Milli Komitesi içinde; altı profesyonel gazeteci ile Matbuat Umum Müdürü, Anadolu Ajansı Umum Müdürü ve diğer Balkan Matbuat Birliği Milli Komitelerinin Ankara'daki atışeleri bulunmaktadır. Reis, reis vekili ve umumî kâtibin profesyonel gazeteci olması şartı esastır. Ayrıca Milli Komite'nin umumî heyetinin her yıl kasım ayında Ankara'da toplanması ve bir yıl için Milli Komite'nin idare heyetinin seçilmesi kararı da konferansta kabul edilen kararlar arasındadır. (Madde 3)⁵⁰

Türk Milli Komitesi'nin ilk üyeleri arasında;

“*Ulus*” gazetesinden Falih Rıfkı Atay, Necip Ali Küçüka, Zeki Mesut, Kemal Ünal, Naşit Uluğ, Nasuhi Baydar, Ahmet Şükrü Esmer, Neşet Halil Atay, Burhan Belge, Nurettin Artam, Yaşar Nabi, Hikmet Tuna, Mecdi Sayman, Kemalettin Şükrü ve Cemal Kutay Beyler bulunmaktadır.

“*Cumhuriyet*” gazetesinden Yunus Nadi, İsmail Müştak, Abidin Daver, Peyami Safa, Nadir Nadi, Muharrem Feyzi ve Feridun Osman Beyler,

“*Tan*” gazetesinden Ahmet Emin Yalman, Mümtaz Faik, M. Zekeriya, Ömer Rıza ve Suat Derviş Beyler,

“*Kurun*” gazetesinden Asım Us, Sadri Ertem ve Refik Ahmet Beyler,

“*Akşam*” gazetesinden Necmettin Sadık, Kazım Şinasi ve Hikmet Feridun Beyler,

“*Son Posta*” gazetesinden Ercüment Ekrem Talu, Muhittin Birgen, Ekrem Uşaklıgil, Selim Ragıp ve Cevat Beyler,

“*Açık Söz*” gazetesinden Etem İzzet Bey,

“*Türk Sözü*” gazetesinden Ferit Celal, Nevzat Celal Güven Beyler,

“*Anadolu*” gazetesinden Haydar Rüştü ve Orhan Rahmi Bey,

“*Anadolu Ajansı*”ndan Muvaffak Menemencioğlu,

“*Akbaba*”dan Orhan Seyfi, Yusuf Ziya Bey,

“*Yedi Gün*” mecmuasından Sedat Simavi ve İbrahim Alaaddin Beyler gibi isimler de üyeler arasında yer almaktadır. (Madde 4)⁵¹

⁴⁹ BCA, 490.01.1297.309.1

⁵⁰ BCA, 490.01.1297.309.1

⁵¹ S. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s.190; T. Er, *Türkiye'de Basın-Yayın ve Tanıtma*, s.90-91.

Türk Milli Komitesi, birlik ile temasını ve ortak çalışmalarını 11 Haziran 1936 tarihinde Bükreş'te toplanan Balkan Matbuat Konferansı'nda kararlaştırılan nizamnameye uygun olarak yapmaktadır. (Madde 5)⁵²

Birliğin geliri, üyelerin taahhütleriyle sağlayacağı yardımlardan oluşmaktadır. (Madde 6)⁵³

Tüm uğraşlara rağmen Balkan Basın Birliği, 1938 yılının sonuna kadar varlığını devam ettirebilmiştir. Yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da gerginliğe ve tedirginliğe neden olması da bu birliğin varlığını devam ettirememesinde önemli bir etken olduğu düşünülebilir.

Basın Birliği'nde verilen karar gereğince, Basın Birliği projesinin oluşumu gerekli olmuş ve bunun için çalışmalara başlanmıştır. Buna dair kanun, 27 Haziran 1938'de Meclis'ten geçmiştir.⁵⁴ Türk basın tarihine önemli bir gelişme olarak damgasını vuran 27 Haziran 1938 tarihli kanunla Türk Basın Birliği oluşturulmuştur.⁵⁵

Türk Basın Birliği'nin oluşturulmasından sonra alınan kararla özel bir kanun çıkarılmış ve Türkiye beş basın bölgesine ayrılmıştır. Bu karara göre, Hakkı Tarık Us'un başkanlığında İstanbul Basın Birliği'nin (İstanbul Matbuat Cemiyeti) kuruluşu gerçekleşmiştir.⁵⁶

Bu birlik, Türkiye'de *“gazetecilik mesleğinin ilerlemesi ve gazetecilik mesleğinin esaslı bir meslek haline gelebilmesi bakımından mühim bir tekâmül merhalesi”* olarak addedilmiştir. Birliğin kurulma amacı olarak da *“Basın ailesinin mesleki bir kurum halinde teşkilâtlandırılması Basın Kongresi'nin başlıca dileğidir. Türk basını mensuplarının haklarını koruyacak, basınımızın kültür seviyesini inkişaf ettirecek ve hükümetle basın arasındaki memleket çalışmalarını kolaylaştırıp genişletecek böyle bir teşkilâtın lüzumuna kani bulunarak”* şeklinde belirtilmiştir.⁵⁷

Kanunun kabul edilmesinden sonra İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Trabzon bölgeleri olmak üzere birer Basın Birliği kurulması düşünülmüştür. Bu kanunun çıkmasıyla İstanbul'daki Basın Kurumu dağılmış ve Hakkı Tarık Us'un başkanlığındaki yeni İstanbul Basın Birliği çalışmalarına başlamıştır. Yarı resmi bir niteliğe sahip

⁵² BCA, 490.01.1297.309.1

⁵³ S. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s.202.

⁵⁴ *Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1938, Sayı:3511.

⁵⁵ S. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s.301.

⁵⁶ S. Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s.151.

⁵⁷ S. Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s.151.

olduğu belirtilen birliğin, İkinci Dünya Savaşı süresince “gazetecilerin mesleki faaliyetlerini düzenleyen tek örgüt” olarak varlık göstermiştir.⁵⁸

Atatürk döneminde Türk basınına bakıldığında, özellikle Atatürk’ün kendi çabalarına ilaveten basında hürriyetin sağlanması için ayrı bir çabanın olmadığı, iktidarın ülkede huzursuzluğa sebep olan, rejimi tehdit eden her duruma bir düzenleme sağlamak maksadıyla basında da birtakım tedbirler almak durumunda kaldığı görülmektedir. Cumhuriyet’in ilânından sonra yaşanan gelişmelerde iktidarın basın üzerinde bir denetim kurmasına dikkat edilmiştir. Çünkü bu dönemde basın üzerinde keyfi uygulamalar da yapılmıştır. Bütün bunlara rağmen Türk basını her zaman kendini geliştirme yolunda ilerlemeye çalışmalıdır. Sonuçta Türkiye’de iktidar ile basının her daim iç içe olduğu görülmektedir. Nitekim bu dönemde Türkiye’de yaşanan gelişmeler, ülkelerle arasındaki münasebet basına da yansımıştır. Basın, Cumhuriyet döneminde verilen siyasi mücadelelerde aktif rol oynarken aynı zamanda, bilgilendirme, eleştirme, kamuoyu oluşturma ve yönlendirme gibi görevleriyle de iktidara yol göstermeye uğraşmıştır. Fakat bu ilişki zaman zaman kesintiye de uğramıştır. Bu da basın üzerine getirilen denetim ve sansür nedeniyle aradaki ilişkinin zedelenmesine, karşılıklı güvenin sarsılmasına sebep olmuştur. Buna rağmen Mustafa Kemal Atatürk’ün arabuluculuğu sayesinde en kritik dönemlerde bile basında denetim ve düzene dikkat edilmiş ve diyalogu artırabilmek için çeşitli kanunlar çıkarma yoluyla ve kongreler tertip etme gibi ciddi girişimler yapılarak sağlanmıştır. 1938 tarihi itibarıyla Türk basını modern ve ileri bir şekilde kendini tüm dünyaya göstermeye, varlığını ve itibarını tanıtır sürdürmeye devam etmiştir.⁵⁹

2-Balkan Basın Birliği’nin Basındaki Yansımaları

Balkan Basın Birliği’nin Birinci Konferansı hakkında, dönemin önemli gazeteleri olan Kurun gazetesi, Ulus ve Akşam gazeteleri de değerlendirmelerde bulunmuştur. Nitekim “Kurun” gazetesi, 15 Şubat 1937 tarihli nüshasında; “Balkan Matbuat kongresi bugün açılıyor” başlığıyla kongre programı hakkında şu önemli bilgileri vermiştir:⁶⁰

“Balkan matbuat kongresine gelecek Türkiye, Yugoslavya, Romanya murahhaslarını kabul etmek için matbuat müsteşarlığı tarafından yapılmakta olan

⁵⁸ V. Demir, “Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburi Meslek Kuruluşu: Türk Basın Birliği Kuruluşu. Faaliyetleri ve Kapanışındaki Nedenler”, s.236.

⁵⁹ S. Bayındır Uluskan, *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s.154

⁶⁰ *Kurun*, 15 Şubat 1937, s.2.

hazırlıklar ikmal edilmiştir. Murahhasların ekserisi yarın sabah burada bulunacaklar ve istasyonda matbuat umum direktörü Papadakis ile yüksek memurları tarafından karşılanacaklardır.

Yarın öğle üzeri kongre resmen açılacak ve murahhaslar şerefine Kosto lokantasında bir öğle ziyafeti verilecektir. Kongre, akşama doğru yapacağı bir toplantıda muhtelif meselelerin tetkiki için encümenler seçecektir. Salı günü encümenler tetkikatlarını yapacaklar ve öğle yemeğini Akropol Palasta yiyeceklerdir. Akşam Büyük Britanya otelinde matbuat müsteşarı tarafından murahhaslar şerefine resmî bir ziyafet verilecek ve ziyafeti burada bulunan bütün ecnebi muhabirlerin davet edildiği bir balo takip edecektir. Kongre çarşamba günü yapacağı umumî bir toplantıda encümenlerden çıkan kararları tasdik edecek ve akşamı şereflerine muharirler cemiyeti tarafından bir ziyafet verilecektir.”⁶¹

Dönemin bir diğer gazetesi “Ulus”tur. Ulus gazetesi, kongre haberlerini günü gününe aktarmaya çalışmış ve 17 Şubat 1937 tarihli nüshasında “Balkan antantı basın birliğinde” başlığını atarak şu detaylara yer vermiştir:

“Atina ajansının haberine göre; Balkan antantı matbuat konferansı, dün öğle üzeri, Atina akademisinin büyük merasim salonunda ilk toplantısını yapmıştır. Bu toplantıda BB. Metaksas, Stoyadinoviç, Antonesko, Teyfik Rüştü Aras ve Radulesko da bulunmuş ve bu zevat, gerek gelişlerinde gerek gidişlerinde konferansın sürekli alkışlarıyla karşılanmışlardır.

Matbuat ve turizm müsteşarı B. Nikoludis, konferansı büyük bir nutukla açmış ve ezcümle demiştir ki: Bu klâsik topraklar üzerinde, Romen, Türk ve Yugoslav gazeteciliğinin muhterem mümessillerine hoş geldiniz demekle bahtiyarım. Balkan haricî siyasetinin muhterem idarecileri, antantımızın yüksek menafi ve büyük hedefleri hakkında müzakerelerde bulunurlarken, matbuat delegeleri de dört memleket gazetecileri arasında sıkı ve samimî bir teşriki mesai yolunda atılacak yeni adımları konuşarak bu güzel esere kendi yardımlarını getireceklerdir. Balkan antantı matbuat birliği, 9 sene süren ihzari gayretlerden sonra, 13 Haziran 1936’da Bükreş’te kurulmuştur. Bu uzun ihzarat, şimdiden şayanı memnuniyet ve ümit dolu bir neticeye varmıştır. Dostane fikir teatileri, karşılıklı fedakârlıklar ve dürüst anlaşmalar ile memleketlerimiz matbuatı arasındaki münasebetler, mazinin ağır yükünden kendilerini kurtarmışlar ve yeni ve geniş bir zihniyetin can verici havasını hissetmeye başlamışlardır.

⁶¹ Kurun, 15 Şubat 1937, s.2.

Bundan böyle artık gazetelerimizin sayfaları, dost ve müttefik memleketleri alâkadar eden meselelere daha geniş bir surette açılmalı ve halkımız, bu memleketlerde olan biteni kendi olan biteni imiş gibi alışmalı ve alâkadar olmalıdır, İşte o zamandır ki matbuat antantının, balkan antantının en esaslı ve en yüksek ideali olan dört millet kardeşliğine ne derece yardım ettiği belli olacaktır.

Yunanistan, cesaretli bir nikbinlikle, balkan matbuat antantını isteyenlerin ön safına geçtiği zaman, bu heyecanı üzerinde bir kara bulut dolaşıyordu. Filhakika, fenalık getirici anlaşmazlıkların devam ettiği uzun seneler, elen matbuatı üzerine kuvvetli bir damga vurmuş bulunuyordu. Fena bir mazinin son ihtilâçları, balkan matbuatı antantı için yapılan ilk gayretleri boğmak tehlikesini göstermekte idi. Hürriyet ve serbestinin fena surette istimali aynı zamanda hedef, metot ve insicam yoksuzluğu, vücuda getirilen eseri her dakika bozabilecek gibi gözüküyordu. Bu güçlükler içinde, balkan matbuatı antantı idealinin Yunanistan'da kök salması için mücadele edenlere derin şükranımı bildirmek isterim. Hamdolsun ki bu devre uzun sürmedi. 4 Ağustos 1936 inkılabı, Yunanistan'da devletin organik hayatını değiştiren ve milletimize yeni bir nizam gayreti veren bu son büyük tarihî merhale, balkan matbuatı antantının bizde artık bundan sonra sarsılmaz temeller üzerine kurulmasındaki gayretlerimize büyük yardımlarda bulunmuştur.

4 Ağustos 1936 rejimi, gayretlerimizin muvaffakiyetlerle tetevvücu için kıymetli bir garanti arz etmektedir. Ben eminim ki bu rejim sayesinde, elen matbuatı, dost ve müttefik memleketler matbuatı ile olan münasebetlerinde, yukarda işaret ettiğim mükemmeliyet derecesine varacaktır. Bu rejim, hakikat ve vuzuh üzerine müessesistir ve hiçbir kaçamak yolu veyahut tereddüt tanımamaktadır. Balkan antantı matbuatının ikinci konferansını, büyük bir itimat hissi ile açıyorum. B. Nikoludis'in bu nutku sürekli alkışlarla karşılanmıştır.

Balkan antantı matbuat birliğinin Yunanistan kısmı reisi ve Etnos gazetesi direktörü B. Spiros Nikolopulos hasta olduğundan, riyasete matbuat ve turizm müsteşarlığında umum müdür ve balkan matbuat birliği Yunanistan kısmı ikinci reisi B. Papadakis geçmiş ve balkan antantı milletlerinin kardeşliği asil eserinin yüksek hamileri olan balkan devletleri reislerine konferansın derin hürmetlerini bildiren telgraflar gönderilmesini teklif eylemiştir.

B. Papadakis, Atina'da bulunan dört devlet hariciye nazırları ile matbuat ve turizm müsteşarı B. Nikoudise birer mektup gönderilerek kendilerinin konferans fahrî reisliklerine intihapları ile konferans mesaisinin, balkan antantının yüksek hedeflerinin

tahakkuk ettirilmesi hususunda kendilerinin yapmakta oldukları gayretlerden ilham alacağı keyfiyetinin bildirilmesini teklif eylemiştir. B. Papadakis, İsmet İnönü ve Tatareskoya da birer telgraf çekilerek konferansın mesaisinin, balkan antantının yüksek hedeflerinin tahakkuku hususunda kendilerinin gayretlerinden ilham alacağını bildirilmesini teklif eylemiştir.

B. Papadakis'in bu teklifleri, konferans tarafından alkışlarla kabul olunmuştur. B. Papadakis, bilâhare Romanya murahhas heyeti reisine söz vermiş ve Romen delegesi nutkunda; Yunanistan'ın delegelere gösterdiği misafirperverlikten dolayı teşekkür etmiş ve Yunanistan ve elen hükümetinin başında bulunan B. Metaksas'a karşı hayranlığını ifade etmiştir. Romen delegesi nutkunu, konferansın müspet neticeler vermesi temennisiyle bitirmiştir.

Bilâhare söz alan Türk murahhas heyeti reisi de, bütün Türk matbuatına tercüman olarak, konferans için har ve samimî temennilerde bulunmuş ve delegelerin Yunanistan'da gördükleri ananevi misafirperverlikten dolayı teşekkür ettikten sonra Türk - Elen dostluğu hakkında ezcümle demiştir ki:

Bugün, bu dostluğun samimiyetinden şüphe eden hiç kimse kalmamıştır. En bedbinler bile, iki millet arasında artık hiç bir anlaşmazlık ve hoşnutsuzluk sebebi kalmadığını kabulde müttefiktirler. Türk - Elen dostluğu, yalnız bir siyasî kombinezon değildir. Devlet adamlarımız, iki milletin arzularını kaydetmekten başka bir şey yapamamışlardır. Şimdi Türk-Elen dostluğu hakkında söylediklerimi, herhangi bir tekzibe uğramaktan korkmaksızın, diğer balkan dost ve mütteliklerimiz ile olan münasebetlerimiz hakkında da tekrar edebilirim. Türk - Elen dostluğunu, haklı olarak, antantımızın sarsılmaz birliğinin yaşayan bir sembolü gibi telâkki ediyoruz. Çünkü bizi anlayamayanlar, daima bu dostluk hakkında şüphe göstermişlerdi. Düşmanlarımız, demiyorum, yalnız bizi anlayamayanlar diyorum, zira Atatürk'ün Türkiye ve Türkler hakkında söylediği bir vecizeyi, balkan antantı hakkında da tekrar etmek mümkündür: Balkan antantının düşmanı yoktur, eğer varsa, bunlar bizim düşmanlarımız değil, fakat insaniyetin düşmanlarıdırlar.. Vaktiyle bir karışıklık ve nizamsızlık muntikasının teknik ismi olan "balkan" kelimesinin bugün tarihe karşılıklı bir anlaşma misali olarak geçmesi, ne muazzam, ne heyecan verici bir hâdisedir.. Bundan cidden iftihar duyabiliriz.

Bütün konferansın alkışları ile karşılanan bu nutuktan sonra Yugoslavya murahhas heyeti reisi de söz alarak Elen Başvekili B. Metaksas'a hayranlığını bildirmiş ve balkan antantının sulhsever mahiyetini tebarüz ettirdikten sonra Yugoslavya'nın bu

siyasete tam bir sadakat ve samimiyet ile bağı bulunduğunu kayıt eylemiştir. Yugoslav delegesi konferans hakkında candan temenniler izharı suretiyle sözlerini bitirmiştir. Konferans delegeleri, öğle üzeri elen murahhas heyeti tarafından verilen hususî öğle yemeğinde bulunmuşlardır. Konferans, saat 17.30 açılış celsesinden sonraki ilk toplantısını yapmıştır.”⁶²

“Ulus” gazetesi, yine 18 Şubat 1937 tarihli haberinde “Balkan Antantı Basın Konferansı toplantısında” başlığıyla kongre ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Atina ajansının haberinde; Balkan antantı matbuat konferansı, komisyonlar halinde çalışmalarına devam etmiştir. Dün öğle üzeri, Yunanistan komitesi, delegelere bir öğle ziyafeti vermiş ve bu ziyafet esnasında, Yunanistan komitesi reisi B. Papadakis, Yugoslavya heyeti reisi B. Sokiç, Romanya heyeti ikinci reisi B. Nasta, Türk murahhas heyetinden B. Ercüment Ekrem Talu, samimi nutuklar söylemişlerdir. Akşam, matbuat ve turizm siyaseti müsteşarı Nikoludis ve refikası, Balkan matbuatı delegeleri şerefine büyük bir ziyafet vermişlerdir. Çok samimî geçen bu ziyafet esnasında, B. Nikolidis şu nutku söylemiştir: Sizleri bu masa etrafında toplanmış görmekle, yalnız dost ve müttefik memleketlerin muhterem mümessillerini kabul eden bir nazır sıfatıyla değil, fakat aynı zamanda, Romanya'nın, Türkiye'nin ve Yugoslavya'nın en yüksek gazetecileri ile birlikte bir eğlence tertip eden eski bir meslektaş sıfatıyla da büyük ve hususî bir zevk duyuyorum.”⁶³

Benim matbuata yirmi senelik hizmetim vardır. Müsaade ediniz ki eski bir meslektaş sıfatıyla size, mahrem bir surette bazı ifşaatta bulunayım: Biz, gazeteciler, diğer insanlardan ayrı ve başka adamları. Bizim kendimize mahsus fikirlerimiz, kendimize mahsus çalışma tarzımız ve gene kendimize mahsus bir üslûbumuz vardır. Biz, orijinal insanları. Bizler, kusurlarla dolu olduğu kadar iyi hasletlerle de dolu yaramaz ve haşarı çocukları. Çok iyi huylarımız vardır. İspatını mı istiyorsunuz? Bütün hatalarımıza ve bütün mübalağalarımıza rağmen, fikirlere yol açan biziz. Efkâr-ı umumiye cereyanlarını yaratan biziz, büyük miyasta istikbalin tarihini hazırlayan gene biziz. Kim diyebilir ki her memleket gazetecileri, kendi vatandaşlarına müspet surette hizmet etmemiş ve nazik zamanlarda ruhunu, kabiliyetlerini ve saadetini yüksek emellere hasreylememiştir.

Resmî işlerde dahi, biz gazeteciler, serbest bir surette hareket ederiz. Bizim, görmek, işitmek, hissetmek, tefsir eylemek ve nihayet her şeyi tabii ve basit bir surette

⁶² **Ulus**, 17 Şubat 1937, s.6.

⁶³ **Ulus**, 18 Şubat 1937, s.1.

öğrenmek ihtiyacımız vardır. Ben eminim ki, güzel semereler verecek olan matbuat konferansının resmî çalışmaları haricinde, karşılıklı tanışmamız, münasebetlerimizin samimiyeti ve nihayet dostluğumuz daha büyük neticeler verecektir. Birkaç gün sürecek olan iş ve aynı zamanda tenezzühten sonra, bizim sizleri ne derece sevdiğimizi dört milletin yaklaşmasının ne derece sıkı ve hararetli olduğunu ve nihayet karşılıklı anlaşmanın her gün, ne büyük bir hızla ilerlemekte ve genişlemekte bulunduğunu anlayacaksınız. Bunun içindir ki, diplomatik bir masadan sonra samimî bir yemek masasının siyasî ve içtimaî büyük bir ehemmiyeti vardır.,,

B. Nikolidis, nutkunu bitirirken, Romanya ve Yugoslavya kralının, Türkiye Cumhuriyetinin, Yugoslavya kral naibinin ve İnönü, Stoyadinoviç ve Tatareskonun sıhhatlerine kadehini kaldırmış ve gazetecilerin şahsî saadetlerine içmiştir. ”⁶⁴

B. Nikoludis'in nutkundan sonra Balkan matbuat heyeti murahas reisleri de söz almış ve Türkiye Matbuat Genel Direktörü B. Vedat Nedim Tör şu nutku vermiştir:

“Beni bu derece heyecanlandıran kuvvet nedir bilmiyorum. Her zaman tükenmez ilham membaı olan muhteşem Akropol'un klasik güzelliği mi, bu kadar civanmert bir surette bizi ihata eden sıcak dostluğun devamlı ifadesi mi, ebediyen yaşayacak olan büyük eserin şevk ve heyecanlı banileri olmanın verdiği manevî haz mı yoksa ülküsünün yolu üzerinde daima daha güzel ibdalar için kendisini velut his eden bir sanatkârın şevk ve heyecanı mı? Bu heyecanın hâkim âmilini ve bu akşamki haleti ruhiyenin hakiki ve gizli sebebini aramak beyhude olur. Fakat hiç şüphesiz bu haleti ruhiye bütün şu âmillerin bir hülâsasıdır. Güzellik, dostluk, şevk ve heyecan, yaratıcı kuvvet ve ulvî Balkan ülküsü binasını kurmuş olan kıymetli malzeme. Dün açılış celsesinde söylemişim, bugün de tekrar ediyorum ki, müşterek eserimizden dolayı bu kadar müftehir olmakta tamamen haklıyız. Keşmekeş içinde olan ve siyasî ihtirasların yıkıcı fırtınalarıyla sarsılan bu âlemde, henüz aklını başına almamış olan bu dünyada, bizim kuvvetli imanımız, insanın hür olarak yaşayabileceği ve Barış; koruyorum ve koruyacağım, insanlık için çalışıyorum” diye bağırabilmekten büyük bir sevinç duyacağı bir köşe tesisine muvaffak oldu. Maalesef dünyada öyle konuşabilecek pek az millet mevcuttur. Bizler, mücerret barış ülküsünün platonik hayranları değiliz. Biz bu barışı ihtirarla seviyoruz, çünkü onu elde etmek için kan döktük. Bu kadar fedakârlıkla elde ettiğimiz bu barışı, kanımız pahasına müdafaaya amade bulunuyoruz. Milletlerimiz nihayet hürriyet ve istiklâl tadını tattı. Artık başka devletlerin tesadüfi ve menfaat güden

⁶⁴ Ulus, 18 Şubat 1937, s.5.

siyasetlerinin oyuncağı değiliz. Yaşasın Balkan antantının yaratıcı fikri,” diyerek sözlerini bitirmiştir.⁶⁵

“Akşam” gazetesi 18 Şubat 1937 tarihinde “Balkan matbuat kongresi mühim kararlar verdi” başlığıyla kongrenin son gününde alınan kararlara yer vermiş, gelecek toplantının Ankara’da yapılması kararlaştırılırken haberin detaylarını da şu şekilde aktarmıştır:

“Balkan matbuat kongresi bu akşam müzakerelerini bitirmiştir. Gelecek kongre Ankara’da toplanacaktır. Kongre şu mühim kararları vermiştir:

1 - Balkan antantına dâhil devletler matbuatının ne doğrudan doğruya ne de ecnebi gazetelerden naklen yekdiğeri aleyhinde neşriyat yapmaması, şüpheli menbalardan gelen haberlerin neşredilmemesi.

2 - Dört müttefik ve devlet matbuatı arasında teması temin için profesyonel matbuat müşavirlikleri ihdası.

3 - Dört Balkan ajansının Balkanlıların taleplerini dünyaya tanıtması ve Balkan memleketlerinin yekdiğerine daha ziyade yaklaşması için servisler çıkarması.

4 - Matbuata ait posta, telgraf ve telefon ücretlerinin haddi asgariye indirilmesi.

5 - Radyo servisleri yapılması, konferanslar verilmesi, dört memleket lisaniyle yazılmış Balkan mecmuasının neşri ve Balkan eserlerinden muhtelif kütüphaneler vücuda getirilmesi.

6 - Balkanlıların millî bayramlarında hususî neşriyat yapılması.

7 - Balkan gazetecilerinin grup halinde karşılıklı seyahatler tertip etmeleri.

8 - Yugoslav murahhasının talebi üzerine, Balkanları Avrupa’ya en ziyade tanıtabilecek eseri yazan muharririne bir mükâfat verilmesi.

Temenni şeklinde olan bu kararlara şimdiden tasvip edilmiş nazariyle bakılabilir.”⁶⁶

Balkan Basın Birliği’nin İkinci Konferansı da dönemin gazetelerine haber olmuş ve konferansın detaylarını günü gününe aktarmaya çalışmışlardır. Nitekim 7 Nisan 1938 tarihli “Kurun” gazetesi, “Balkan İktisat konseyi ve matbuat kongresi” başlığıyla hem İktisat Konseyi hem de Matbuat Kongresi hakkında önemli bilgiler vermiştir:

“Bugün Yıldız Sarayı’nda Balkan Antantı’nın İktisat Konseyi ve Balkan matbuat kongresi toplanacaktır. Toplantılar öğleden sonra yapılacaktır. Saat on beşte matbuat kongresi açılacak, müteakiben iktisat konseyi toplantısının açılış celsesi yapılacaktır.

⁶⁵ Ulus, 18 Şubat 1937, s.5.

⁶⁶ Akşam, 18 Şubat 1937, s.1.

İktisat konseyini bugün şehrimize gelmiş bulunan Hariciye vekil vekili Şükrü Saraçoğlu Bey açacaktır. Matbuat kongresini de Yunus Nadi Bey açacaktır. Dün Yugoslavya ve Yunanistan'a ekonomi ve matbuat heyetleri şehrimize gelmiştir. Romanya iktisat heyeti evvelki gün gelmişti. Gazetecileri de bu sabah şehrimize gelmiş bulunacaktır. Bu heyetler Türk heyeti tarafından karşılanmış, Perapalas oteline misafir edilmişlerdir. Bugün öğleyin, kendilerine tahsis edilen otomobil ve otobüslerle doğruca Yıldız Sarayı'na gideceklerdir.

Dün gelen Yugoslav iktisat heyeti, Hariciye nezareti konsoloslar dairesi şefi B. B. Prediç, ticaret odası müdürlerinden Raduloviç, hariciyeden Gavrivoliç, ticaretten Georgiyeviç, hariciyeden Simonoviç ve turizm ofisinden Sirişceviç'den mürekkeptir. Gazeteci heyeti ise başta Avala resmi ajans umum müdürü ve "Samu Prava,, hükümet gazetesi müdürü olmak üzere. Avala ajansı sekreteri Ancelkoviç "Vreme,, gazetesi başmuharriri Svetovski. "Slovenz,, gazetesi başmuharriri Kuher, Novosti,, gazetesi Milan Katiç, Başvekâlet matbuat merkez bürosu şefi Kosti Lukoviç, aynı büronun mensuplarından Deniç'den ibarettir.

Yunan ekonomi heyetine hariciye nezareti muahedeler dairesi müdürü B. Argiropulos riyaset etmektedir. Yunan matbuat heyetine ise R Seferyad's riyaset etmektedir. Atina matbuat cemiyeti B. Zafiri de Yunan matbuat heyeti arasında bulunmaktadır.⁶⁷

"Kurun" gazetesinin ertesi günkü haberinde yine Balkan Basın Birliği hakkında Asım Us tarafından kaleme alınan yazıya yer verilmiş ve Asım Us, "Balkan Basın Birliği" başlığında kongre ile ilgili şunları dile getirmiştir:

"Dün Yıldız sarayı salonlarında Balkan Antantı ekonomik konseyi ile beraber Balkan Basın birliği kongresi de açıldı. Türk, Yunan, Yugoslav, Rumen basınını temsil eden gazeteci arkadaşlar bir araya toplanarak Balkan Antantı içinde kendilerine düşen millî vazifeleri konuşmaya başladı. Balkan Antantı'nın kendisine hedef tuttuğu müşterek maksadı tahakkuk ettirmek için resmi vasıtalar ile çalışan iki organizması vardır: Bunlardan biri daha ziyade siyasi mahiyette olan daimî konseydir; öteki de daimi konseyin yanında bir ihtisas heyeti demek olan ekonomik konsey... Balkan Basın heyetlerine gelince, bunlar Balkan Antantı'na dâhil olan memleketler efkârı umumiyesinde basın vasıtaları ile daima birlik hedefini canlı bir halde yaşatmak için teşekkül etmiştir. Ve istisnasız olarak bütün basın mensupları bu teşekkülün tabii

⁶⁷ **Kurun**, 7 Nisan 1938, s.2.

azasındandır. Balkan Basın kongresi ilk defa olarak Bükreş'te, ondan sonra da Atina'da toplanmıştı; üçüncü kongre ise dün Yıldız Sarayı'nda başlamış bulunuyor.

Balkan Antantı'nın tarihini göz önüne getiren herkes, takdir eder ki bugün Avrupa'nın ittifaklar hayatında 60 milyonluk olan ve Balkanları alakalandıran bütün beynelmilel meselelerde bir tek devlet gibi hareket eden zümrenin teşekkülünde değilse de inkişafında bütün basın mensuplarının hususi bir mevkii vardır. Bunun sebebi Antanta dâhil her memlekette bütün gazetecilerin kendi milli menfaatlerini müşterek Antant çerçevesi içinde görmeleridir. Böyle bir kati kanaat ile devamlı surette yapılan neşriyatın her vakit Balkan Birliği maksadı için hayırlı semereler verdiğini de şu üç, beş senelik tecrübe pek açık göstermiştir. Onun için dün Yıldız Sarayı salonlarında başlayan çalışmalardan herhalde bütün Balkan Milletleri hesabına mesut neticeler ümit edebiliriz. Balkan Basın Birliği, Balkan memleketleri arasında siyasî ve iktisadî iş birliğini mümkün olduğu kadar inkişaf ettirmek ve daimi konsey ile ekonomik konsey tarafından verilen kararların tatbikatında basın mensuplarına tevcih edilen vazifeler varsa bunları samimiyetle yapmaktır. Fakat bundan başka Basın Birliği'nin ikinci bir vazifesi daha vardır ki, bu da Balkanlı Milletler arasında her vasıta ile yakınlığı, dostluk bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmaktır.

İşte Yıldız salonlarında toplanan Balkanlı arkadaşların müşterek çalışmaları bu güzel maksadın tahakkuku için icap eden kararlar almaya bulunmaktadır.

Bununla beraber Balkan Basın Birliği'nin en büyük bir faydası Antanta dâhil memleketler gazetecilerinin böyle zaman zaman bir araya gelerek konuşmaları, tanışmaları ve anlaşmaları olduğuna hiç şüphe yoktur. Balkan Antantı'nın en esaslı bir temeli olan "Balkanlar Balkanlılarıdır." fikrinin her memlekette bir ağızdan tekrar edilmesi bile en mühim bir neticedir. Zira bu esaslı fikrin mahiyeti bütün şümülü ile gerçekten bütün Balkan memleketlerinde her sınıf halk tabakaları arasında anlaşıldığı ve benimsendiği gün bütün maksat hâsıl olmuş demektir."⁶⁸

⁶⁸ Kurun, 8 Nisan 1938, s.1, 6.

SONUÇ

Basın, kamuoyu oluşturma ve toplumda gelişen olaylara karşı halkı bilinçlendirmede önemli bir role sahiptir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk basınında öncelikle siyasî, ekonomik ve içtimaî haberler yer almaktaydı. Basın sayesinde Milli Mücadele'de halkın gelişmelerden haberdar olması, toplumda saygınlığının artmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle demokrasi kavramının benimsenmesi yine basının etkisiyle gelişme göstermiştir. Yapılan inkılapların halka doğru bir şekilde aktarılmasında önemli bir araç olan basın, Türkiye'nin modernleşme yolunda ilerlemesinde aktif bir rol oynamış ve toplumsal değişimin önünü açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde Türkiye, bu dönemde savaşın etkilerinden kendisini korumak ve etrafında bir güvenlik çemberi oluşturmak amacıyla, özellikle Balkan ülkeleriyle siyasal ve kültürel ilişkilerini geliştirmeye ve onlarla yakın ilişkiler içinde olmaya özen göstermiştir. Bu hususta Türkiye, oluşturulan bu birlik ve kongrelerde sürekli yer edinmeye çalışarak dünyaya kendisini tanıtmak ve kabul ettirmek için çaba sarf etmiştir. İşte Türk basını da bu dönemde kendisini dünyaya tanıtabilmek amacıyla 1937 yılında toplanan Balkan Basın Birliği'ne katılma kararı alarak bu adımı atmıştır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2- Resmi Yayın ve Tutanaklar

Resmi Gazete

3- Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Kurun

Ulus

4- Kitaplar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1959.

ATEŞ, Nevin Yurtdsever, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Edit: İdris Bal), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

Birinci Basın Kongresi, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

BULUT, Feryat, *“Toplumsal Değişim ve Siyaset Üzerinde Basının Etkisi”*, **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları:1, Ankara, 2016.

DOĞAN, Orhan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (XIX. ve XX. Yüzyıl Türkiye Tarihi)**, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011.

ER, Turgut, **Türkiye’de Basın-Yayın ve Tanıtma**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003.

GERÇEK, Selim Nüzhet, **Türk Matbuatı**, (Der: Ali Birinci) Gezgin Kitapları, Ankara, 2002.

GEVGİLİLİ, Ali, **Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990.

GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

İNAN, Arı, **Düşünceleriyle Atatürk**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982.

- İNUGUR, Nuri, **Türk Basın Tarihi**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1992.
- İSKİT, Server, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1939.
- İSKİT, Server, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1943.
- KABACALI, Alper, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- KANTARCIOĞLU, Selçuk, **Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- ÖZGENTÜRK, Nebil, **Cumhuriyetten Günümüze Basının Kısa Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÖZKAYA, Yücel, **Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- TBMM Albümü**, TBMM Albümü 1920-1950, I, Gökçe Ofset, Ankara, 2010.
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları, Ankara, 2011.
- TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
- TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, I**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- TÜRKDOĞAN, Berna, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası –Makaleler-**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.
- ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

5- Makaleler

DAYI, Sinever Esin, “*Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması*”, **Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S:19, (2002), s.331-340.

DEMİR, Vedat, “*Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburi Meslek Kuruluşu: Türk Basın Birliği Kuruluşu. Faaliyetleri ve Kapanışındaki Nedenler*”, **Marmara İletişim Dergisi**, S:8, (1991), s.234-241,

GEVGİLİLİ, Ali, “*Türkiye Basını*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, I, s. 202-228.

KOÇAK, Doğan, “*17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu’na Göre Türk Kadınının Hak ve Özgürlükleri*”, **Atatürk Dergisi**, VIII, S.1, (Temmuz-2019), s.79-98.

6- Tezler

AYDEMİR, Nurulay Funda, **Balkanlarda İttifak Arayışı ve Türkiye Birinci Balkan İttifakı**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

YENTÜRK, Yüksel, **II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

YİĞİT, Ali Ata, **Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikaları (1923-1938)**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1996.

7- e-Kaynaklar

https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/Cilt1.pdf E.T: 04.08.2020

https://tr.wikipedia.org/wiki/Naci_Kıciman E.T: 30.09.2020

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ercüment_Ekrem_Talu E.T: 30.09.2020

Makalenin Geliş Tarihi: 25.10.2020
Kabul Tarihi: 26.11.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

**IV. UMUMİ MÜFETTİŞLİK BÖLGESİNDE SOSYO-KÜLTÜREL, EKONOMİK
VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ
(1936-1941)**

**IV. IN GENERAL INSPECTORATE REGION SOCİO- CULTURAL,
ECONOMİC AND PUBLIC WORKS ACTIVITIES
(1936-1941)**

Ayhan AKBULUT*

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da meydana gelen Şeyh Sait ve Ağrı İsyancıları nedeniyle bölge sağlık, eğitim, ekonomi ve bayındırlık gibi alanlarda geri kaldığı için devlet birtakım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri de Osmanlı Devleti’nden beri uygulanan bir idare mekanizması olan Umumi Müfettişliklerin 1927’de tekrar kurulmasıdır. Bu girişimlerden biri de 6 Ocak 1936’da IV. Umumi Müfettişliğin kurulması ve müfettiş olarak da bölgeyi daha önceki görevleri ile yakından tanımış olan Hüseyin Abdullah Alpdoğan’ın tayin edilmesidir. Bu sayede bölgede asayiş, ekonomi, eğitim, sağlık ve bayındırlık alanlarında birçok faaliyet yürütülerek bölge halkının modern bir yaşam tarzına sahip olması için çalışılmıştır.

Bu çalışmada IV. Umumi Müfettişliğin kurulması incelendikten sonra müfettişliğin bölgede ekonomi, sağlık, eğitim gibi sosyal alanlarda yaptığı faaliyetler irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: IV. Umumi Müfettişlik, Sağlık, Ekonomi, Bayındırlık, Eğitim

*Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi: ayhanakbulut6@hotmail.com, ORCID:0000-0003-4864-7412: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Ayhan Akbulut, “IV. Umumi Müfettişlik Bölgesinde Sosyo-Kültürel, Ekonomik ve Bayındırlık Faaliyetleri (1936-1941)”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.2, (Aralık-2020), s.251-270. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

ABSTRACT

Due to the Sheikh Sait and Ağrı Rebellions that took place in the Eastern and Southeastern Anatolia in the first years of the Republic, the state had to take some measures because the region fell behind in areas such as health, education, economy and public works. One of these measures is the re-establishment in 1927 of the public inspectorates, an administrative mechanism implemented since the Ottoman Empire. In one of these initiatives, IV. Establishment of the General Inspectorate and It is the appointment of Hüseyin Abdullah Alpdoğan, who was closely acquainted with the region with his previous duties as inspector. In this way, many activities were carried out in the areas of public order, economy, education, health and public works in the region to ensure that the people of the region have a modern lifestyle.

In this study IV. After the establishment of the General Inspectorate was examined, the activities of the inspectorate in social fields such as economy, health and education in the region were explained.

Keywords: IV. General Inspector, Health, Economy, Public Works, Education

GİRİŞ

Umumi Müfettişlikler, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçen ve Umumî Valilik, Bölge Valiliği, Genel Müfettişlik, Fevkalade Vali ve İnspektörlük gibi değişik isimlerle de anılan idare mekanizmalarıdır. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ni bölmek ve yeraltı- yerüstü zenginliklerini ele geçirmek isteyen büyük devletler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine de el atmışlardır. Bunlar bölgede Ermenistan ve Kürdistan devletleri kurulması için birçok faaliyet yürüttükleri gibi Ermeni ve Kürtleri de ayaklanmaları için kışkırtmışlardır.¹

II. Abdülhamit, büyük devletler ve onlara inanarak ortalığı karıştırmaya başlayan Ermeni ve Kürtlere yönelik birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden biri de idarî mekanizmada alınan ve Umumî Müfettişliklerin ilki kabul edilebilecek olan Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği'dir. Bu idarî mekanizmanın vücuda getirilmesinin asıl nedeni Ermenistan ve Kürdistan devleti kurulması düşünülen vilayetleri tek merkezden idare ederek denetlemektir². II. Abdülhamit Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği görevine Müşir Ahmet Şakir Paşa'yı atamıştır. Şakir Paşa bu görevini 1895-1899 yılları

¹ Çağatay Arpaçay, **Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı** (YYLT), Erzurum, 2010, s.2.

² Hüseyin Koca, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Dönemi Umumi Müfettişlikleri (Genel Valilikler, 1927-1947)", <https://www.altayli.net/turkiye-cumhuriyetinde-tek-parti-donemi-umumi-mufettislikleri-genel-valilikler-1927-1947.html>, Erişim Tarihi: 02.11.2020, s.1.

arasında yürütmüştür. Şakir Paşa'dan öncelikli olarak asayişini sağlaması istenerek idarî, mülkî, adlî, malî, bayındırlık, ulaşım ve eğitim konularından da sorumlu tutulmuştur³. Bu şekilde kurulmaya başlanan müfettişlikler daha sonrada Milli Mücadele dönemine kadar devam ettirilmiştir. Her ne kadar müfettişlikler Milli Mücadele döneminde de kurulmak istenmişse de birtakım sorunlardan dolayı kurulamamıştır.⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da müfettişlik kurulamamıştır. Ancak 1927'den sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da asayişini önemli ölçüde ihlal eden eşkiya çetelerine karşı Tek Parti Yönetimi, bölgedeki illeri bir arada tutmak amacıyla merkeziyetçi ve sıkı denetimi ele alan Umumî Müfettişlikleri kurmak için adım atmıştır. Müfettişlik kurulmasıyla ilgili kanun tasarısı 12 Şubat 1927'de Meclise gelmiştir. Kanunun görüşülmesi sırasında müfettişliğin kuruluş sebepleri şöyle açıklanmıştır:

*“Elyevm mevcut altmış üç vilâyetimiz umumî bir nazarla tetkik edildiği takdirden bu vilâyetlerin iktisadî, içtimaî ve coğrafi noktai nazardan yekdiğeriyle alâkadar bir takım menatika münkasım olduğu ve bu mintikaları teşkil eden Vilâyetler arasında umumî ve müşterek bir takım menfaatlerin mevcut olduğu tezahür eder. İşte iş bu müşterek menfaat ve ihtiyaçları mahallerinde şâmil bir nazarla tetkik ile bunların temin ve tanzimi hususunda nazım olmak ve aynı zamanda vilâyatı da sıkı bir teftiş ve murakabe altında bulundurarak ihtiyacatı idâriyenin lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere Müfettişi Ümumilik teşkilâtının icrasına lüzum ve zaruret hâsıl olmuş ve lâyihai kanuniye takdim kılınmıştır efendim”.*⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 25 Haziran 1927'de 1164 sayılı “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”u kabul etmiştir.⁶ Kanunun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra 11 Aralık 1927'de merkezi Diyarbakır olmak üzere Elazığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt ve Mardin illerini kapsayan I. Umumî Müfettişlik kurulmuştur. Temel amacı; bölge genelinde emniyet ve asayişin sağlanması ile iktisadi kalkınma olan I. Umumî Müfettişlik, bu amaçlarının yanı sıra bayındırlık, kültür ve eğitim alanlarında da bölgenin kalkınmasından sorumlu tutulmuştur⁷. 27

³ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul, 2003, s.27.

⁴ C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s.30-52.

⁵ C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s.55.

⁶ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, XXXIII/ 2, Ankara, 1927, s.425-492.

⁷ Erdal Aydoğan, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e**, İstanbul, 2008, s.99-155; Hüseyin Koca, “*Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Dönemi Umumi Müfettişlikleri...*”, s.6.

Kasım 1927’de ise Umumî Müfettişliklerin görev ve yetkilerini belirleyen 17 maddelik bir talimatname kabul edilmiştir.⁸

Ülkede bölgesel kalkınmışlık farklarını asgari düzeye indirmek maksadıyla 19 Şubat 1934’te Trakya Umumî Müfettişliği/ II. Umumî Müfettişlik kurulmuş ve İbrahim Tali Bey müfettiş olarak burada görevlendirilmiştir.⁹ 6 Eylül 1935’te III. Umumî Müfettişlik oluşturulmuştur. Müfettişlik görevine Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer atanmıştır. 6 Ocak 1936’da IV. Umumî Müfettişlik kurulmuş ve müfettiş olarak 10 Ocak 1936’da Hüseyin Abdullah Alpdoğan tayin edilmiştir. 27 Haziran 1947’de Adana merkez olmak üzere V. Umumî Müfettişlik meydana getirilerek Nizamettin Ataker burada görevlendirilmiştir.¹⁰

A- IV. UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN KURULMASI

Tunceli/ Dersim bölgesinde meydana gelen asayişsizlik ve isyanlar Osmanlı Devleti’nden başlayarak Cumhuriyet’e kadar devam etmiştir. Aşiretlerin yaptıkları, asayişsizlik faaliyetleri isyan- bastırma- isyan şeklinde bir döngüye dönüşen uzun bir kontrolsüzlük süreci olarak tanımlanabilir. Cumhuriyet döneminde bölgedeki asayiş sorununun çözümü ve geri kalmışlığın giderilmesi için Dâhiliye Vekili, Genelkurmay Başkanı gibi birçok devlet adamına bölgeyle ilgili raporlar hazırlattırılmıştır¹¹. Bu raporlarda genel olarak ekonomi, sağlık, eğitim ve bayındırlık sorunlarının çözülmesi ile bölgede yaşayan halkın refah seviyelerinin yükseleceği böylece devlete olan sadakatlerinin artacağı açıklanmıştır.¹²

Bölgeyle ilgili hazırlanan raporlardan biri de Başvekil İsmet İnönü’ye aitti. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün isteği üzerine Başvekil İsmet İnönü 25 Haziran 1935’te doğu illerine bir geziye çıkmış ve seyahatini 15 Temmuz 1935’e kadar sürdürmüştür.¹³ Bu gezi sonucunda oluşturduğu Şark Seyahati Raporu’nu 21 Ağustos 1935’te Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e sunmuştur. Başvekil İsmet İnönü, raporunun bir kısmında Fransızların Kürt aşiretler üzerindeki etkisini vurgularken diğer taraftan da

⁸ Serap Yeşiltuna, **Resmî Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler**, İstanbul, 2007, s.176.

⁹ E.Aydoğan, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali Mustafa Kemal’le Trablusgarp’tan Cumhuriyet’e**, s.155-158.

¹⁰ Hüseyin Koca, “*Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Dönemi Umumi Müfettişlikleri...*”, s.6.

¹¹ Bahar Toparlak, **Dördüncü Umumi Müfettişlik: Kurulması, Çalışmaları ve Kaldırılması** (YYLT), Eskişehir, 2013, s. 54-68.

¹² Burcu Özbay, **Dördüncü Umumi Müfettişlik (1936-1952)** (YDT), İstanbul, 2019, s. 75-76.

¹³ **Kurun**, 30 Haziran 1935.

Doğu bölgesinin sorunları ve bunlara yönelik çözüm önerilerini sıralamıştır.¹⁴ Bu raporun Dersim ile ilgili olan kısmı şu şekildedir:

“Dersim ıslahına bir program halinde tevessül edeceğiz. Program, hazırlık, silahtan tecrit ve icap ederse iskân safhalarını ihtiva edecektir.

Hazırlık ve silahsızlanma 3 senede olacaktır.

İlbbaylık dairesi bir kolordu karargâhı gibi fakat maksada elverişli olarak teşkil olunacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır.

*...İlbbaylık yol, orman işletme, çabuk ve kesin adalet, gibi kuvvetli bir idare ile işe başlayacaktır”.*¹⁵

Başvekil İsmet İnönü'nün Şark Seyahati Raporunda Dersim ile ilgili verdiği bilgiler Dersim'in idare mekanizmasının yeniden belirlenmesi ve IV. Umumî Müfettişliğin kurulmasında belirleyici olmuştur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1935'de TBMM'de yaptığı konuşmasında iç idare teşkilatının, ülkenin doğusundan başlatılarak genişletilmeye ihtiyacı olduğunu bu nedenle de iki yeni Umumî Müfettişliğin ve yeniden bazı vilayetlerin kurulmasının gerektiğini açıklamıştır. Bu sayede Dersim'de ciddi bir ıslahat programı uygulanarak bölgenin devamlı teftişi ve ortak işlerinin tek merkezden yürütülmesini sağlayacak olan Umumî Müfettişliklerin çok yararlı olacağını ifade ederek yeni bir Umumî Müfettişlik kurulacağını işaretini vermiştir.¹⁶

Başvekil İsmet İnönü'nün imzasıyla 7 Kasım 1935'de “*Munzur Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası*” başlığıyla TBMM'ye bir kanun tasarısı gönderilmiştir. Tasarı TBMM'de 25 Aralık 1935'te görüşülmüş ve 2884 sayılı “*Tunceli Vilayeti İdaresi Hakkında Kanun*” olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Bu kanunla IV. Umumî Müfettişliğin kurulmasına karar verilmiş ve yetkileri de belirlenmiştir. Kanun 2 Ocak 1936'da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁸ Toplamda 37 maddeden oluşan bu Kanunun bazı önemli maddeleri şöyledir:

Madde 1- Tunceli Vilâyetine ordu ile irtibatı devam etmek üzere ve rütbesinin yetkilerine sahip bulunmak üzere korgeneral rütbesinde bir zat vali ve kumandan seçilir.

¹⁴ Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, İstanbul, 2008, s. 17-31.

¹⁵ S. Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, s. 57.

¹⁶ TBMMZC, VI/ 5, Ankara, 1935, s. 2-3.

¹⁷ TBMMZC, VII/5, Ankara, 1935, s.169-181.

¹⁸ **Resmi Gazete**, 02.01.1936, sayı 3195.

Vali ve kumandan usulü gereğince Millî Müdafaa Vekâletinin onayı alınmak şartı ile Dâhiliye Vekilinin yazısı ve Bakanlar Kurulu kararı ile tayin olunur. Bu vali ve kumandan teşkil edilen IV. Umumî Müfettişliğin de Umumî Müfettişi'dir.

Madde 2- Vali ve kumandan vilâyet evrak işleri ve vilâyet memurları hakkında, Vekillerin kanunen sahip oldukları bütün yetkilere sahiptir.

Vali ve kumandan lüzum gördüğü takdirde vilâyeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve durumu Dâhiliye Vekâletine bildirir.

Madde 5- Vali ve kumandan vilâyette kullanılan asker memurlar hakkında inzibatî bakımdan askerî kanunların kendisine verdiği disiplin yetkisini kullanır.

Hâkimler Kanunu hükümleri saklıdır. Ancak vali ve kumandan adliye memur ve kâtipleri hakkında Hâkimler Kanunu hükümlerine göre bunların âmirleri tarafından verilebilecek cezaları dahi tatbik yetkilidir.

Madde 7- Vali ve kumandan lüzum gördüğü belediyelerde reislik vazifesini kaymakamlara ve nahiyeye müdürlerine verebilir.

Madde 12- Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme yetkisi vali ve kumandanındır.

Madde 31- Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilâyet halkından olan fertleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakletmeye ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını yasaklamaya yetkilidir.

Madde 32- Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezaların teciline yetkilidir.

Madde 33- İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emir olunur.

Dersim ile ilgili başka bir kanunda 25 Aralık 1935'te TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir. Bu kanun 2885 sayılı "*Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun*"dur.¹⁹ Adı geçen kanunla Dersim'in adı Tunceli olarak değiştirilmiştir.²⁰ Falih Rıfki Atay Ulus gazetesinde söz konusu kanunlarla bölgede özel bir idare sistemi uygulanacağını, kanunların halkın ağaların elinden kurtarılması gerektiği için çıkarıldığını artık bu bölgeye de sağlık, eğitim ve bayındırlık hizmetlerinin getirileceğine yönelik bir yazı yayınlayarak kanunların önemini açıklamıştır.²¹

¹⁹ TBMMZC, VII/5, s.171-173.

²⁰ Kurun, 26 Aralık 1935.

²¹ Ulus, 26 Aralık 1935.

IV. Umumî Müfettişliğin kurulmasına dair 2/3823 nolu kararname 6 Ocak 1936'da yayınlanmıştır. Tunceli Vilayeti İdaresi Hakkında Kanun'da IV. Umumî Müfettişliğin kurulmasına karar verilmesine rağmen kimin müfettiş olarak atanacağı açıklanmamıştır. Bu kararname ile hem müfettiş hem de müfettişlik bölgesi belirlenmiştir. Kararnamede IV. Umumî Müfettişliğin kurulması şu şekilde açıklanmıştır:

*“Dersim bölgesinde idare ve düzenin ciddi manada sağlanabilmesi ve devlet denetiminin daha düzgün yapılması için yeniden kurulacak olan Bingöl, Tunceli ve I. Umumî Müfettişlik bölgesinden ayrılacak olan Elazığ illerini kapsayacak şekilde Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun'un I. maddesine dayanarak 27 Kasım 1927 tarihli talimatname ile belirlenen görev ve yetkilere sahip olarak Dâhiliye Vekilinin 4 Ocak 1936 tarih ve 52 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine Hükümet tarafından 6 Ocak 1936'da IV. Umumî Müfettişliğin kurulmasına karar verilmiştir”.*²²

Kararname gereğince Tunceli, Bingöl, Elazığ ve Erzincan vilayetlerini kapsamına alacak şekilde merkezi Elazığ olmak üzere IV. Umumî Müfettişlik kurulmuştur. IV. Umumî Müfettiş olarak da daha önceki görevleri ile bölgeyi yakından tanıma fırsatı olan VIII. Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan 10 Ocak 1936'da ordu ile ilişkileri devam etmek şartıyla tayin edilmiştir.²³ Hüseyin Abdullah Alpdoğan yeni görevine 1 Şubat 1936'da Elazığ'a geçerek başlamıştır.²⁴

B- IV. UMUMİ MÜFETTİŞLİK BÖLGESİNDEKİ SOSYO- KÜLTÜREL VE EKONOMİK FAALİYETLER

Hüseyin Abdullah Alpdoğan IV. Umumî Müfettiş olarak bölgeye geldiği zaman bölgede sağlık açısından eksiklikleri fark etmiş ve ilk olarak 1936 yılının Ekim - Kasım aylarında ilçelere 8 doktor tayin ettirmiştir. Daha sonra ilçelere dispanserler açtırmaya başlamıştır. Çapakçur ilçesinde bir dispanser açtırdıktan sonra 600 lira bedelle Pülümür'de de bir dispanser binası inşa ettirmeye başlamıştır. Palu, Mazgirt, Hozat ve Ovacık'ta binalar kiralayarak dispanserler açmıştır.²⁵ Bölgede seyit olduğu iddiasında bulunan kişiler dispanserler açılana kadar halkı kandırmış ve üfürükçülük ile halkın sırtından yıllarca geçinmişlerdir. Dispanserler açılmaya başlayınca halk bu sağlık

²² Resmi Gazete, 16.01.1936, sayı 3207.

²³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.2/ 61.2.12.

²⁴ B. Özbay, Dördüncü Umumi Müfettişlik (1936-1952), s. 83.

²⁵ M. Bülent Varlık, Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936, Ankara, 2010, s. 152.

kuruluşuna gitmeye başlamış ve sözde seyitlerin halkı sömürme yöntemlerinden biri kapanmıştır.²⁶

Müfettişlik bölgesi içinde sağlık alanında daha çok Elazığ'a yatırım yapılmıştır. 1940'da 100 yataklı Elazığ Cüzzam Hastanesi faaliyete başlamıştır. 1941'de doğumevi, 1937'de yapımına başlanan 100 yataklı Elazığ Hastanesi'de 1944'te açılmıştır. Ayrıca 1926'da açılmış olan Akıl ve Ruh Hastanesine 1936'da bakım yaptırmıştır. Bu hastanelerin açılmasıyla Elazığ, IV. Umumî Müfettişlik bölgesi içerisinde bir sağlık merkezi haline gelmiştir.²⁷ İl özel idarelerinin sağlık konusundaki harcamalarına bakıldığında zaman müfettişlik dâhilindeki iller içerisinde sağlık konusunda en fazla yatırım yine Elazığ'a yapılmıştır.²⁸

Hüseyin Abdullah Alpdoğan IV. Umumî Müfettişlik görevine başladıktan sonra bölgede eğitim konusunda da çalışmalara başlamıştır. Müfettişlik kurulduğu zaman Tunceli'de 21 okul, 37 öğretmen ve 1326 öğrenci; Elazığ'da 38 okul, 38 öğretmen ve 3490 öğrenci; Bingöl'de 7 okul, 10 öğretmen ve 393 öğrenci bulunmaktaydı.²⁹ Bölgedeki il özel idareleri de eğitim konusundaki harcamalarda fazla etkin olmamışlardır. Örneğin 1927-1935 yılları arasında Bingöl'de eğitim için hiç para tahsis edilmemiştir. Elazığ'da 856.062 lira eğitim için ayrılırken Tunceli'de eğitim için yine hiç para tahsis edilmemiştir.³⁰ Hüseyin Abdullah Alpdoğan IV. Umumî Müfettişlik görevine başlayınca yeni okullar yaptırmak amacıyla bayındırlık hizmetleri için tahsis edilen paradan 68.000 lira ayırmış³¹ ve Elazığ'da 7, Bingöl'de 1 okul inşa ettirmeye başlamış ve Tunceli'de kiralık evlerde en az 3 sınıflı 7 ilkokul açmıştır. Bu okullarda verilecek eğitimin temel amacı Türkçe bilmeyenlere Türkçe öğretmek ve Türklük duygusu aşılamaktır.³²

Dâhiliye Vekâletine 30 Temmuz 1937'de gönderilen bir raporda 12 köy okulu yapılmaya başlandığı belirtilmiştir.³³ Tunceli'deki köylerin dağınıklığı ve nüfusun az olması sebebiyle birkaç köyün ortasına bir okul yapılmıştır. İnceağa köyü okulu iyi

²⁶ Naşit Hakkı Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul, 2014, s. 110-111.

²⁷ Metin Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1927-1950)**, Ankara, 2009, s. 91.

²⁸ M. Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya...**, s. 130.

²⁹ M. B. Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936**, s. 154.

³⁰ M. Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya...**, s.112.

³¹ Tuğba Korhan, “*Cumhuriyet Dönemi Umumi Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme*”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 7, (Nisan- 2012), s.138.

³² M. B. Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936**, s. 149.

³³ C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 246.

karşılımış ve 72 öğrenci göndermiştir. Fakat Derviş Cemal köyü seyitler yüzünden okula daha soğuk yaklaşmış ve 40 öğrenci okula göndermiştir.³⁴

Elazığ'da 1938'de bir Kız Enstitüsü açılmıştır. 1928'den beri açılmaya başlanan Kız Enstitülerinin amacı % 8 civarında olan kadın okuma yazma oranını arttırmak, kızları ideal bir ev kadını yapmaya hazırlamak ve onları hayatlarını kazanabilecek seviyeye ulaştırmaktır. Yani kadını modern ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek hale getirmektir. Aynı zamanda kızların dış görünüşlerinde de değişiklik yapılması hedeflenmiş ve Avrupa tarzında modern kıyafetler giymeye alıştırmışlardır.³⁵ Hüseyin Abdullah Alpdoğan, Naşit Hakkı Uluğ'a bu Kız Enstitüsü için şunları söylemiştir:

*“... Enstitü açılınca memleketin bütün ileri gelenlerinin bayanları kurslara girdiler, fakir aileler de koştular geldiler. Subayların ve memurların aileleri devamlı bir talebe oldular ve imtihana girdiler. Elazığ orta mektebinden çıkan kızlarımız lise sınıflarına devam edemiyordu. Şimdi bu enstitünün lise sınıfına devam imkânını buldular ve hem de medeni hayatın icap ettirdiği bütün sanatları öğrenebilecekler... İlk mektebi bitiren kızlarımız için de bu enstitü pek kıymetli bir ortaokul vazifesini görüyor. Şimdi sizi ilgilendiren kısma geleyim, enstitü Tunceli'nin karanlık köşelerinden getirilen kızları da yüce maksadımız uğrunda yetiştiriyor. Ben bu kızları seçerken şu vasıfları aradım, aşiret ağasının kızı olmasın, kölenin de kızı olmasın. Halktan, kendi yuvasına hâkim ve sahip olan bir çiftçinin kızı olsun. Evi, toprağı olan ve asi veya esir tanınmayan bir ailenin kızı. 12 ile 15 yaş arasında 28 kız bu enstitüye geldi, bu teşebbüsümüzün ilkönce hayli mukavemet gördüğünü de söylemeliyim. Bu kızlar, enstitünün şefkatli öğretmenlerinin elinde temizlendiler, giydirildiler ve temizlik, dikiş, Türkçe okuyup yazma öğrendiler. Şimdi tatil zamanı köylerine döndüler, hem de arzu etmeyerek. Şehirde kalmak ve buranın temiz ve rahat hayatına devam etmek istiyorlardı”.*³⁶

IV. Umumî Müfettişlik eğitim konusunda aktif olunca il özel idareleri de eğitim için bütçe ayırmaya başlamışlardır. 1936-1940 yılları arasında il özel idareleri eğitime Elazığ'da 544.237 lira, Tunceli'de 291.481 lira ve Bingöl'de 121.328 lira ayırmıştır.³⁷

Hüseyin Abdullah Alpdoğan IV. Umumî Müfettişlik görevine başladığı zaman bölgede halkevlerinin bulunmadığını görmüş ve müfettişlik bölgesinde halkevleri

³⁴ N. H.Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 215.

³⁵ Ayten Sezer Arıç, “Türkiye’de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 20, (2014) s. 197.

³⁶ N. H.Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 208.

³⁷ M. Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu’ya...**, s. 114.

açılması için faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Halkevleri, 1931’de kapatılan Türk Ocaklarının yerine daha işlevsel bir kurum olarak 19 Şubat 1932’de 14 şehirde açılmıştır. Halkevlerinden beklenen amaç halkı eğitmek, halkın kaynaşmasını sağlamak ve birbirini anlayan insanlar haline getirmek, modern bir zihniyet oluşturmak, köy ve şehir arasındaki farkları ortadan kaldırmak ve yetişkinleri eğitmektir. Aynı zamanda Cumhuriyetçilik, Laiklik, İnkılâpçılık, Milliyetçilik, Devletçilik ve Halkçılık’ı halka aşılacak ve halk arasındaki imtiyazlık gibi durumları ortadan kaldırmak için kurulmuşlardır.³⁸ Atatürk, halkevlerine önem vermiş ve bu dönemde çıkan yeni kitapların, dergilerin bu halkevlerine gönderilmesine çok dikkat etmiştir.³⁹

Hüseyin Abdullah Alpdoğan 14 Ocak 1937’de Cumhuriyet Halk Partisi genel merkezine bir yazı göndererek Pertek, Hozat ve Ergani’de birer halkevi açılmasını istemiştir. 20 Ocak 1937’de bu talep kabul edilmiş ve 21 Şubat 1937’de Tunceli’nin ilk halkevi olan Pertek Halkevi açılmıştır.⁴⁰

Pertek Halkevi 6 çalışma kolu ile açılmıştır. Bunlar; 1- Dil ve Edebiyat, 2- Güzel Sanatlar, 3- Spor, 4- Kütüphane ve Yayın, 5- Tarih ve Müzeler, 6- Köycülük. Halkevinin açılışı dolayısıyla kutlamalar yapılmış, Ülkü ve diğer dergiler ile 200 civarında kitap dağıtılmış ve Kanun Adamı ve Devrim adlı tiyatrolar oynanmıştır.⁴¹

Pertek’ten sonra 9 Mart 1937’de Hozat Halkevi açılmıştır. Bu halkevi 1- Dil ve Edebiyat, 2- Tarih, 3- Köycülük, 4- Tiyatro, 5- Spor olmak üzere 5 çalışma kolu ile kurulmuştur. Hüseyin Abdullah Alpdoğan 3 Haziran 1939’da Cumhuriyet Halk Partisi genel merkezine bir yazı yazarak Çemişgezek’te bir halkevi açılmasını istemiş ancak bu istek kabul edilmemiştir. Kasım 1939’da yeni bir halkevi Pülümür’de açılmıştır.⁴²

Bir yerde halkevi açılabilmesi için en az 3 çalışma kolu ile kurulması şartı vardır. Ancak kasabalara ve köylere doğru gidildikçe hem 3 çalışma kolu açamama hem de bina ve gelir eksikliği gibi nedenlerle halkevleri kurulmamaya başlanmıştır. Böyle yerlerde halkevleri yerine halkodaları açılmıştır.⁴³

³⁸ Yavuz Özdemir - Elif Aktaş, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 45, (2011), s. 243-247.

³⁹ Kadir Ulusoy- Bahattin Demirtaş, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında İki Önemli Kültür Politikası: Halkevleri ve Millet Mektepleri”, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0504-cumhur.htm>, 02.11.2020.

⁴⁰ Savaş Sertel, “Tunceli’de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951)”, **Tarih Okulu Dergisi**, S.15, (Eylül 2013), s. 209.

⁴¹ S. Sertel, “Tunceli’de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951)”, s. 210.

⁴² S. Sertel, “Tunceli’de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951)”, s. 234.

⁴³ Y. Özdemir – E. Aktaş, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, s. 258.

Hüseyin Abdullah Alpdoğan, Tunceli’de halkevi açmadığı yerlerde halkodaları açmaya çalışmıştır. Bunlardan ilki 19 Şubat 1940’da açılan Mazgirt Halkodası’dır. Daha sonra 29 Ekim 1941’de Ovacık Halkodası açılmıştır. Hüseyin Abdullah Alpdoğan 31 Ekim 1941’de Cumhuriyet Halk Partisi genel merkezine bir telgraf çekerek Cumhuriyetin ilanının 18. yılında Ovacık Halkodasının açıldığını bildirmiştir. 1941’de ise daha önce halkevi açmak için çalışılan Çemişgezek’te bir halkodası açılmıştır. Bir halkodası da 19 Şubat 1944’de Kalan’da açılmıştır.⁴⁴ Yeni kurulan bu halkevleri ve halkodalarında sağlık, ulaşım, spor ve adlî konularda birçok konferans verilerek halk aydınlatılmaya çalışılmıştır.⁴⁵

Hüseyin Abdullah Alpdoğan’ın yol ve köprüler yaptırması ile emniyet ve asayiş durumları hızlı bir şekilde düzelmeye başlamıştır. Bununla beraber müfettişlik bölgesindeki iktisadi vaziyette düzelmiş ve ilçe merkezlerinde pazarlar kurularak⁴⁶ birçok tarım ve hayvansal ürünün alışverişi yapılmaya başlamıştır. Bu ürünleri üretenlerin haklarını korumak maksadıyla da 1 Ocak 1937’de Elazığ’da Ticaret ve Zahire Borsası kurulmuştur.⁴⁷ IV. Umumî Müfettişlik bölgesindeki Ergani bakır madeninin Alman hissedarlarındaki hisseleri 1934’te devlet tarafından satın alınmış ve 1936’da Etibank tarafından işletilmeye başlamıştır. Burada 1944 yılı kayıtlarına göre toplamda 3923 kişi istihdam edilmiştir. 1934’te Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) ve Etibank tarafından bulunan Guleman krom madeni 1936’dan itibaren işletilmeye başlanmıştır. Bu hem milli ekonomiye katkı hem de bölge halkına iş imkânı sağlaması açısından çok önemlidir. Elazığ Keban kurşun madeni de 1933’de MTA tarafından işletilmeye başlanmış ve 1940’da işletmesi Etibank’a devredilmiştir.⁴⁸ Hüseyin Abdullah Alpdoğan Kiğı ve Çemişgezek’te demir madeni ve Ovacık’ta ise asfalt olduğundan şüphe etmiş ve buralardan aldığı numuneleri MTA’ya göndermiştir.⁴⁹

1941’de dokuma sanayi alanında 7000 lira sermayeli Elazığ İplik ve Küçük Sanat Kooperatifi kurulmuştur. Burada yaklaşık 200 tezgâhta günde 6000 m bez üretilerek satılmıştır. Ayrıca Elazığ’da üzüm bağlarının bol olması ve bu üzümlerden kaliteli şarap yapılması nedeniyle Tekel idaresi 1942’de şarap imalathanesi ve 1944’de

⁴⁴ S. Sertel, “Tunceli’de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951)”, s. 211-221.

⁴⁵ S. Sertel, “Tunceli’de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951)”, s. 230-233.

⁴⁶ M. B. Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 154.

⁴⁷ M. Kopar, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu’ya...*, s. 309.

⁴⁸ Rahmi Doğanay, “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X, S.2, (2000), s. 227-228.

⁴⁹ M. B. Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 155.

de Elazığ Şarap Fabrikasını kurmuştur.⁵⁰ Bütün bu yatırımlar bölgenin iş sahasını genişletmiş ve bölge halkına iş imkânı sağlamıştır.

Hüseyin Abdullah Alpdoğan, Murat Nehri'nin su taşımacılığına elverişli olup olmadığını öğrenmek için araştırmalar yaptırmıştır. Ayrıca elektrifikasyon dairesinden gelmiş olan 2 mühendis su üzerinde elektrik üretimi yapılabilecek yerler aramaya başlamışlardır. Çalışmalar sonucunda Murat Nehri'nin taşımacılığa elverişli olmadığı ancak Bağındağ ve Genç dağları arasında elektrik santralleri kurulabilecek yerler olduğu anlaşılmıştır.⁵¹

C- IV. UMUMİ MÜFETTİŞLİK BÖLGESİNDEKİ BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

IV. Umumî Müfettişlik kurulduktan sonra Nafia Vekili Ali Çetinkaya tarafından müfettişlik bölgesindeki bayındırlık işlerinde kullanılmak üzere 4.000.000 lira tahsisat ayrılması için bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarının gerekçesi olarak da şu açıklama yapılmıştır:

Anadolu'nun büyük nehirlerinden olan Fırat ve Murat nehirleri bu bölgeyi kuşatmış, bunların başlıca kollarını oluşturan büyük ırmaklarda Tunceli bölgesini birçok parçalara ayırmıştır. Arazinin bu hali, bir taraftan diğer tarafa gidiş geliş çok zorlaştırmaktadır. Bölgede yaşayan halkı diğer ilçelere ve vilayet merkezine ulaştıracak yollar ve köprülerde mevcut olmadığından, halk ürünlerini hiçbir tarafa götürememekte bu da kazanç ve geçim vasıtası konusunda sorunlar oluşturmaktaydı. Bu durum bazı yerlerde açlık derecesine ulaştığından emniyet ve asayişin bozulmasına sebebiyet vermektedir.

Yol ve köprülere iktisadi bakımdan ihtiyaç olduğu kadar, Tunceli Kanunu hükümlerini devamlı ve etkili bir şekilde uygulayabilmek içinde gereklidir. Devletin kuvvetlerinin bütün bölge dâhilinde her tarafa kolayca ve süratle gidip gelmelerini sağlayacak yol ve köprülerin kısa bir zamanda yapılması çok lüzumludur. Bunlardan başka; devlet halkı korumak, asayiş ve emniyeti sağlamak için muhtelif yerlerde kışlalara ve karakollara, devlet teşkilat ve görevleri için hükümet konaklarına, okul ve hapishaneler inşasına ihtiyaç vardır. Ayrıca yol ve köprü inşaatının önemli faydalarından biri de Tunceli halkına çalışacak iş sahası bulunmasıdır.⁵²

⁵⁰ M. Kopar, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya...*, s. 311-312.

⁵¹ M. B. Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 156.

⁵² C. Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, s. 237.

Tasarı TBMM’de 11 Haziran 1936’da 25.780.000 lira Fevkalade Tahsisat Verilmesi Hakkında Kanun adıyla görüşülmüş ve 3037 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir⁵³. Bu kanun kapsamında IV. Umumî Müfettişliğe ilk etapta 500.000 lira gönderilmesine karar verilmiştir. Kanun 18 Haziran 1936’da Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁴ Yapılması planlanan bayındırlık hizmetlerini gerçekleştirebilmek için 4.000.000 lira verilmesi ancak bu paranın bütün olarak değil her yıl için 1.300.000 lira tahsisat ayrılarak 3 yıl içinde verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁵

Hüseyin Abdullah Alpdoğan bayındırlık hizmetlerinde ilk olarak 500.000 lira keşif bedeli ile Elazığ - Hozat - Ovacık - Pülür Şose yolunun ihalesini yaptırmış ve inşaatını başlatmıştır. Daha sonra Güllüşkür/ Külüşkür, Pertek ve Süngeç beton köprülerinin ihalesi yaptırılarak 360.000 lira maliyetle yapılmasına başlanmıştır⁵⁶. Telefon ve telgraf hatlarının yapımına da önem verilmiş ve 1936 yılı içinde 300 km telefon hattı ve 200 km uzunluğunda telgraf hattı çekilmiştir. Telefon hatları;

1- Çapakçur - Fahran - Oğnut - Bingöl, 2- Çapakçur - Kığı, 3- Nazimiye - Pülümür, 4- Hozat - Pülür - Zeranik, 5- Hozat - Sin, 6- Hozat - Amutka

Yeni kurulan bu telefon hatlarıyla Elazığ ve Erzincan tek bir hatla birbirine bağlanmıştır. Telgraf hatları;

1- Bingöl - Çapakçur, 2- Pülümür - Nazimiye, 3- Mazgirt - Pertek, 4- Ovacık - Kemah

Telefon ve telgraf hatlarının yapılması ile devlet işlerinde, asayiş konularında ve emniyet işlerinde daha hızlı bir şekilde haberleşmeler yapılmaya başlamıştır.⁵⁷

Hüseyin Abdullah Alpdoğan, 3 Mart 1937’de Başvekâlet Müsteşarı Kemal Gedeleş’e gönderdiği yazıda yapılan inşaatlar için ayrılan tahsisatların ne kadar olduğunu açıklamıştır. Buna göre; Pülümür subay ve kâtip lojmanları için 40.000 lira, Pülür subay ve kâtip lojmanları için 40.000 lira, açılacak okulların masraflarına yardım 32.000 lira, yeni okulların inşaatlarına 68.000 lira, Bingöl hükümet konağı inşaatına 50.000 lira, sulama işleri için 60.000 lira, Elazığ hastanesi inşaatına 100.000 lira, telefon hatlarının inşası için 10.000 lira, yeni ve eski kaza hükümet konakları ile karakol inşaatlarına 100.000 lira, Elazığ - Pülür yolu inşaatı için 500.000 lira ve kışla inşaatları

⁵³ TBMMZC, XII/5, Ankara, 1936, s.228-244.

⁵⁴ Resmi Gazete, 18.06.1936, sayı 3333.

⁵⁵ N. H.Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 182.

⁵⁶ C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 241.

⁵⁷ M. B. Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936**, s. 147.

için 90.000 lira ayrılmıştır.⁵⁸ 30 Mart 1937’de Malatya - Elazığ yolundaki Şişman Çayı üzerindeki Memikân Köprüsü’nün inşaatı bitirilmiştir.⁵⁹

30 Temmuz 1937’de Dâhiliye Vekâletine gönderilen başka bir raporda ise başlatılan inşaatların ne durumda oldukları hakkında bilgi verilmiştir. Rapora göre; inşaatlar için toplam 3.082.085 lira tahsisat ayrılmış, bunun 1.560.000 lirası ile ihale işlemi tamamlanmıştır. Ovacık Kışlası ile hükümet konağının duvarları 2 m yapılmış, Pülümür Kışlasının temelleri atılmıştır. Amutka Karakolunun inşaatının sürdüğünü, Elazığ - Petek - Hozat yolu ile Pertek - Mameki yollarının kıştan önce biteceği belirtilmiştir. Karaoğlan, Danzik ve Kahmut da Jandarma karakolları yapılması için hazırlıklara başlanmıştır. 12 köy okulunun yapılması için gerekli talimatlar verilmiş, Elazığ- Pertek ve Mameki - Tüllük telefon hatları tamamlanmıştır. Nazımiye/ Kızılkilise ve Mameki kışlalarının temellerinin atıldığı, Nazımiye - Seyithan yolu inşaatı ile Gülüşkür, Pertek, Süngeç beton köprüleri ve Mameki - Seyithan - Harçık üzerine yapılmakta olan köprülerin inşaatlarının devam ettiği bildirilmiştir.⁶⁰ Pertek - Mameki yolu üzerine 60 m uzunluğunda Türüşmek Köprüsü yapılmaya başlamıştır.⁶¹

Hüseyin Abdullah Alpdoğan, 17 Ağustos 1937’de Dâhiliye Vekâletine gönderdiği raporunda yine yapılan inşaatlar hakkında bilgi vermiştir. Raporda; Hozat, Mameki ve Sin’deki kışlaların temellerinin atıldığı ve Pülümür Kışlası inşaatının devam ettiği, Dinar - Razik köprüsünün açıldığı ve Mameki - Razik köprüsü inşaatının tamamlanmak üzere olduğu açıklanmıştır. Süngeç, Pertek ve Kukuslar’da yapılmakta olan köprülerin inşaatlarının sürdüğünü, Mameki - Sin ile Bakir - Sin yollarının birbirine yaklaştığını ve Elazığ - Hozat yolundaki çalışmaların ilerlemiş olduğunu belirtmiştir.⁶² 3 Eylül 1937’de Elazığ Keban maden yolunda ki Keban Maden Köprüsü bitmiştir.⁶³

Hüseyin Abdullah Alpdoğan, 13 Aralık 1937’de Dâhiliye Vekâletine bir rapor daha göndererek yapılan inşaatların son durumlarını açıklamıştır. Buna göre; Pülümür’deki kışlanın tamamlanmış olduğu, Nazımiye Kışlası inşaatının devam ettiği ancak kış için geçici olarak kullanılabilir hale getirildiğini, Mameki’de ikinci bir kışlanın temelinin atıldığı ve 8 subay lojmanının bitmek üzere olduğu, Karaoğlan ve

⁵⁸ T. Korhan, “Cumhuriyet Dönemi Umumi Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme”, s. 138.

⁵⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, 2000, s. 600.

⁶⁰ C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 246.

⁶¹ N. H. Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 195.

⁶² C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 248.

⁶³ U. Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi...**, s. 606.

Amutka karakollarının kullanıma açıldığını yazmıştır. Bunların dışında 11 köy okulu yapıldığını, Elazığ hastanesinin temelini atıldığını, Elazığ'da müfettişlik binası, hapisane ve bir ortaokulun yapımı için projelerin hazırlandığını belirtmiştir. Raporun bir kısmında da devam etmekte olan yolların ve köprülerin durumları hakkında bilgi vermiştir.⁶⁴

Bütün bu yol, köprü ve binaların yapılmasında Tunceli halkı günde 1 lira yevmiye ile çalışmıştır. Aşiret reisleri ve diğer liderler bu durumdan memnun olmamakla birlikte devlet korkusuyla seslerini çıkaramamışlardır.⁶⁵

TBMM'nin 7 Temmuz 1939 günkü oturumunda IV. Umumî Müfettişlik bölgesinde yapılan bayındırlık çalışmaları hakkında bilgi veren Dâhiliye Vekili Faik Öztürk bu tarihe kadar yapılmış ve kullanıma açılmış bütün inşaatları tek tek açıklamıştır. Buna göre:

Bina İnşaatı: Pülümür, Nazımiye, Mameki, Sin ve Ovacık'da 9 kışla; Nazımiye Mamemki, Hozat, Ovacık ve Pertek'de 5 hükümet konağı; Daziğ, Hakis, Seyidhan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da 6 karakol; Nazımiye, Mazkird, Sahsik, Tümüşmek, Dervişcemal, İncik, Türktanır ve Ovacık'ta 8 okul yapılmıştır.

Köprüler/ Betonarme: 60 m uzunluğunda Alişan Köprüsü, 180 m uzunluğunda Gülüşkür Köprüsü, 60 m uzunluğunda Cip Köprüsü, 106 m uzunluğunda Pertek Köprüsü, 60 m uzunluğunda Sürgeç Köprüsü, Pülümür'de dört beton köprü, yapılmıştır. 100 m uzunluğunda Mazkirt Köprüsü, 80 m uzunluğunda Türüşmek Köprüsü, 120 m uzunluğunda Mameki Köprüsü, 80 m uzunluğunda Seyidhan Köprüsü ve 80 m uzunluğunda Ovacık Köprüsü'nün yapılmakta olduğunu ifade etmiştir.

Ahşap Köprüler: 180 m uzunluğunda Dinar, 120 m uzunluğunda Mameki, 60 m uzunluğunda Seyidhan köprüleri yapılmış ve 2 yıldır kullanıma açılmıştır.

Memur ve Subay Evleri: Nazımiye'de 6, Mameki'de 48, Sin'de 8, Ovacık'ta 10 olmak üzere toplam 72 adet yapılmıştır.

Yollar: Elazığ - Mameki (100 km) şosesinin bittiğini Nazımiye - Mameki, Mameki - Sin, Sin - Ovacık, Sin - Hozat yollarının otomobil kullanımına açıldığını Pertek - Çemişgezek yolunun bitmek üzere olduğunu söylemiştir.⁶⁶

TBMM'nin bu oturumunda Elazığ Milletvekili Fethi Altay, Tunceli'de yapılanlar ile ilgili düşüncelerini açıklamıştır: Dersim bölgesinin yolsuz, köprüsüz ve

⁶⁴ C. Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 249.

⁶⁵ N. H. Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 193.

⁶⁶ **TBMMZC**, IV/ 6, Ankara, 1939, s. 176.

issiz bir yer olduğunu, eşkıyanın asıl dayandığı kuvvetin coğrafyanın bu sert yardımı olduğunu söyleyerek asırlarca devam eden asayişsizlik hareketlerine ümit verenin de bu etken olduğunu belirtmiştir. Coğrafyanın ikinci bir Habeşistan'ı olan Dersim'de sarp dağlar, derin vadiler ve köprüsüz nehirlerin; büyük beton köprülerle, muntazam taş kışlalar, modern okullar ve hükümet konaklarıyla donatıldığını söylemiştir. Bu sayede her tarafta hükümet kudretinin belirdiğini, bu işlerin reklamsız ve sessiz bir şekilde bütün hızı ile yürüdüğünü açıklamıştır. Daha sonra I. Dünya Savaşı'nda, arasında azamî 70- 80 kilometrelik mesafe bulunan sınır vilâyetlerinin birbirine yardım edemediğini çünkü aralarında Murat ve Fırat gibi akan nehirler, Çin setleri ile boy ölçüşen Munzur dağlarının olduğunu buna rağmen burada bir tahta köprü, bir karış yolun olmadığını bu durumun da çok kötü sonuçlar doğurduğunu anlatmıştır. Bu yüzden birçok siyasî ve askerî zaferlerin kaybedildiğini ancak yapılan ıslahatlarla bu durumun ortadan kalktığını söylemiştir.⁶⁷

Hüseyin Abdullah Alpdoğan, IV. Umumî Müfettişlik görevine başladıktan sonra bayındırlık işlerine büyük önem vermiştir. Birçok yol, köprü, kışla, okul, lojman, telefon ve telgraf hattı yaptırmıştır. Yapılan bu inşaatlar bölgenin gelişmesi bakımından önemli olduğu kadar askeri harekâtların başarılı bir şekilde yapılması için de çok önemliydi.

D- ATATÜRK'ÜN IV. UMUMİ MÜFETTİŞLİK BÖLGESİNİ ZİYARETİ VE ALINAN KARARLAR

Atatürk, 12 Kasım 1937'de Başvekil Celal Bayar, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ile birlikte Ankara'dan hareketle Doğu seyahatine çıkmıştır. 13 Kasım'da Sivas'a, 14 Kasım'da Malatya'ya, 15 Kasım'da Diyarbakır'a geçmiş ve 17 Kasım'da Elazığ'a gitmiştir.⁶⁸ İstasyonda Atatürk, yanındakiler ve Hüseyin Abdullah Alpdoğan ile bir toplantı yaparak bazı kararlar almışlardır. Buna göre; ulaşımı zor olan bazı dağ köyleri ovalara yerleştirilmeli, arazi, hava ve su bakımından olumsuz şartlara sahip bölgelerdeki halk daha iyi şartlara sahip yerlere nakledilerek kültürleri korunmalı.⁶⁹

Atatürk, daha sonra IV. Umumî Müfettişlik binasına geçmiştir. Burada IV. Umumî Müfettiş Hüseyin Abdullah Alpdoğan, Atatürk'e müfettişliğin yapmış olduğu

⁶⁷ TBMMZC, IV/ 6, s. 179.

⁶⁸ U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi...*, s. 611.

⁶⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01009710/ 1.

faaliyetleri ve bundan sonra yapılacak işler hakkında bilgiler vererek yeni yapılacak olan müfettişlik binasının plan ve projesini göstermiştir.⁷⁰

Atatürk, IV. Umumî Müfettişlik binasından yanındakiler ve Hüseyin Abdullah Alpdoğan ile birlikte çıkarak Pertek kazasına doğru hareket etmiştir. Yolda Hozat Deresi üzerinde IV. Umumî Müfettişlik tarafından inşa edilmiş olan bir köprüye Singeç adını vererek açılışını yapmıştır. Buradan Pertek kazasına gitmiş ve Pertek Halkevini ziyaret ederek kazayı gezmiştir. Atatürk, kazayı gezerken Hüseyin Abdullah Alpdoğan'a burada bir okul yaptırmasını söylemiş⁷¹ ve tekrar Elazığ'a dönmüştür. Elazığ Halkevinde hazırlanan gösteriyi izlemiş ve geceyi Elazığ'da geçirmiştir.⁷² 18 Kasım'da Elazığ'dan ayrılarak Adana, Mersin ve Konya'yı ziyaret ederek 20 Kasım'da Ankara'ya geçmiştir.⁷³

Hüseyin Abdullah Alpdoğan, Atatürk'ün verdiği emir üzerine Pertek'te 5 sınıflı bir ilkokul inşa ettirerek "*Birinci İlkokul*" adını vermiştir. Okul 1938'de eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlamıştır.⁷⁴

⁷⁰ **Ayın Tarihi**, 48 (Kasım 1937), s. 68.

⁷¹ http://sastsubaygurselcan.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/62/07/723943/dosyalar/2020_01/03105746_OK_UL_STRATEJYK_PLAN_2019-2023.pdf?CHK=b9eab6def0f328cb1cc383d354c9a962, Erişim Tarihi: 03.11.2020.

⁷² **Ayın Tarihi**, 48 (Kasım 1937), s. 69.

⁷³ U. Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi...**, s. 612.

⁷⁴ Bu okulun adı daha sonra Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın adına izafeten "*Alpdoğan İlkokulu*" olarak değiştirilmiştir. 2012'ye kadar bu ismi kullanan okula, Tunceli valiliği 15 Haziran 2012 tarih ve 200/5113 sayılı kararı ile "*Şehit Astsubay Gürsel Can İlkokulu*" ismini vermiştir. (http://sastsubaygurselcan.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/62/07/723943/dosyalar/2020_01/03105746_OK_UL_STRATEJYK_PLAN_20192023.pdf?CHK=b9eab6def0f328cb1cc383d354c9a962, 03.11.2020.)

SONUÇ

IV. Umumî Müfettişlik kurulduktan sonra bölgede asayiş, emniyet, bayındırlık, eğitim, sağlık ve ekonomi alanlarında birçok faaliyet yürütülmüştür. Hüseyin Abdullah Alpdoğan, bu görevi sırasında bölgeyi baştan sona gezip halkı bilgilendirerek devletten yana tavır almalarını sağlamaya çalışmıştır. Onun yürüttüğü bu faaliyetler sayesinde bölge halkının devlete olan güveni artmaya ve aşiret reisleri ile seyitlere karşı olan güveni azalmaya başlamıştır. Yine yürüttüğü bu faaliyetlerle halk geçimini sağlayacak işler bulduğu gibi bu faaliyetler sayesinde bölgenin gelişmişlik düzeyi artmış ve halkın yaşam koşulları daha iyi hale getirilmiştir. Gerek okullar ve Elazığ Kız Enstitüsü gerekse halkevleri ve halkodaları sayesinde halka birçok konuda bilgi verilerek onların modern bir yaşama ulaşması hedeflenmiştir. Açılan hastane ve dispanserler sayesinde halk sağlık konusunda seyitlere ve birtakım yanlış tedavi uygulamalarına başvurmaktan kurtarılmıştır. IV. Umumî Müfettişlik tarafından yürütülen bu faaliyetler ile bölge geri kalmışlıktan kurtarılarak modern bir yapıya kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2- Resmi Yayın ve Tutanaklar

Ayın Tarihi, 48 (Kasım 1937).
Resmi Gazete, 02.01.1936, sayı 3195.
Resmi Gazete, 16.01.1936, sayı 3207.
Resmi Gazete, 18.06.1936, sayı 3333.
TBMMZC, IV/ 6, Ankara, 1939.
TBMMZC, VI/ 5, Ankara, 1935.
TBMMZC, VII/ 5, Ankara, 1935.
TBMMZC, XII/ 5, Ankara, 1936.
TBMMZC, XXXIII/ 2, Ankara, 1927.

3- Gazeteler

Kurun
Ulus

4- Kitaplar

ARPAÇAY, Çağatay, **Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı**, (YYLT), Erzurum, 2010.
AYDOĞAN, Erdal, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e**, İstanbul, 2008.
KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, , Ankara, 2000.
KOÇAK, Cemil, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul, 2003.
KOPAR, Metin, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1927-1950)**, Ankara, 2009.
ÖZBAY, Burcu, **Dördüncü Umumi Müfettişlik (1936-1952)**, (YDT), İstanbul, 2019.
ÖZTÜRK, Saygı, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, İstanbul, 2008.

TOPARLAK, Bahar, **Dördüncü Umumi Müfettişlik: Kurulması, Çalışmaları ve Kaldırılması**, (YYLT),Eskişehir, 2013.

ULUĞ, Naşit Hakkı, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul, 2014.

VARLIK, M. Bülent, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936**, Ankara, 2010.

YEŞİLTUNA, Serap, **Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler**, İstanbul, 2007.

5- Makaleler

ARIĞ, Ayten Sezer, “*Türkiye’de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe*”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 20, (2014), s. 195-216.

DOĞANAY, Rahmi, “*1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, X, S.2, (2000), s. 223-230.

KORHAN, Tuğba, “*Cumhuriyet Dönemi Umumi Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme*”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 7, (Nisan- 2012), s. 134-143.

ÖZDEMİR, Yavuz ve AKTAŞ, Elif, “*Halkevleri (1932’den 1951’e)*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 45, (2011), s. 235-262.

SERTEL, Savaş, “*Tunceli’de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951)*”, **Tarih Okulu Dergisi**, S.15, (Eylül 2013), s. 205-260.

6- Elektronik Kaynaklar

[http://sastsubaygurselcan.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/62/07/723943/dosyalar/2020_01/03105746_OKUL_STRATEJYK_PLAN_2019-](http://sastsubaygurselcan.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/62/07/723943/dosyalar/2020_01/03105746_OKUL_STRATEJYK_PLAN_2019-2023.pdf?CHK=b9eab6def0f328cb1cc383d354c9a962)

[2023.pdf?CHK=b9eab6def0f328cb1cc383d354c9a962](http://sastsubaygurselcan.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/62/07/723943/dosyalar/2020_01/03105746_OKUL_STRATEJYK_PLAN_2019-2023.pdf?CHK=b9eab6def0f328cb1cc383d354c9a962), Erişim Tarihi: 03.11.2020.

KOCA, Hüseyin, “*Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Dönemi Umumi Müfettişlikleri (Genel Valilikler, 1927-1947)*”, <https://www.altayli.net/turkiye-cumhuriyetinde-tek-parti-donemi-umumi-mufettislikleri-genel-valilikler-1927-1947.html>, Erişim Tarihi: 02.11.2020.

ULUSOY Kadir ve DEMIRTAŞ Bahattin, “*Cumhuriyet’in İlk Yıllarında İki Önemli Kültür Politikası: Halkevleri ve Millet Mektepleri*”, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0504-cumhur.htm>, 02.11.2020.